

LUBOMÍR STANČEK
MARIÁN ŠURÁB

RÉTORIKA DNES

REKTORÁT KATOLICKEJ UNIVERZITY V RUŽOMBERKU

ĽUBOMÍR STANČEK – Rétorika dnes

Ľubomír S T A N Č E K
Marián Š U R Á B

Rétorika dnes

Vydal
Rektorát Katolíckej univerzity
V Ružomberku
2006

Recenzenti: Mons. Prof. ThDr. Jozef JARAB, PhD.
ThDr. Štefan VITKO, PhD.

©P. Prof. ThDr. Dr. Ľubomír STANČEK, PhD., CM
ThDr. Marián ŠURÁB, PhD.
Text neprešiel jazykovou úpravou.

ISBN 80-8084-110-1
EAN 9788080841102

Obsah

Úvodné slovo	8
Prvá kapitola	9
1 Rétorika dnes	9
1.1 Aktuálnosť rétoriky.....	9
1.2 Potreba vedeckosti a odbornosti v každodennej rétorike.....	10
1.3 Pojem a význam rétoriky	11
1.4 Metodológia rétoriky	12
1.5 Predmet rétoriky	12
1.6 Metódy rétoriky	13
1.6.1 Rady a odporúčania Dale Carnegia	16
1.7 Odborné znalosti	17
1.8 Rétorická a premiéra.....	18
1.8.1 Desať praktických tipov pre úspešný rozhovor	18
1.9 Logické myslenie	21
1.10 Štýl reči	22
1.11 Zmysel pre konkrétnosť a fakty	23
Druhá kapitola.....	25
2 Dejiny rétoriky	25
2.1 Úvod do dejín rétoriky	25
2.1.1 Grécka rétorika	25
2.2.1 Aristotelova rétorika	29
2.3 Starorímska rétorika.....	32
2.4 Antická rétorika	35
2.4.1 Cicero a rétorika.....	36
2.5 Ježiš Kristus a rétorika	37
2.5.1 Apoštoli a rétorika	39
2.6 Kresťanská rétorika v stredoveku	41
2.6.1 Augustín a rétorika.....	44
2.6.2. Gregor Veľký (540-604).....	47
2.6.3 Alkuin z Yorku a rétorika (730-806)	47
2.6.4. Hrabanus Maurus (776-856).....	47
2.7 Kazateľská rétorika v stredoveku	48
2.7.1 Iní rétori prelomu prvého tisícročia	49
2.7.2 Písané slovo v stredovekej rétorike	50
2.7.3 Erazmus Rotterdamský a rétorika (1469-1536).....	51
2.7.4 Filip Melanchthon a protestantská rétorika (1497-1560)	52
2.7.5 Jan Amos Komenský (1592-1670)	53
2.8 Kresťanský novovek a kazateľstvo.....	53
2.8.1 Jezuiti a rétorika.....	55
2.9 Rétorika pred 19. storočím.....	56
2.9.2 Rétorika v 19. storočí.....	59
2.10 Rétorika v 20. storočí.....	60
2.10.1 Rétorika na Slovensku	61

Tretia kapitola	68
Materiálna rétorika.....	68
3.1.1 Rétor a poslucháč.....	68
3.1.2 Rétor odborník	71
3.1.3 Rétor osobnosť.....	72
3.2 Etika rétora.....	74
3.2.1. Zmysel pre kritiku a sebakritiku	75
3.2.2 Schopnosť sebapozorovania	75
3.2.3 Sociabilita rétora	77
3.2.4 Empatia rétora.....	78
3.3 Oslovenie poslucháčov	80
3.3.1 Morálna zodpovednosť rečníka voči poslucháčom	81
3.3.2 Dobrá reč obohacuje	82
3.3.3 Účasť poslucháča	82
3.4 Prezumpcia.....	84
3.5 Aranžmán.....	85
3.6 Príprava na vystúpenie.....	86
3.6.1 Improvizovaná reč	87
3.6.2 Narýchlo pripravená reč.....	88
3.6.3 Starostlivo pripravená reč	88
3.7 Faktografia	90
3.8 Cudzie slová.....	91
3.9 Čítať či nečítať reč	92
Štvrtá kapitola	94
Semiotika	94
4.1 Základy semiotiky.....	94
4.1.2 Predpoklady správneho rečenia	99
4.1.3 Zvuková stránka prejavu.....	102
4.1.4 Výslovnosť pri prednese	103
4.2 Dýchanie	104
4.3 Tvorenie hlasu.....	105
4.3.1 Hlas v priestore	107
4.3.2 Sluch	108
4.4 Článkovanie hlasu.....	109
4.5 Ortoepia	111
4.5.1 Hlásky	112
4.5.2 Asimilácia v slovenčine	114
4.5.2.1 Správna výslovnosť a artikulačné prvky vo funkcii rečníckych prostriedkov	115
4.6 Hlasový prednes.....	118
4.6.1 Dôraz a prízvuk.....	119
4.6.2 Prestávka alebo pauza.....	122
4.7 Modulácia tónu a melódia hlasu	125
4.8 Timbre (franc., výsl. tembre).....	130
4.9 Intenzita hlasu	131
4.10 Tempo	131

Piata kapitola.....	135
Základná rétorika	135
5.1 Výber slov.....	135
5.2 Jazykové prostriedky	137
5.3 Rečnicky štýl.....	138
5.4 Rečnicke prejavy.....	140
5.5 Celkový pohľad na rečnicke žánre a klasifikáciu rečnických žánrov.....	144
5.5.1 Agitačno-propagandistické prejavy:	147
5.5.2 Náučné prejavy:	147
5.5.3 Príležitostné a ceremoniálne prejavy:	147
Šiesta kapitola	148
Formálna rétoria.....	148
6.1 Rétor a rétorické požiadavky	148
6.2 Dialógový prejav.....	148
6.3 Rétorická pôsobivosť	156
6.3.1 City v rétorike	156
6.3.1.1 Pôsobenie na city	156
6.4 Pôsobenie na vôľu.....	158
6.5 Motívy a reči	159
6.5.1 Energia vôle	160
6.6 Figúry pôsobnosti	161
6.7 Špecifické rečnicke prostriedky.....	167
6.7.1 Maľované partie:.....	168
6.7.2 Vznešené miesta:	168
6.7.3 Pôvab novosti:.....	168
6.7.4 Efekt zneznámenia:.....	169
6.7.5 Páčivá reč:.....	170
6.8 Chyby pri prednese	172
6.8.1 Fráza.....	172
6.8.2 Nespisovnosť jazyka	172
6.8.3 Zlá stavba viet.....	172
6.8.4 Rutina.....	173
6.8.5 Pátos.....	173
6.8.6 Iné chyby.....	174
6.9 Hlasové cvičenia	174
6.9.1 Cvičenia pre podnebie	175
6.9.2 Dychové cvičenia.....	176
6.9.3 Cvičenia pre jazyk	177
6.9.4. Cvičenia pre nos.....	178
6.10 Tréma.....	179
6.11 Strach	181
Siedma kapitola.....	182
Kinetika.....	182
7.1 Kinetická zložka	182
7.2 Proxemika	182

7.3 Gestikulácia	184
7.3.1 Vlastnosti akcie.....	184
7.3.2 Klasifikácia gest.....	187
7.3.3 Chyby gestikulácie.....	189
7.3.4 Držanie tela	190
7.3.5 Držanie hlavy kazateľa	191
7.4 Mimika.....	191
7.4.1 Tvár.....	192
7.4.2 Chyby kazateľskej mimiky	195
7.4.3 Gestikulácia kazateľa rukami	195
7.5 Najčastejšie chyby pri posunkoch rukou a hlavou.....	197
ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV	205

Úvodné slovo

Prečo rétorika dnes? Doba ktorú prežívame viac a viac kladie dôraz na rečovú komunikáciu. Preto publikácia má sa zaradiť medzi tie rétorické pomôcky ktoré túto komunikáciu majú napomôcť.

Práca ponúka poznatky z oblasti rétoriky a teórie komunikácie. Klasické a moderné poznatky o hovorenom slove majú poznať aj dnešní a budúci kazatelia a rétori vhodne ich používať. Práca je pomôcka. Nechce predstavovať dokonalé dielo. Rétorika sa vyvíja. Práca ma túžbu prezentovať niektoré skúsenosti z oblasti, ktorá sprevádza ľudstvo a Cirkev mnoho storočí, a možnosti ich využitia. Záleží už od konkrétneho kazateľa či rečníka, čo si z nich vyberie. V práci sú prepojené teoretické poznatky s osobnou skúsenosťou.

Naša doba je dobou reči. Demokracia, ekonomika, predovšetkým však veda a technika umožnili, že človek si „vydobyť“ právo rozprávať. V počiatkoch to bolo len v užšom kruhu jeho životného prostredia, postupne, rozmachom telefónnej siete a masovokomunikačných prostriedkov, sa reč stala výnimočným spojivom ľudí na celej planéte. Aj z toho dôvodu sa svet začal pokladať za jednu veľkú dedinu: „world village“.

Postupne sa však v našom pokolení začal vytrácať pravdivý význam ľudskej reči. Rozumní a zodpovední ľudia si začínajú uvedomovať, že autonómia dnešných masovokomunikačných prostriedkov pomohla vzniku „umelého sveta“, v ktorom nie sme schopní chápať reálny svet. Dnešný človek je unavený aj zo záplavy informácií a nie je schopný ich selektovať a zhodnotiť. Nestačí absorbovať jedny, už sa do jeho vedomia tlačia druhé.¹ Je teda zrejmé, že Cirkev okrem pozitív negatívne hodnotí vplyv komunikačných médií, ktoré „svojou činnosťou ľudí odcudzujú, alebo ich vytláčajú na okraj spoločnosti a izolujú.“²

15. augusta 2006

Autori

¹ Porov.: MÜLLER, K.: *Homileti.*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg : 1994, s. 35 – 41.

² PÁPEŽSKÁ RADA PRE SPOLOČENSKÉ KOMUNIKAČNÉ PROSTRIEDKY.: *Etika v spoločenskej komunikácii*, Spolok Svätého Vojtecha, Trnava 2000, čl. 13.

Prvá kapitola

1 Rétorika dnes

Kdekoľvek sa ľudia rozprávajú, tak sa rozprávajú nielen o niečom (rovina obsahu), ale rozprávajú sa so sebou. To znamená, že sa zaujímajú o seba a vytvárajú si k sebe nejaký vzťah, vymieňajú si pocity a očakávania (rovina vzťahu). Relácia medzi obsahom a vzťahom je dôležitým javom medziludskej komunikácie.

1.1 Aktuálnosť rétoriky

V zložitom prostredí medziludskej komunikácie treba hľadať odpoveď pri prameni elementárnej situácie rozprávania, konkrétne pri rozhovore. Byť „in“ dnes v dynamickej spoločnosti, v ktorej zohráva dôležitú úlohu rýchla, pohotová operatívna informovanosť, si vyžaduje od mnohých z nás potrebu zdokonaľovania tak v odborných odvetviach ako aj rečovej komunikácii.³ Vyžaduje si od človeka XXI. potrebu zdokonaľovania rečovej komunikácie. Mnohí z nás pri plnení svojho poslania, úloh, zabezpečovaní kvality života a organizácie nezabúda, že dnešná spoločnosť sa rozvíja nebývalým tempom. Najmä masmédiá sprostredkujú živšie kontakty medzi ľuďmi. A práve v súvislosti s tým si mnohí uvedomujeme že sú na nás kladené vyššie nároky. Pri každodenných povinnostiach sa vyžaduje viac a viac pohotovo a operatívne podávať nielen informácie dnešnému človeku. Životná prax potvrdzuje povinnosť sústrediť pozornosť na rétorickú vedu. Plnenie povinnosti má praktický cieľ. Je pravdou, že vedomosti z rétoriky samy o sebe ešte nikoho nenaučili a ani nenaučia správne a esteticky pôsobivo komunikovať,⁴ Mnohí po rokoch praxe radi siahnu po materiáloch, ktoré utvrdia a poučia o komunikatívnej spôsobilosti. Tým viac pre budúceho úspešného človeka rétorika ako vedecká disciplína poskytuje základné teoretické vedomosti ako komunikovať po formálnej stránke rečového prejavu, ale poukazuje aj na špecifické prostriedky, ktoré vedú k estetizácii rozhovorov, príhovorov, celkovému rečovému a nielen rečovému prejavu. Umenie hovoriť aj dnes ostáva umením v pôvodnom zmysle slova, pretože aj dnes je dôležité vedieť pôsobiť na city i rozum a dotýkať sa všetkého, s čím aj dnešný človek denne žije. K plneniu povinnosti úspešného človeka patrí vedieť hovoriť, pretože má čo povedať. Moderný človek si uvedomuje, že pri

³ Porov.: JARAB, J.: *Novokňazom na cestu*. Duchovný pastier. Bratislava : 1996, č. 6, s.246.

⁴ Porov.: GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. Dominanta. Prešov : 1966, s.4.

plnení svojich úloh, rétorika zohráva nenahraditeľnú úlohu. Tak ako sme nútený siahnuť po návodoch, inštrukciách k prístrojom, tak zaiste sa obohatíme myšlienkami iných, ako úspešnejšie zvládnuť rétorickú časť svojho poslania.

Poukážeme na nové, aktuálne a časové fenomény aby sme úspešne splnili poslanie ktoré sa od nás vyžaduje, aby bolo aj po ľudskej stránke komunikovanie s okolím radostnejšie a úspešnejšie. Rétorika má konkrétnu úlohu v službe slova.⁵ Rovnako je potrebné, aby naše ľudské slovo bolo prijímané s úžitkom.

1.2 Potreba vedeckosti a odbornosti v každodennej rétorike

Aj preto sa dnes rozličné teoretické disciplíny (psychológia, sociológia, teória komunikácie) usilujú vážne hľadať odpoveď na otázku, čo treba robiť, aby sa zachránil pravdivý význam ľudskej reči? Čo je to vlastne medziľudská komunikácia, ktorá by mala človekovi pomôcť rozvíjať jeho človečenstvo a opäť objaviť seba a blížneho? Dnešný vývin spoločnosti je poznačený silnejúcim trendom po medziľudskej komunikácii. Človek si musí uvedomiť, že bez perfektnej komunikácie sa nedajú dosahovať očakávané úspechy. Rovnako je potrebné, aby sa naše slova dostali ku všetkým zainteresovaným, aby sme vedeli z ľudského slova urobiť hybnú silu svojho života.⁶ Ak chceme napredovať v medziľudských vzťahoch je nevyhnutne permanentné sa zaoberať všetkými prostriedkami a formami komunikácie,⁷ aby porozumenie a výmena skúseností boli plynulé, aby jazyk nebol prekážkou, ale spoľahlivým mostom pri migrácii ľudí a pri prenášaní plodných myšlienok. Môžeme povedať, že je doba, aby človek, ktorý chce byť úspešný v prostredí v ktorom žije, podniká, pracuje, aby venoval čas, sily, dobrú vôľu procesu dorozumievania a taktiež konfrontoval súčasný stav s tým čo si kladie za cieľ. Práca chce podať nielen vedecký a odborný výklad, ale chce pre špecifikum komunikovania venovať pozornosť aj odborným informáciám. Aj keď tisícročia rétorika venuje pozornosť rôznym oblastiam, fenomén je dnes aktuálny a časový, ale nevenuje sa mu pozornosť ako rétorike prináleží. Významnú úlohu v oblasti rétoriky zohráva formácia v mnohých oblastiach medziľudského diania.

5 Porov.: SEČKA, Š.: In: STANČEK, E.: *Všedné dni s Božím slovom I. diel.* Spišská Kapitula: 1996, s.5.

6 Porov.: TYROL, A.: *Aktualizácia Božieho slova.* Duchovný pastier. Bratislava : 1999, č. 9, s.405.

7 Porov.: SPUCHĽAK, J.: In: STANČEK, E.: *On je Slovo.* Spišská Kapitula : 2000, s.5.

1.3 Pojem a význam rétoriky

V zložitom prostredí medziľudskej komunikácie treba hľadať odpoveď pri prameni elementárnej situácie rozprávania, konkrétne pri rozhovore. Úspešná úloha komunikácie je umením. Vedieť sa v medziľudskom daní presadiť mnohí pokladajú za samostatný druh rečníckeho umenia. Nestačí len si klásť otázky: Ako osloviť okolie? Ako vyjadriť svoj zámer? Ako sa presadiť? Kto sú moji poslucháči? Ako sa počúva, čo hovorím? A podobne. Nie sú to otázky zbytočné. Rétorická činnosť je dielo prirodzené, kde sa musia rešpektovať zákony logiky a rétoriky vôbec. Preto je rečnícka činnosť umením. Už sv. Augustín sa odvoláva na definíciu pohanských rétorov,⁸ že rečníctvo je umením.⁹

Z histórie nielen Cirkvi vieme, že mala záujem, aby kňazi vedeli správne, pravdivo komunikovať a splnili svoju misiu. Dobré zvládnuť zverenú misiu i dnes predpokladá, že ovládame techniku rečníctva, že máme vedomosti a skúsenosti so psychologickými zásadami medziľudských vzťahov a hlavne vieme a máme čo povedať. Preto ten, kto sa zaoberá rečníctvom sa má okolo seba správne pozeráť, zaujímať sa o dianie vo svojom okolí, aby poznatky, informácie, udalosti mohol pretlmočiť vo svoj prospech. Táto realita vedie rétora k tomu, aby stále študoval, vzdelával sa a teda aj dobre vedel podať v pravý čas, primerane vhodným spôsobom to čo chce, potrebuje čo si vytýčil za cieľ. Aby niekto splnil svoje poslanie nestačí absolvovať rétoriku, musí stále odborne rásť. Nestačí, že je odborník, že veciam rozumie, že ich pozná, ale ako rečník chce byť úspešný.

Je potrebné si uvedomiť, že každý príhovor, reč, a každý spôsob podávania slova nemusí vyhovovať pre každého poslucháča. Dobrým rétorom sa nemôže stať človek len absolvovaním nejakých kurzov, nestačí aby ho niekto naučil, ako „na to“. Rétora robí celá jeho osobnosť. Každý človek nemusí byť rečníkom. Rétor potrebuje tak rétorické vzdelanie, ako i ľudskú zrelosť. Je to väčšie množstvo požiadaviek ktoré sa kladú na rétora a nie každý ich môže splniť. Môžeme stretnúť človeka, ktorý je pri svojom vystupovaní šťastný, je to na ňom vidieť a priam z jeho reči a vystupovania cítiť. A môžeme sa stretnúť aj s opačným príkladom. Aj keď ku každodennej činnosti človeka patrí aj rečnícky, rétorický fenomén, nie je to jediný prostriedok, ktorým môžeme pôsobiť na ľudí. Je možné, že vynikajúci človek nemusí byť vynikajúcim rečníkom a naopak. Tí ktorí potrebujú vedieť

⁸ AUGUSTINUS, *De doctrina christiana*. I.4.c.25,n. 55: Migne, PL,34 col: 116.

⁹ FAITH, Š.: *Kazateľské rečníctvo*. SSV, Trnava : 1941, s.22.

hovoriť, je v ich živote dôležité rozprávanie by nemali zabudnúť, že na okolie zapôsobí osobné svedectvo človeka, ako rétorický pripravený prejav, reč.¹⁰

1.4 Metodológia rétoriky

Pri metodológii rétoriky sa oprieme o Rétoriku v teórii a praxi Jána Gallu a Rétoriku Jozefa Mistríka, najlepších teoretikov a znalcov súčasnej rétoriky na Slovensku.

Základ pojmu rétorika tvorí grécke slovo rhesis čo znamená reč, sa odvodzujú aj slová rétorické techné - rečnícke umenie; rétor - učiteľ (teoretik) rétoriky. Rétorika ako vedecká disciplína je systémom (nie súčtom) poznatkov z viacerých vied, predovšetkým jazykovedy, napríklad (fonológie, gramatiky, štylistiky), fyziky, kinetiky, psychológie, pedagogiky a iných. Rétorika bola spolu s gramatikou a dialektikou súčasťou trívia, ktoré tvorilo základ starovekého i stredovekého typu strednej školy a bolo nevyhnutným predpokladom pre vyššie vzdelanie. Rétorika je teda medzi predmetná (interdisciplinárna) veda. Jedná sa o schopnosť hovoriť alebo prednášať príťažlivo, so záujmom, sugestívne a presvedčivo. „Popri iných funkciách, ktoré plní každá veda, rétorika plní aj funkciu sprostredkujúcu, a to medzi jazykovou teóriou a konkrétnou živou jazykovou praxou.“¹¹

Schopnosť pôsobiť silou slova, rozprávať, presvedčiť bola od začiatku hodnota vysoko odmeňovaná. Výrazy rhétoriké, rétorika sa rozšírili prostredníctvom Platónových dialógov. Až v homérovskom období gréckych dejín je rhétér niekedy spomínaný v spojení rhétér mythón, rozprávač starých príbehov, uznávanou autoritou, ktorá ako múdry starec Nestor vie verejne hovoriť, zaujať či získať všeobecný súhlas a obdiv. S tým súvisia aj slová rhesis, rhétra, rozprávanie, hovorenie, výrok, rečový diskurz, rhétos tak znamená to, čo bolo povedané, vyslovené, pomenované. Rétorika bolo umenie ovládať slovo logos, a súčasne tiež oborom, ktorý sa nad rôznymi možnosťami využitia loga racionálne zamýšľa, určuje jeho zákonitosti a pokúša sa ho kodifikovať prostredníctvom usporiadaného súboru pravidiel.

1.5 Predmet rétoriky

Rétorika má čo povedať i človeku na začiatku nového tisícročia. Tým viac, keď sa usilujeme o kultúru hovoreného slova. Má teda čo povedať

¹⁰ Porov.: OPATRŇÝ, A.: *Kvalita kázání*, Katolícky týdeník, č. 31/1999, Praha : s.3.

¹¹ GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*: Dominanta, Prešov : 1966, s.7..

nielen politikovi, pedagógovi, ale i kňazovi. Keď rétorika pod pojmom predmet vedy treba chápať „tú časť objektívnej reality, ktorá má k nám nejaký Priamy alebo nepriamy vzťah ovplyvňujúci naše poznanie a konanie.“¹² Predmetom rétoriky ako vedy je určitý druh ľudskej komunikácie, označený pojmom rečenie. Rečenie je taký druh ľudskej komunikácie, ktorého podstatou je zdieľovanie, odovzdávanie svojich pocitov, predstáv, myšlienok, úvah, citových impulzov, názorov, prejavov vôle a iných zložiek obsahu nášho vedomia. Subjektom uvedenej činnosti je rečník, prijímateľom poslucháč, účastník, spoluúčastník.

1.6 Metódy rétoriky

Rétorika učí, ako zostavovať texty, tiež ako textom tak súčasným ako rozumieť, ako pochopiť normy, ktoré vytvárajú proces jazykovej štylizácie. Vo svojej dlhej histórii rétorika prestáva byť jazykom o jazyku (metajazykom) výhradne len v politike, pred súdom, ale mení sa v metajazyk vývojových etáp kultúry ako celku a stavia sa kľúčom k interpretácii textov a dorozumievacích aktivít.¹³ Významnú úlohu zohráva proces prijímania ale i odmietania učebníc rétoriky. Descartes v naratívnom úvode k Rozprave o metóde rétoriky zaznáva akúkoľvek úlohu vo výchove mladého človeka.¹⁴

Vďaka televízii a ďalším zvukovým médiám verejnej komunikácie nového tisícročia objavuje sa znovu úloha hovoreného slova. Primárna podoba verejných vystúpení ľudí zo všetkých oblastí vedy je poznačená hovorovým slovom. Rýchlosť a pohotovosť počítačovej a spojenej techniky tradičné rozdiely medzi písaným a hovoreným prejavom do značnej miery odstraňuje. Podobne ako auditórium na aténskej agore alebo rímskom fóre, môže moderní divák vnímať každé gesto, každý odtieň hlasu ľudí, ktorí k nemu hovoria a ktorí ho chcú presvedčiť, získať, či vtisnúť sa do jeho pamäti.

Významnou hodnotou sa stáva intertextuálna - autor rovnako ako interpret umeleckých, politických i náboženských textov využíva citácie, parafrázy, vedomé i podvedomé ilúzie na iné texty. Do komunikácie súčasne vstupujú i ďalšie vedomé súvislosti - interdiskurzivnosť, to je vtiahnutie textu k rôznym žánrovým a štýlovým vzorcom, napodobenina a súčasne i narušenie tradičných spôsobov vyjadrovania. Ožíva tak imitatio antickej rétoriky,

¹² FILKORN, V.: *Veda a jej predmet*. In: *Filozofia*, 26, 1971, s.6.

¹³ Porov.: KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultúre*, Academia, Praha : 1998, s.10.

¹⁴ Porov.: KRAUS, J.:s.10.

výrazový prostriedok, ktorý sa stáva komunikačnou hrou i komunikačnou stratégiou zároveň.

Média a zvlášť televízne kanály vytvárajú nový typ nadnárodného auditória a stavajú do jeho dôvernej blízkosti udalosti, ktorých dôsledky ho môžu kedykoľvek zasiahnuť. V rámci toho spoločenstva sa opäť - ako tomu bolo kedysi v prípade latinčiny a gréčtiny - presadzuje tendencia k posilňovaniu úlohy jazykov medzinárodného dorozumievania.

K renesancii rétoriky prispieva i komunikačný obrat súčasnej vedy o jazyku. Jazyk sa stále viac chápe v súvislostiach pragmatických, sociálnych, logických, psychologických, filozofických, ale i teologických, ktorých dôležitosť anticipovala rétorika zo svojím akcentom na výchovu a ovládnutie prelínajúcich sa oborov krivia. Nie je teda prekvapením, že sa častejšie viac stretávame s rozpornými výrazmi na rétoriku. Výraz rétorika sa v súčasnosti šíri veľmi rýchlo v jazyku vedy, publicistiky i v bežnom rozhovore. Právom vzniká predstava, že každý človek túto disciplínu chápe ináč a ináč ju hodnotí. Počujeme hlasy vyzdvihujúce potrebu modernej rétoriky ako jazykovej, myšlienkovy i eticky vybrúsenej podoby verejných prejavov a dorozumievania vôbec, ale rovnako tiež hlasy, ktoré rétoriku odmietajú, pretože je pre nich synonymom slovného balastu, neúprimnosti alebo zámerne falošnej argumentácie.¹⁵

V účastnosti sa hovorí o renesancii rétoriky ako oboru, ktorého obsah i tvorenie pojmov sa praktický bez väčších zmien uchovali viac ako dvadsaťpäť storočí. Tento fakt vyznieva často prekvapujúco. Zvlášť preto, že rétorika je inšpirovaná nielen snahou lepšie pochopiť históriu ľudského dorozumievania, ale tiež obsahom oborov, ktoré súvisia prevažne s moderným vývojom spoločnosti, ako sú teórie komunikácie, žurnalistika, marketing, stratégia presvedčovania, reklama, teória argumentácie, analýza rečových aktov a podobne.

Antická spoločnosť chápala rétoriku ako umenie (techné), latinsky (ars), ktoré podľa usporiadaného súboru pravidiel alebo na základe napodobniť klasické vzory (mimésis, imitatio) určilo každého človeka, tak aj toho, kto nie je nadaný prirodzeným talentom aby hovoril, aby dosiahol úspech pri vyjadrovaní svojich názorov v danej situácii. Rétorika od svojich začiatkov vystupuje ako techné, to je skúsenosť a rutina, empeiria, ale zároveň tiež ako významná zložka úsilia o poznanie a vysvetlenie skutočnosti, tak ako epistémé, scientia. Tím sa spolu s gramatikou a logikou (dialektikou) zaraďovala k potrebným predpokladom štúdia filozofie a neskôr i teológie.

¹⁵ Porov.: KRAUS, J.: s.12

Na rozdiel od iných vedných oborov bola rétorika bližšia sféram praktických činností, nevenovala sa len didakticky orientovanému popisu a výkladu svojich hlavných zložiek, ako jazyku, štýlu, spôsobu logickej argumentácii, psychológii rečníka, kazateľa a poslucháčov, a podobne, ale tiež úvahám a praktickým návodom.¹⁶

Rétorika nie je sama v sebe len výsledkom integračných tendencií európskeho myslenia a dorozumievania, ale ma na ňom svoj podiel. Vyrastala zo základných pilieroch európskeho myslenia, z gréckej lásky k múdrosti, z rímskej viery v spravodlivosť, z rímskeho práva a pre kňaza dôležité i zo židovsko - kresťanského chápania viery. V tomto zmysle rétorika je otvorená vývoju, nikdy neprestala byť stavebným kameňom klenby európskej vzdelanosti a kultúry, ktoré na týchto pilieroch sú položené.

Každá ľudská činnosť, aj vedecká, má určité smerovanie od východiska k cieľu, čo sa realizuje pomocou krokov, ktoré nasledujú po sebe v prísnej postupnosti. Metóda vo všeobecnosti je cesta poznávania predmetu, je to obrazne povedané - cesta, po ktorej postupujeme z východiska k cieľu, k výsledkom činnosti.¹⁷ Slovo pochádza z gréčtiny, kde "met hodos" znamená tou cestou. Od počiatku sa však rétorikou nerozumie každá rečnícka činnosť, ale len tá, ktorej o ovplyvnenie auditória a to v určitej chvíli a s využitím tých okolností, ktoré reč doprevádzajú. Úlohou rétora je využiť všetko, čo môže v danej situácii auditórium presvedčiť. Najstarší učitelia rétoriky neformulujú len zásady pôsobivého jazykového prejavu, ale taktiež presviedčajú poslucháčov o tom, že tieto zásady je možné si v priebehu učenia osvojiť. Rétorika od doby svojho vzniku vychádza z dvoch predpokladov, zo slobody slova, parrésia, a zo slobody jednania. Doménou rétoriky teda nie je oblasť poznania, apodeixis, ani verbálneho násilia, ale oblasť mienky.

Novodobá rétorika sa nazýva teória komunikácie. Kto chce slúžiť slovu a reči, by sa mal oboznamovať s jej poznatkami. Veľa z nich sa dá aplikovať v každodennom živote.

¹⁶ Porov.: KRAUS, J.: s.14

¹⁷ Porov.: FILKORN, V.: *Pojem metódy*. In: *Filozofia*, č.27, 1972,6 s.225.

1.6.1 Rady a odporúčania Dale Carnegia¹⁸

Základný spôsob vhodnej komunikácie s ľuďmi:

Nikdy nikoho nekritizujte, neodsudzujte a nesťažujte sa.

Poctivo a úprimne oceňujte druhých.

Vzbudzte u druhých chuť vykonať predloženú úlohu.

Šesť spôsobov ako sa stať obľúbeným:

Opravdivo sa zaujímajte o druhých.

Usmievajte sa.

Pamätajte si, že každému znie príjemne jeho meno a je pre neho najdôležitejšie.

Učte sa počúvať. Povzbudzujte druhých, aby hovorili o sebe.

Hovorte predovšetkým o tom, čo zaujíma druhých.

Dajte druhému najavo, že si uvedomujete jeho osobnú dôležitosť a robte to úprimne.

Ako získať druhých na svoju stranu:

Vyhýbajte sa hádkam. Spor vyhrá ten, kto sa neháda.

Ukážte druhým, že rešpektujete ich názory. Nikdy nikomu nehovorte, že sa mylí.

Ak sa mýlite, uznajte svoj omyl rýchlo a ochotne.

Keď riešite sporné situácie, začínajte priateľsky.

Veďte druhých hneď od začiatku ku kladným odpovediam.

Nechajte hovoriť druhého.

Presvedčte druhého, že nápad vznikol v jeho hlave.

Snažte sa úprimne dívať na veci očami druhého.

Berte ohľad na predstavy a prania druhého.

Predpokladajte, že druhí sú charakterní. Dovoľavajte sa ušľachtilých pohnútok.

Podávajte svoje myšlienky prítiahlivým spôsobom.

Prebudzte v ľuďoch túžbu vyniknúť.

¹⁸ Dale Carnegie (+ 1955) mal veľký úspech v USA a neskôr na celom svete svojimi publikáciami o rečníckom umení a jeho aplikácie do každodenného života. Pôvodne bol obchodníkom.

Ako sa stať vodcovskou osobnosťou:

Začnite vždy chválou a úprimným uznaním.

Na chyby upozorňujte nepriamo.

Skôr ako začnete niekoho kritizovať, hovorte najskôr o vlastných chybách.

Prikazujte skôr otázkou, namiesto priamym rozkazom.

Umožnite druhým, aby si zachovali svoju tvár.

Vyzdvihnite aj malé zlepšenie a nešetrte chválou.

Dajte druhým najavo, že máte o nich tu najlepšiu mienku, aby sa podľa toho správali.

Povzbudzujte druhých. Naznačte im, že chyba sa dá ľahko napraviť.

Snažte sa, aby ľudia radi urobili to, čo im navrhnete.¹⁹

1.7 Odborné znalosti

Odborné znalosti sú nevyhnutným predpokladom úspešnej práce. Odborná zdatnosť sa nedá nahradiť nijakými slovnými obratmi a vonkajšími formami. Podstatou sú hlboké teoretické poznatky, ale aj praktické skúsenosti rétora a aplikačné schopnosti. Z vystupovania rétora musí byť zrejmé, že sa vo svojom odbore neustále zdokonaľuje, že drží krok so súčasnou vedou, že sa stále učí. V odbornosti rétora sa má odrážať aj úroveň jeho všeobecného vzdelania. Je výhodné, keď má širší rozhľad aj v iných odboroch a jeho kultúrny rozhľad je primeraný jeho postaveniu a poslaniu.

Rétor svoje odborné znalosti vie prispôbiť prostrediu. Prispôsobenie sa v odbornej oblasti je nielen potrebné, ale aj užitočné. Odbornosť nespočíva v strohom hovorení. Odbornosť nie je v príchuti imperatívu. Rétor skôr ponúkne, aby si osvojili podanú materiu. V zmene formulovania môže prísť úspech. Rétorovi nemá byť cudzie psychologické pôsobenie. Jedná a tá istá vec sa dá povedať najmenej dvoma spôsobmi. Odbornosť je aj v tom, že vie vhodne povedať pravdu. Činnosť si vyžaduje stále sa učiť a rovnako vedieť počúvať. Platí zásada, že vždy, keď sa rétor ocitne v ťažkej, napätej situácii najprv počúva. Na koniec hovorí stručne a krátko.

Je známe, že človek myslí štyrikrát rýchlejšie ako druhý hovorí. Rétor ma pri počúvaní využiť čas, aby o veci premýšľal.

¹⁹ Porov. CARNEGIE, D.: *Jak získavať priateľov a pôsobiť na ľudí*, Talpress, Praha 1993, s. 72, 127, 206-207, 250.

1.8 Rétorická a premiéra

Denne robíme mnohé veci znova a znova. Čo je premiéra a čo repríza?

Rečník si má uvedomiť, čo je pre neho premiéra a čo repríza. Rétorika si vyžaduje presné rozlíšenie. Bežne sa premiérou chápe činnosť vykonávaná prvý raz a reprízou činnosť opakovaná. Z praktického hľadiska by sa premiéra mohla posudzovať nad reprízu, pretože si premiéra vyžiadal väčšiu pozornosť a repríza sa udiala na dobre známom mieste, prostredí. Dá sa to povedať o rečníkovi hoci aj v tom istom úrade ale pri inej príležitosti, pri iných poslucháčoch? Rečník si uvedomuje, že nie je na javisku, kde musí hrať cudzí text, kde je pod taktovkou iného človeka – režiséra. Reprízou môže byť len prostredie či téma, ale vždy znova a znova vystúpenie rétora je premiérou. Je správne, keď rečník hoci v tom istom dni, s tou istou rečou, v tom istom priestore predstupuje pred poslucháčov, hoci aj tých istých, ale ako v premiére. Najmä vtedy, keď nečíta ale hovorí spamäti. Každá reč si vyžaduje od rétora postoj k premiére. Dokonca aj gestá, znenie viet, pohľady všetko je originálne a neopakovateľné.

1.8.1 Desať praktických tipov pre úspešný rozhovor

1. Príprava na rozhovor

Na množstvo rozhovorov v našom živote sa nemôžeme pripraviť. Ved' si nemôžeme naplánovať náhodné stretnutia s ľuďmi pri rozličných príležitostiach. Niekedy takéto rozhovory pokladáme za vydarené, inokedy máme pocit, že sme ich nezvládli.

Sú však rozhovory, na ktoré sa môžeme pripraviť. Príprava na rozhovor zabezpečuje 50% úspechu. Predovšetkým si treba určiť cieľ rozhovoru: čo chcem v rozhovore dosiahnuť? Aký výsledok by bol najideálnejší? Čo je pre mňa dobrý výsledok – kompromisné riešenie – zlý výsledok – úplne neprijateľný po každej stránke. Čím to môžem ja ovplyvniť? Aké argumenty a skúsenosti použiť? K príprave na rozhovor sa pridáva aj vnútorná príprava (fakty, dáta) a strategická príprava. Iné je rozprávať sa s človekom, ktorého poznáme, a iné s ktorým sa stretneme prvýkrát.

2. Počas celého rozhovoru treba mať pred očami jeho cieľ

Bez tejto zásady nie je možné dosiahnuť užitočnosť rozhovoru. Ak máme pred očami cieľ rozhovoru, tak môžeme rýchlejšie dosiahnuť výsledok.

Zároveň to umožňuje, aby som rozhovor dokázali „obrátiť“, keď sa vytráca jeho prvotný cieľ. Jasný cieľ rozhovoru umožňuje koncentrovať sa na to, čo je podstatné. (Všímajme si moderátorov v televízii, ktorí často aj verbálne upozornia napríklad politika, keď rozpráva o inom, ako je téma a cieľ rozhovoru. Musí sa to zaiste robiť decentne). Z kresťanskej pozície je potrebná aj dávka trpezlivosti, keď niekto odbočuje od cieľa. Ak chceme však niekomu pomôcť našimi slovami, tak ho musíme citlivo viesť k podstate problému.

3. Usilujte sa o partnerskú pozíciu

Ako vidíte partnera vášho rozhovoru? Ako partnera – protivníka – nepriateľa? U niektorých ľudí cítime, že nie je problém dominovať nad nimi. Z iných máme zasa obavy. Od toho je dosť závislá naša pozícia pri rozhovore. Najvhodnejšie je, keď sa dokážeme oslobodiť od negatívnych citov a vidieť v druhom partnera, ktorý má v rozhovore rovnaké práva ako my. Netreba zabúdať, že aj partner nášho rozhovoru sleduje naše vonkajšie mimojazykové signály a vytvára si o nás svoj dojem. (Všímajme si šikovných manažérov, predavačov, podnikateľov, bankových úradníkov, dílerov, ktorí sa voči nám správajú ako k partnerom, na ktorých im veľmi záleží). Z kresťanského pohľadu je to vyjadrením úcty k druhému človeku a rešpektovanie jeho dôstojnosti, ak mu dáme pocítiť, že je náš partner.

4. Usilovať sa porozumieť partnerovi

Rozhovor je o to užitočnejší, o čo viac sa snažíme porozumieť partnerovi dialógu. Platí tu zásada, že najskôr treba porozumieť druhému, ako sa usilovať, aby on porozumel nám. Ide o porozumenie jeho stanoviska, ale aj o jeho akceptáciu a rešpektovanie. To sa neprejavuje ani v schvaľovaní, ani v odmietaní, ale v ochote rozmýšľať nad názormi partnera dialógu. Často konáme opačne, že pokiaľ ten druhý rozpráva, tak my nerozmýšľame nad jeho slovami, ale formujeme si svoje argumenty. To nie je dobré. Potrebné je aktívne počúvanie. Vo svojom vnútri analyzovať jeho postoje, jeho námietky, jeho plány a ciele. Aktívne počúvanie pomáha, aby sme druhého lepšie spoznali a utlmili svoje predstavy, ktoré nemusia byť vždy pravdivé. Keď sa to podarí, nachádzame sa v pevnejšej pozícii, lepšie dokážeme argumentovať, a predovšetkým je to prejav úcty k duchovnému bohatstvu druhého človeka a k jeho názorom. Potom sa môžeme nádejať, že aj on porozumie nám a môže prijať naše argumenty. Práve pocit porozumenia patrí medzi príjemné pocity a je to dobré, keď ho majú obidvaja partneri rozhovoru.

5. Niekedy ho treba aj prerušiť

Ak spoznávame, že partnerova reč stráca na hodnote a zmysle, tak ju treba slušne prerušiť. Niektoré rozpráva dlho, opakuje to isté, nemá to logiku a spôsobuje nám to nervozitu. Patrí medzi komunikačné schopnosti vstúpiť v správnej chvíli do rozhovoru a vrátiť mu pôvodný zmysel a cieľ. Nepoviem: „STOP! Teraz ja idem rozprávať. Teraz ma počúvajte,“ Lepšie je povedať: „Prepáčte, (alebo počkajte okamih), čosi ma napadlo, čosi by som chcel k tomu povedať... Aj ja mám taký názor... Musíme sa pri tom zastaviť...“. Niektorí robí aj tak, že sa začne evidentne nudiť a dáva to patrične najavo: pozerá do okna, hrá sa s perom a papierom, pozerá na hodiny... Aj to je riešenie, ale môže niekoho uraziť. Pri takýchto rozhovoroch zvykneme hovoriť aj kresťanskej trpezlivosti. Musíme ju neraz mať. Musíme však mať aj kresťanskú odvahu.

6. Nedať sa vyviesť z línie rozhovoru

Predovšetkým takými partnermi, ktorí stále „skáču“ do reči a napádajú nás. Slušne treba požiadať o to, aby sme mohli dohovoriť: „Prepáčte, chcel by som ešte niečo povedať...“ Tu sa musí prejaviť aj naša vnútorná odolnosť a schopnosť priateľsky, ale razantne brániť si svoje právo tak isto rozprávať. (Robia to niekedy politici v diskusných reláciách).

7. Dĺžka škodí

Človek sa dokáže skoncentrovať asi na 30 sekúnd. Treba to vedieť, a potom dovoliť, aby partner reagoval. Dlhé monológy neprinášajú veľký efekt. Vtedy sa môže prejaviť dynamika, krása a užitočnosť rozhovoru. Čím dlhšie rozprávame, zvyšuje sa riziko, že ten druhý nás stále menej prijíma alebo počúva. Takýto rečníci sa predovšetkým sami radi počúvajú. K rečníckemu umeniu patrí schopnosť do niekoľkých sekúnd dostať podstatu matérie, ktorú chceme povedať, a potom dovoliť, aby rozprával partner. V dnešnej dobe je to aj otázka „šetrenia času“. V rýchlom životnom tempe nechcú ľudia, aby sa príliš dlho zdržovali pri rozhovoroch a niekedy ani my na to nemáme čas. Záleží to okolností, ale dynamika života sa premieta aj do komunikácie: rýchlosť a kvalita.

8. Nerozumiem

Keď niečomu nerozumieme, treba sa pýtať. Otázky nie sú znakom hlúposti, ale dokazujú našu osobnú zaangažovanosť. Treba si nechať

partnerom vysvetliť to, čomu nerozumieme, aby sme nevytvárali chybné úsudky. Niektorí si myslia, že získa na vážnosti vtedy, keď mu druhý bude čo najmenej rozumieť. Možno v minulosti si takýchto ľudí vážili. Dnes je tomu už ináč. Dnes nás buď niekto počúva a počúva nás vtedy, keď nám rozumie, alebo nás nepočúva a nepočúva nás často preto, lebo nám nerozumie. (V politickom svete majú úspech „zrozumiteľní“ politici. V oblasti beletrie populárno – vedecké knihy. Nie vedecké, tie sú len pre užší okruh ľudí).

9. Otázky

Počas rozhovoru treba klásť mnoho zmysluplných otázok. Oni umožňujú viesť rozhovor k cieľu, ktorý sme si naplánovali: Ako si to predstavujete? Aký máte na to názor? Čo by ste chceli urobiť? Prečo je to tak? Ako sa to dá zmeniť? Ako by to mohlo lepšie fungovať? Čo navrhujete? Otázky partnerovi rozhovoru signalizujú, že máme o problém záujem. Nám sa lepšie ozrejmuje daný komunikačný produkt.

10. Používať obraznú reč

Čím abstraktnejšie rozprávame, tým nám ľudia menej rozumejú. Učme sa rozprávať obrazne, metaforicky, zreteľne a zrozumiteľne. Máme sa podobáť na matky, ktoré rozprávajú svojim deťom rozprávky. Podobajme sa na Ježiša, ktorý používal obraznú reč. Ľudia si zapamätajú skôr obraz, ako „nezarátovanú“ myšlienku.²⁰

1.9 Logické myslenie

Ako si môže a má rečník osvojiť logické myslenie? Rečenie má sa vyznačovať schopnosťou sústavne a logicky myslieť, čo sa prejavuje v dokonale premyslenom výklade reči. Tá má obsahovať presvedčivé argumenty, ktoré sú zrozumiteľné a primerané. O jeho dôkladnej príprave svedčí voľba vhodných pojmov a logická stavba celej reči. Myslenie sa vyznačuje presnosťou, hĺbkou, kritickosťou, samostatnosťou a presvedčivosťou. Vyznačuje sa myšlienkovou disciplinovanosťou, neodbieha nenáležite od základnej problematiky.

Rečník by nemal zabudnúť čo spôsobuje pôsobivosť argumentov v reči. Je to povaha prameňa informácií a teda kto ich podáva. Taktiež povaha správy,

²⁰ Porov. <http://www.zeitzuleben.de/kommunikation/> 10Praxistipps für erfolgreiche Gespräche, html. 7. 2. 2004

presvedčivosť toho, čo hovorí. Povaha skupiny poslucháčov, ich zloženie a názory, ku ktorým sa prihovára, ale aj povaha a dôležitosť názorov, ktoré majú byť zmenené, ktorých sa majú zriecť a podobne. A napokon pre logické myslenie je dôležitá povaha poslucháčov. Pri názorovej odlišnosti je úspechom rečníka, že vzdialenosť sa zmenšuje. Je potrebné aby si rečník uvedomil, že poslucháč ho môže odpísať, vypnúť. Na rôznych ľuďoch sa nedá presvedčivo pôsobiť rovnakými argumentmi. Je málo rečníkov, ktorí na toto nezapúšťajú. Nie je správne, keď vždy a ku všetkým rečník hovorí rovnako. Pri príprave na reč je potrebné premyslieť argumenty podľa stupňa ako sú poslucháči prijať predkladané argumenty. Je samozrejmé, že čím je vyššia úroveň poslucháčov, tým vyššia bude aj hodnota argumentov. Rečník by si mal uvedomiť, že proti prednášaným argumentom môžu byť poslucháči zaujatí, ktorým je potrebné ich argumenty spochybniť a zmeniť ich postoj, keď sami dajú prednosť pred svojou alternatívou, alternatíve rečníka. Niekedy je vhodné použiť nepriameho ovplyvnenia názorov. Čím je človek starší, tým je obtiažnejšie, aby zmenil svoje názory.

Pri argumentácii rečník má zachovať určitý postup. Základom správnej argumentácie je logika a je nutné zachovať jej zákony. Tvrdenie, ktoré chce dokázať musí byť stanovené a musí byť daný priestor a čas na diskusiu. Myslí sa pri slove diskusia na premýšľanie i rozprávanie. Vyjadrovanie musí byť jednoznačné. Ak slová majú viac významov je potrebné ich vopred definovať. Je nutné objasniť abstraktné pojmy a slová, ktoré nie sú jednoznačné, lebo môže v reči dôjsť k nepochopeniu. Pretože reč je časovo krátka je vysvetlenie podať v čo najkratšom čase a musí byť obmedzené na základnú myšlienku. Rovnako je potrebné si uvedomiť, že reč je monologická. Je potrebné, aby medzi jednotlivými argumentmi boli logické prechody.

1.10 Štýl reči

Pri reči je dôležitý štýl. Každý rečník má svoj štýl, ktorý mu je charakteristický, ktorý je mu stály. Treba si to uvedomiť najmä pri nekritickom preberaní cudzích myšlienok, tém, či celých vypracovaných rečiach. Pri štýle reči rozhoduje predovšetkým slovná zásoba. Rečníkov štýl charakterizuje časté používanie určitých slov. Iným faktorom je dĺžka viet vyjadrená celkovým počtom slabík vo vete. Tento činiteľ je dôležitejší v písomnom podaní reči. V hovorovom štýle je potrebné si uvedomiť, že čím dlhšie vety používa, tým viac používa aj dlhších slov a reč sa stáva ťažko

zrozumiteľnou. Štýl reči značne ovplyvňujú otázky ktoré kladie rečník, zvolania, vety ktoré sú v úvodzovkách a podobne. Štýl reči obohacujú príklady zo života ľudí alebo z prírody. Štýl reči sa narúša a umenšuje, keď rečník venuje dlhší čas opisu neživých predmetov, kde dej nemá miesto. Pre rečníka je to memento, pretože sa nemôže vyhnúť teoretickým predmetom, abstraktným pojmom bez praktických príkladov sa reč stáva štýlovo ťažkou, aspoň pre časť poslucháčov.

Ak rečník chce poslucháča presvedčiť, mnoho záleží na štýle jeho reči. Reč a jej argumenty musia byť tak upravené, aby zodpovedali spôsobu myslenia, túžbam, predsudkom poslucháčov. Rečník nemôže podceniť čo naplňa zmýšľanie poslucháčov. Reč sa stane presvedčivou, ak vystihne, či poslucháč túži po zmene alebo ostáva pri pôvodnom stave. Účinok reči vo veľkej miere záleží od jej podania. Ak je rečník za vec zapálený, dokáže aj u poslucháčov zapáliť túžbu po predkladanom.

1.11 Zmysel pre konkrétnosť a fakty

Rečník ma presvedčať tých, čo ho počúvajú preukázateľnými argumentmi a logickými dôkazmi. Mal by si uvedomiť, že poslucháč si chce odniesť konkrétne poučenie a jasné závery, nie hmlisté poznatky a domnienky. Je správne, že má zmysel pre fakty, aj keď môžu byť poslucháčom zväčša nepríjemné, vedie to rečníka k jasnému formulovaniu myšlienok. Rečník si je vedomý, že veci, sa rovnako týkajú aj jeho.

Rečníkova úspešná misia záleží aj od dobrých vzťahov s poslucháčmi. Konkrétne vie po čom poslucháči túžia. Jeho činnosť má prispieť k tomu, aby podané fakty boli prijaté. Poslucháči keď odchádzajú majú mať pocit, že boli obohatení. Je to memento pre rečníka, že má povzbudzovať dobrým slovom. To neznamena, že niečo ma zamlčať či podceniť. Naopak. Reč musí obsahovať aj kritiku, ktorá má byť konkrétna a podložená faktami. Teda nemá lichotiť, ale môže pochváliť a najmä poučiť, vysvetliť a potešiť či povzbudiť. Keď dokáže oceniť poslucháčov, môže očakávať, že jeho reč ocenia poslucháči.

Konkrétnosť a fakty majú svoje miesto v reči i vtedy, keď musí poukázať i vytknúť chyby. Pri tom sa nesmie zabudnúť na citlivé správanie časti poslucháčov. S kritikou a výčitkami, vypočítavaním chýb je potrebné zachádzať opatrne a najmä taktne.

Rečník by si mal osvojiť niekoľko zásad:

Kritika musí byť konkrétna a podložená.

Kritizovať je potrebné po zrelom uvážení.

Má viesť svojich poslucháčov k tomu, aby vedeli prijať kritiku.

Je dôležité, ako sa kritika podá.

Nesmie vedome zatvrdiť svojich poslucháčov nevhodne podanou kritikou.

Mal by vedieť, kedy, kde v ktorom období, na ktorom mieste môže niečo vytknúť.

Začínajúci rečník, prípadne na novom mieste začínajúci rečník, mal by počkať s kritikou. Je správne, že neostane len pri vyčítaní, ale zároveň sa podajú pozitívne konkrétny fakty. Platí stará zásada, že najprv pochváľ a potom pokarhaj. Vhodnejšie je začať s nepriamou kritikou a snád' až po čase s priamou. Nechať čas na zrealizovanie zmeny a nápravy po nepriamej kritike. Dobrý rečník dá prednosť nepriamej kritike. Vždy je potrebné zachovať objektivitu. Rečník však nemôže príliš odkladať s výzvou k náprave. Nie je dobrým rečníkom ten, čo len chváli a nevie, nechce, nedokáže povedať aj chyby.

Druhá kapitola

2 Dejiny rétoriky

Každé umenie a veda je spojená s osobnosťami, ktoré ich postupne obohacovali a zdokonaľovali. Veľkí grécki a rímski myslitelia vtlačili svojho génia aj rétorike. Vytvorili základy, na ktorých sa vybudoval celý veľkolepý svet teórie a praxe o slove a reči.

2.1 Úvod do dejín rétoriky

Aristoteles konštatuje, že autori učebníc rétoriky urobili len malú časť odborného výkladu a poznamenáva, že autori učebníc nič nehovoria o obecných rečníckych úsudkoch (enthymémata) a práve to je dôležité.²¹

Čo sa zmenilo po storočiach?

Rétorika ako veda si zasluhuje pozornosť. Je potrebné vrátiť sa k tým, ktorí podávajú prvý vedecký pohľad na nami riešený problém. Otázkam ako sú: kde, čo, akým spôsobom vznikalo, rástlo v oblasti rečníctva, je potrebné venovať pozornosť, aby viac sme si uvedomili krásu, význam a cenu i poslanie toho čím sme dnes poverení, čo je nám určené, čo sme prijali nie ako bremeno, ale ako dar.

2.1.1 Grécka rétorika

„Rečníctvo v starovekej Európe doteraz dva razy prežívalo časy svojej najväčšej slávy: po prvý raz v Grécku, v jeho kultúrnom stredisku, Aténach, v 4. storočí pred Kristom a druhý raz vo svetovládnom Ríme v 1. storočí pred Kristom.“²² O treťom období dá sa hovoriť na začiatku tretieho tisícročia?

Starogrécka rétorika je pre dejiny a pre dnešnú rétoriku, ale i kazateľskú misiu veľmi významná, lebo nielen v praxi, ale aj v teórii sa rozpracovala natoľko, že z jej koreňov žijeme až dodnes. Rétorika v starom Grécku sa rozvinula do tej miery, že sa k nej vraciame dodnes a pojmy i kategórie, s ktorými pracovala, uplatňujeme i v modernej rétorike. Staré Grécko je kolískou tejto disciplíny. Už tam sa chápalo rečníctvo veľmi široko

²¹ Porov.: ARISTOTELES, *Rétorika*. Laichterová filozofická knihovna, Praha : 1948, s.26.

²² HRABOVSKÝ, J.: *Marcus Tullius Cicero, prvý najlepší rečník v Európe*. VEDA, Bratislava : 1966, s.7.

a už tam sa dokázalo, že rečníctvo je umenie. A z týchto dôvodov je potrebné venovať pozornosť starogréckemu rečníctvu, rečníkom a rétorike vôbec.

Moderný pohľad na dejiny rétoriky je poznačený zásadnými zmenami v hodnotení úlohy rečenia. Rétorika ako vedný odbor zaoberajúci sa rečníctvom, ktorého dejiny siahajú na Sicíliu do **Syrakúz**, kde **Korax** napísal prvú učebnicu rétoriky v V. storočí pred Kristom. V Periklovej dobe vydávali praktické učebnice rétoriky sofisti. Rétorika bola veda o tom, ako rečniť, ako tvoriť rečnícke prejavy, aby boli zaujímavé, príťažlivé a efektívne. Dôraz na umenie hovoriť sa kládol preto, že v tom čase, keď málo ľudí vedelo čítať a ešte menej písať, sa jazyková komunikácia uskutočňovala živým stykom, hovorenými prejavmi. Významnú úlohu pri rozvoji rečníctva zohrali sofisti, ktorý sa venovali najmä mládeži u ktorej pestovali vyjadrovanie. Sofisti vo svojich prejavoch využívali mnohé mimojazykové prostriedky, ktorými strhli svojich poslucháčov.

Rétormi v tom čase nazývali rečníkov a neskoršie aj učiteľov rétoriky. Význam rečníctva, a tým aj rétoriky, sa strácal takým tempom, akým tempom sa ľudia stávali gramotnými. Gréci okrem rétoriky mali už rozpracovanú poetiku, ktorá sa zaoberala tvorbou umeleckého diela. Rozdiel medzi poetikou a rétorikou bol v tom, že poetika sa sústreďovala na problematiku formulovania myšlienok pred momentom rečového prejavu, zatiaľ čo rétorika sa venovala prednesu formulovania ústneho jazykového prejavu. K rozvoju rečníctva v Grécku prispela vrodená záľuba Grékov ku kráse hovoreného slova a potom priaznivé okolnosti, ako bolo demokratické zriadenie v Aténach a sloboda slova. Aténsky občan mohol slobodne prejavovať svoj názor pri rôznych príležitostiach. Tak sa vytvorila prax viacerých druhov rečí, ako reči verejné, reči na súdoch, reči slávnostné, reči oslavné. Aby reči sa stali účinnými vzniká snaha o zdokonalenie prednesu a obsahu reči. Začali prispievať k rečníckej praxi. Sofistom sa pripisuje vytvorenie náuky o rečení. Slovo “rétor” dostalo význam učiteľ rečníctva. Začína sa hovoriť o rétorskej škole.

Rétorika začala mať vplyv a úspech aj v praktických vedách a zvlášť na verejný život v Aténach a na vytvorenie aténskej vzdelanosti. Sofisti poslucháčov zoznamovali s metafyzikou, etikou, matematikou, astronómiou, dejinami, politikou a vôbec umením. Žiaci si memorovaním získavali encyklopedické vedomosti. Dochádza k prvým omylom a chybám. Vzniká grécka prosa poetická, ktorá v sebe skrývala nebezpečie, pretože sa rýchlo zvrhla na nevкус a spôsobila mnoho škody v gréckom slovesnom umení. V tomto období vzniká aj dialektický materializmus. Protagoras sa

domnieval, že umelým pestovaním myslenia a hovorenia sa zlepšuje u jednotlivca schopnosť poznania. To však viedlo k povrchným vedomostiam, zvlášť vtedy keď nastáva vrchol utilitarizmu. Už v tomto období rétorika má i svoje nedobré postoje. Sofisti piateho storočia mali za cieľ šíriť vzdelanosť najmä medzi mládežou a venovali snahám po vyššom vzdelaní. Je to začiatok zápasu o dušu mladého človeka.

Rétorika tohto obdobia tvrdila, že praktickým zameraním a tiež rétorickým vzdelaním v reči, sa môže mládež najlepšie vychovávať. Filozofia chcela tento cieľ pri výchove mladého človeka dosiahnuť logikou a etickou výchovou. Východiskom rétorských názorov sofistov boli taktiež filozofické zásady, ale skeptického rázu. Od skepse pokročili sofisti k subjektivismu a relativizmu. Učili, že nie je objektívna pravda (alétheia), pozorovanú vec nepoznávame tak, aká je v skutočnosti, ale aká sa nám javí. Dá sa to vyjadriť Protagorovou vetou: „Človek je mierou všetkých vecí.“ Je to teda iba zdaním (doxa), sú iba subjektívnou domnienkou, závislou od telesného organizmu a od okamžitého duševného rozpoloženia. Z toho vzniklo presvedčenie, že o tej istej veci je možné hovoriť s dvoch opačných hľadísk (relativizmus v rétorike). Praktickým dôsledkom bola eristika, to znamená dokázať hovoriť pro i kontra (antilogika).

Rétorika tohto obdobia nie je budovaná na úsilí o pravde, ale je spojovaná zo zdaním alebo pravdepodobnosťou, čo sa ponechávalo na ľubovôľu rečníka. A keď stratila na vierohodnosti pravda, nadobudla na vierohodnosti absolútnosť slova, reči. Reč sa stala všemocným pánom a ľudia sa jej učili, ako rozprávaním dôjsť k splneniu svojich priání. Reč tak vedie k víťazstvu slabšej veci (ton hété logon kreittó poiein); môže spôsobiť, že sa malé veci javia veľkými a veľké malými, a nové veci môže predstavovať starým spôsobom a opačne novým, a o všetkých veciach padať výklad krátky alebo obsírný.²³ Tento postoj robil žiakov ľahostajnými k podstate veci a skôr ich to zvädzalo k zlým veciam ako dobrým. Bol to dopad toho, že dostávali návod ako z pravdepodobnosti, i z nepravdy urobiť pravdu alebo z nepráva právo.

Rétorika môže slúžiť dobru, ak sa oprie o filozofiu, ktorá určí cieľ hovoriť k pravde a dobru. Platón požaduje, aby rečník mal skutočné poznanie a nie iba zdanie o veciach, o ktorých hovorí. Rečnícke umenie je vedenie duší (psychagógiá). Práve preto rečník potrebuje mať poznanie o podstate každého

²³ Porov.: PLATÓN, *Faidros* 267B, In: NOVOTNÝ, F.: *Platónove dialógy*. Praha 1921, s.53.

bytia. Nie je správne venovať hlavnú pozornosť len forme reči a zanedbávať obsah. Technické prostriedky samé nestačia, aby rétoriku bolo možné pokladať za umenie v pravom zmysle slova. Platón zdôrazňuje v rétorike logické požiadavky. Rečník musí poznať obsah a rozsah pojmu vecí, o ktorých chce hovoriť, a musí vedieť ich definovať. Je potrebné, aby mal vedomosti z dialektiky, musí byť schopný abstraktne myslieť, musí vedieť spojovať jednotlivé vnemy v jeden rod a naopak deliť ten rod v jeho druhy. Je dôležité, aby mal vedomosti zo psychológie a zároveň musí poznať podstatu a povahu duše, to preto, že až potom môže prispôbiť reč chápaniu poslucháča a môže na neho úspešne pôsobiť. Rétor bude vtedy dokonalým rétorom, keď sa stane filozofom.

Teóriu a prax sicílskej rétorickej školy preniesol r. 427 pred K. do Atén rétor **Gorgiás z Leontíny** (483-380), ktorý patril medzi sofistov, učiteľov umenia viesť “dialego” rozhovor. Údajne napísal učebnicu rétoriky, o ktorej vieme od Platóna, ktorý ju ostro kritizuje. Najväčší význam v rečníctve kládol na dobrú znalosť jazyka.

Významnú úlohu pri rozvoji rétoriky zohral **Empedokles z Akragantu** (493-433). Aristoteles ho považoval za priekopníka rečníctva. Kládol dôraz na ovládanie jazyka.

Demostenes (384-322) je považovaný za najväčšieho rečníka antického sveta, ktorý mal schopnosť prednášať niekoľkohodinové prejavy plné nielen faktografických údajov, ale vyznačuje sa striedaním intonácie, gest, rečníckych figúr. Využívaním rečníckych ozdôb a logikou obsahu vedel tak nadchnúť ľudové masy, že ho pokladali za svojho vodcu a veľkého patriota. Je zaujímavé že nenapísal ani jednu teoretickú prácu. Zachovali sa jeho reči vďaka jeho žiakom, v ktorých sú pasáže o rétorike, rečníkovi a rečníckych prostriedkoch.

Sokrates (469-399) ktorý údajne povedal, že „vie, iba to, že nič nevie“, bol syn chudobného aténskeho sochára a matka bola pôrodná asistentka. Z taktických dôvodov sa robil skromným nevedomcom. Bol majstrom akademických dialógov a dodnes sa konverzačná vyučovacia metóda nazýva metódou sokratovskou. Otázky kládol provokatívne a tým si diskusiu priam vynútil. Používa ironické repliky, ktoré partner nemohol nechať bez odpovede. Propagoval dialóg ako rétorickú formu.

Platón (427-347) bol žiak Sokratov. Známy je spisom Obrana Sokrata. V Aténach roku 387 pred Kristom založil filozofickú školu a nazval ju Akadémiou, podľa jedného hájika ktorý sa volal Akadémia. Pokladá sa za majstra dialógov. Patrí medzi teoretikov rétoriky, hoci osobitne dielo tohto

druhu nenapísal.²⁴ Do dialógov vnášal fiktívne polemiky, v ktorých sa uplatňuje aj emocionálna reč a metafora. Najviac priamych poučení o rečníckom umení je v jeho spise Theaitetos. Vystúpil proti rečníkom, ktorí šliapali po mravných zásadách. Zastával zásadu, že rétorika je prostriedok na formovanie verejnej mienky, poznania a pravdy a neraz stotožňoval rečníka s vedcom. Rétorike a možnostiam osvojiť si jej zásady venoval Platón dva zo svojich dialógov Gorgias a Faidros. V skutočnosti jeho polemika so sofistami prechádza celým jeho dielom. Predmetom sporu je hlavne pojem rečníckej zdatnosti a jeho vzťahu k potrebám života. I napriek nepriateľstvu voči rétorike sa Platón zaujímal o jej technickú stránku, hlavne o problematiku dialektického uvažovania, jazykových kompozícií a usporiadanie rečí.

2.2.1 Aristotelova rétorika

Pre dnešného rétora je dobré, aby z histórie rétoriky poznal podstatné veci o rétorike z čias gréckej histórie a najmä rétoriky Aristotelovej. Aristotelova Rétorika môže byť užitočná i dnešným rétorom. Aj preto, že nepodporuje krasorečníctvo a frázovitosť, ale vzdelanie rečníctva ovládaného myšlienkou a slovom.

Aristoteles (384-322)zo Stageiry, bol synom lekára macedónskeho kráľa. Pracoval vyše 20 rokov v Platónovej Akadémii, kde zostal až do smrti svojho učiteľa Platóna (347). Roku 355 pred Kristom založil školu v blízkosti aténskeho chrámu Apolóna Lykejského a nazval ju lýceum, kde učil do roku 323, kedy je obžalovaný z bezbožnosti, odchádza do exilu a o rok zomiera. Patrí medzi najväčších učencov staroveku. Mal ohromný vplyv na rozvoj vedy v staroveku. Napísal množstvo kníh z rozličných oblastí vied, aj spis Rétoriku. Problémom rečníctva venoval aj niekoľko kapitol v Poetike.²⁵

Jeho Rétorika tvorila základ rečníckych príručiek v neskorších časoch. Nesporne má význam i pre dnešnú dobu v ktorej verejná reč, ak pripočítame k tomu žurnalistiku, rozhlas, televíziu, internet, zaujíma dôležité miesto v spoločenskom živote.

Pohľad do histórie rétoriky zameraný na učebnice rétoriky poukazuje, že rozdiel medzi učebnicou rétoriky spočíva len v odlišnom akcente na tu či inú

²⁴ Porov.: J., GALLO, *Rétorika v teórii a praxi*, s.10.

²⁵ Porov.: GALLO, J.: s.10.

zložku výkladu. Práve v súhrne týchto rozdielov však nachádzame stopy istého dejinného pohybu. Od začiatku, nie iba od Aristotela až do dnešných dní a bude tomu stále, do rétoriky ako praktickej sústavy návodu k účinnému odovzdávaniu prenikajú úvahy filozofov a mysliteľov, ktorí sa venujú jazykovým i literárnym štýlom, logike argumentov, psychológii presvedčovania či výchove budúceho vzdelaného človeka.

Rétorika obsahuje mnohé veci, čoho si nemôže nevšimnúť psychológ, etik, sociológ, estetik, logik či politik, pretože rétorika je vlastne i podľa Aristotela praktickým použitím logiky v službách kde sa kladie dôraz na reč. Aristoteles nebol prvý, ktorý stanovil pravidlá rečníckeho umenia, ale jeho spis "Rétorika" sa stal základným dielom o rétorike.

V Aristotelovej Rétorike môže cenné postrehy a poznatky nájsť aj kňaz a pedagóg.²⁶ To preto, lebo požiadavky rečníckeho umenia odôvodnil vedecký a dal mu správne miesto vo verejnom živote a metóde dokazovania. Aristotelova Rétorika aj po stáročiach má svoj význam, svoje miesto nielen pre historikov, či literárny význam, ale rovnako aj pre rečníkov a teda i kazateľov. Hoci bola napísaná v IV. storočí pred Kristom, rozumieme, že to dobré i zlé čo obsahuje je ľudské a nám blízke.

Za takmer 2 500 rokov sa v zásade nezmenil obsah rétorických poučiek a rovnako ani ich spôsob usporiadania a užívania terminológie. Rovnako zostáva i cesta, na ktorej sa prechádza od námetu k jeho zvukovému alebo písanému stvárneniu. Aristoteles vo svojej dobe poznal v rétorike dôležitú zložku svojej kultúry. Aristotelova Rétorika poukazuje na snahu, že autor chcel vedecky spracovať tento obor a preto preštudoval diela svojich predchodcov a vyložil svoju vlastnú teóriu. Vonkajšia forma je pre Aristotela menej podstatná a v tomto je Isokrates opačného zmýšľania. Podľa Aristotela o účinku reči má rozhodnúť váha myšlienok. A tak po stránke teórie slohu reči, Aristotelova Rétorika obsahuje pre nás mnoho zaujímavého a poučného. Bol presvedčený, že pravda je objektívna. Pravda je vo veciach a potom aj v rozume; neriadi sa podľa nás. - pravda subjektívna - ako sa domnievali sofisti, ale my sa musíme riadiť podľa nej. Veci sú dané a my sa musíme snažiť, aby sme ich poznali, aby sme pravdu našli, pokiaľ je to možné, pretože je tu mnoho prekážok, ktoré vyplývajú zo samého subjektu a zo samého objektu. Jedná sa o nedokonalosť zmyslov, vplyvov nadania či

²⁶ Porov.: KRÍŽ, A.: *Aristoteles pedagóg*, Strážnice : 1931.

prostredia. Poznať pravdu je teda dielo objektívne subjektívny. Pravda tak záleží vo výpovedí, že jestvuje, čo skutočne jestvuje, a nie je, čo nie je. Tím sa musí riadiť i rétorika. Rečník má za úlohu, aby vystihol, čo je v každom danom prípade presvedčivé, teda nie aby poučoval. V tomto je Aristoteles proti sofistom a Isokratovi, súhlasí s Platonóm a už za jeho života vyjadril rečnícku teóriu empirity.

Aristoteles rétoriku nepokladá za vlastnú vedu, ktorej ide o pravdu, ale rečníkovi nariaďuje, aby jeho cieľom bolo vždy dobro. Aristoteles rétoriku, teóriu o rečníctve oddeľuje od rámca iba teórie o umení rečenia. Aristoteles vzal rétorike odiózný charakter umenia hovoriť, ktorý jej dali sofisti, má skôr vysvetliť to, čo je v každej veci presvedčivé a hodnoverné. A v tom sa podobá dialektike. Svoju látku berie rétorika zo života o ktorom rečník ide hovoriť, ale zákony na to, ako o matérii jednať, berie z dialektiky. Obe náuky, dialektika i rétorika, sa zaoberajú s protikladnými tvrdeniami, ale dialektika slúži diskusií (enteuxis), zas rečníctvu ide skôr o to, aby sa dokazovacie prostriedky a dôvody získali pomocou toho, čo je obecné zrozumiteľné a aby rečník bol schopný hájiť opačné názory a keby niekto iný užíval tieto dôvody v neprospech spravodlivej veci, aby ho mohol presvedčiť. Tak dialektika i rétorika sa nedotýkajú určitého vymedzeného vedného oboru a jeho podstaty, ale obe sú len druhom schopnosti zaobstarat' dôvody; sú teda schopnosti, nie ako vedy. Preto si rečníctvo nemôže robiť nárok na vedecké znalosti veci, ale musí sa obmedziť na dôvody. Ak sa to nerobí, zatemňuje sa ich povaha. Týmto Aristoteles odmieta Isokrata i sofistov. Prevláda u neho sociatívny a estetický prvok rétoriky, nie encyklopedický. „Rétor nemusí byť vedeckým odborníkom, pretože úlohou rétoriky nemôže byť vzdelanie vedecké, nie je to filozofia, ale ani vzdelanie všeobecné.“²⁷ Ako realista určil rečníctvu miesto medzi náukami, stanovil pomer k nim, prijal ich do svojho učebného plánu a definitívne odobral rečníctvu odiózný charakter. Tak Aristoteles určil miesto rétoriky medzi vedami a určil jej pomer k iným vedám a rozdiel medzi nimi. Podľa Aristotelovho presvedčenia je potrebné poznať predovšetkým vec, ale taktiež záleží na forme, ako a čo sa má hovoriť. Preto Aristoteles zisťuje a určuje pravidlá, stanovuje tri dôležité rozdiely medzi rečou a slohom. t.j. reč prozaickou a básnickou, rečou hovorenou a písanou. Hovorí o rôznych ozdobách (paralelismus, antithese a pod.), ktoré sa vyskytujú u básnikov, ale sú dôležitým nástrojom i rečníkov. Zdôrazňuje vhodný prednes, objasňuje užívanie metafor a epithet v slohu umeleckej prózy.

²⁷ LAICHTER, J.: *Aristoteles Rétorika náuka o rečníctví a slohu*. Praha :1948, s.17.

Aristotelova Rétorika je nielen náuka o rečníckom dokazovaní, ale hovorí aj o návode ako správne sa majú vzbudzovať city v duši poslucháčov a tak pôsobiť na ich vôľu. Tu Aristotelova Rétorika dopĺňa jeho psychológiu po emocionálnej stránke a sú v nej cenné povahové poznatky. Nemožno nespomenúť, ako má rečník pôsobiť svojou osobnosťou. Je potrebné vidieť, že rétorika má stránku logickú, ktorej záleží na dôkazoch pravdepodobnosti, ktorou sa objasňujú príklady a stránku psychologickú, to je umenie, ako v poslucháčoch vzbudiť city, ktoré rečník potrebuje k dosiahnutiu svojho cieľa. A konečne záleží na tom, aby rečník presvedčil poslucháčov o svojej rozumnosti, čestnosti a dobrých úmysloch. Aristoteles tomu venuje pozornosť v I a II. knihe Rétoriky. Tretia kniha pojednáva o rečníckom slohu, pretože je veľký rozdiel v tom ako sa myšlienka vyjadrí. Aristoteles vychádzal z toho, čo je. Preto kladie dôraz na to, aby rečník, ak má jeho reč mať účinok vedel s ľuďmi zaobchádzať, aby ich poznal. Musí vedieť, ako ich viesť k dobrému. Musí poznať psychológiu ľudí, ich povahu, charakter, prostredie kde žijú. Je potrebné, aby rečník vedel o vzájomných súvislostiach medzi spoločnosťou a jednotlivcom. Preto má poznať i podstatu zákonov, ich účel a cieľ, pretože to má rovnako vplyv na podstatu vecí a rovnako povaha ľudí zas pôsobí na tvorbu a priebeh štátneho zriadenia. Rečníkovi je potrebné, aby poznal i logiku ľudí. Aristoteles zdôrazňuje vzdelanie a výchovu (*paideiá*). Vzdelanie pôsobí na myslenie a podstatu človeka, Aristoteles ako filozof prikláňal sa k rozumovému vzdelaniu a k mravnému zdokonaleniu. Nesúhlasí s mienkami sofistov, že cieľom vzdelania má byť iba praktická hodnota. Patrí k historickým paradoxom, že sa Aristotelova Rétorika, ktorá kritický završuje celý predchádzajúci vývoj teórie presvedčivého diškurzu a na ktorú živo reaguje v dialógu O rečníkovi aj Cicero, stretla sa v období poznania antiky po celý stredovek s malým ohlasom. Je potrebné preto poznamenať: Aristoteles svoju Rétoriku končí *asyndetonom*: „Povedal som, počuli ste, vec poznáte, teraz súďte!“²⁸

2.3 Starorímska rétorika

Najpriaznivejším obdobím pre rozvoj rímskeho rečníctva bolo obdobie republiky (510-31). Rímske rečníctvo prešlo cestou postupného vývoja. Zdokonaľovalo sa pomaly ako každý literárny druh. Čím viac sa pociťovala jeho potreba, tým rýchlejšim tempom šlo jeho zdokonaľovanie. „Vývin

²⁸ ARISTOTELES, *Rétorika*, Laichterová filozofická knihovna. Praha : 1948, s.240.

rímskeho rečníctva sa dá bezpečne sledovať len asi od 3. Storočia pred Kristom.²⁹

Rečníctvo a rétorika dosiahli vysokú úroveň už v starom Ríme. Podmieňovali ju tie isté činitele ako v Aténach. V rímskej rétorike sa prejavovali silné grécke vplyvy. Za originalitu treba pokladať samostatné rečnícke školy ako tretí a najvyšší stupeň školskej organizácie. Rečníctvo sa stáva vrcholom vzdelanosti a jeho predpisy boli veľmi podobné.

Marcus Fabius Quintilianus (39-95) urobil syntézu všetkých poznatkov o antickej rétorike. Bol prvý platený učiteľ rečníctva v Ríme. Hlavným dielom Quintiliana je dvanásť kníh kompendia Institutio oratoria - Základy rečenia. Niektoré texty možno nájsť v učebniciach rétoriky ešte v devätnástom storočí a niektoré časti sú prekladané aj dnes do moderných živých jazykov. Quintilian vo svojom diele uchoval to najlepšie čoho antická rétorika dosiahla a to tak v praktickom rečníctve, ako aj teoretických výkladoch.³⁰

Plinius (61-113) obdivuje Cicera. Mal sklon k používaniu ázijského štýlu reči, kde jadrom je snaha vo hodnom okamžiku narušiť poslucháčovo očakávanie.

Publius Cornelius Tacitus (55-120) obdivoval a bol znalec starorímskeho rečníctva. Zastával názor nutne pestovať klasické hodnoty rečníckeho slohu a dávať pozor na filozofickú výchovu vzdelaného rečníka. Bol známy ako advokát a vynikajúci rečník. V diele sa zapodieva dvôdmy pro et contra, venuje sa hodnoteniu rečníkov, vysvetľuje ich morálne vlastnosti. Je svedkom poklesu dôležitosti súdnych a hlavne poradných rečí. Ide mu o zmysel občianskej angažovanosti rečníka a o vyslovenie názorov na dôsledky konfliktov cnosti a dobovou eleganciou slohu. Ako vynikajúci spisovateľ neodmieta krásny sloh, ale trvá na tom, aby neskrsol do samoúčelnosti, do zbytočných kudrliniek. Presadzuje, aby zdravý sloh rečníckeho prejavu slúžil svojmu účelu, hovoriť pekne a presvedčivo. O každom predmete dokázal hovoriť pekne a presvedčivo podľa dôležitosti veci, k úžitku súčasníkov a pre upokojenie tých, ktorí ho počúvali. „V Dialógu o rečníctve sa hlási k Cicerónovmu štýlu. Tacitov Dialóg o rečníkoch je myšlienково hlbokou úvahou o zmysle spoločenských funkciách rétoriky v antickom Ríme. Súhlasí

²⁹ HRABOVSKÝ, J.: *Marcus Tullius Cicero, prvý najlepší rečník v Európe*, s. 9.

³⁰ Porov.: J., MISTRÍK, *Rétorika*, s.13

s vývojom rečníckeho štýlu a šírky rečníckeho pôsobenia, ktoré majú svoj zdroj predovšetkým v morálke.³¹

Rímskej rétorike predchádza helenistická rétorika. Po páde gréckej samostatnosti nastáva zásadná zmena v postavení a v obsahu antickej rétoriky. V tomto období filozofi vytvárajú učebné programy v ktorých sa zaoberajú obsahom učebných disciplín.

Nepochybne prínosom je historicko filozofická škola, ktorú založil **Zenón z Kitia** (336-264) v Aténach, ktorý sa pokladá za najstaršieho predstaviteľa školy, kde sa preberali i problémy prírodné - filozofické, logické a etické. Stoikom patrí prvenstvo, že zo systému filozofie utvorili jednotlivé vedné obory. Tak termín logika pochádza priamo od stoikov a v zásade odpovedá tomu, čo Aristoteles volal analytikom, učením o zákonitostiach správneho myslenia, vyjadrovania a interpretácie textov. Stoici v logike myslia aj na rétoriku. Rétorika helenistického obdobia získala charakter podrobne prepracovaného odboru, ktorý čerpal poznatky i z ostatných oborov trivia. Rétorika sa vytráca z bežného života. Zužuje sa len na okruh ľudí. Rečník sa prestáva obracať na spoluobčanov, uchyluje sa do súkromia.

Rozvíja sa tzv. ázijský štýl (*genus orationis Asiaticum*), ktorého šíriteľmi boli aj Ciceronovi učitelia Aischines Milétský, Aischylos Knídsky či Menekles a Hierokles z Alaband v Kárii. Z tohto obdobia rétor Hermagoras z Temnu sa považuje za pôvodcu spisu o súdnej rétorike a tak sa začína učenie o invencii, ktorých obsahom sú statusy. Termín *stasis* vychádzal zo zápasníckeho merania síl, podobne ako celá agonálna rétorika. Neskôr rímske právo rozlišuje statusy pri súdnych rečiach. Obsahom rečí, ktorými sa zapodievala rétorika, neboli len otázky, ktoré sa riešili pri súdoch, teda konkrétne, praktické, vyžadujúce konečnú odpoveď, ale taktiež ich abstraktné a teoretické riešenia. Úlohou rečníka pri súde ale i úlohou sudcu bolo voliť v prejave také slová, ktoré by presne vystihovali zámer. Vzťah medzi *verba* a *res* sa chápal tak, že bolo potrebné veci pomenovať, vyhľadať pre ne presný výraz - **res est manifesta, sed de nomine non constat**, vec je jasná ale doteraz nepomenovaná. Úlohou rečníka nebolo len vec, jav, čin alebo udalosť iba nazvať, ale tiež klasifikovať, posúdiť vzhľadom k určitým súvislostiam, v prípade súdneho prejavu vzhľadom k právnej norme (*lex*). Učenie o *statis* prešlo do učenia stredovekých rétorík.

³¹ KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultúře*. s.54.

O rétorike v starom Ríme možno povedať, že robila nevyhnutné služby v politickej, súdnej i spisovateľskej praxi, vo vede a filozofii. Situácia v Ríme si to vyžadovala.

Každá reč mala mať tieto časti:

- exordium - niekoľko úvodných poznámok, ktoré by uviedli tému reči,
- expositio – stanovenie pojmu a vysvetlenie veci, určit' obsah a dôležitosť témy,
- causa – logické dôvody potvrdzujú správnosť tvrdení, priame dôkazy dedukcii,
- contrarium – vyvrátenie názorov protivníka, nepriame dôkazy dedukcii,
- simile – podobné udalosti v iných oblastiach dôrazov, analógii,
- exemplum – príklady z histórie a každodenného života, dôkazy indukcií,
- testimonium – výroky slávnych mužov, príslovia, dôkazy autorít,
- conclusio – zhrnutie, závery a možnosti použitia.

2.4 Antická rétorika

Zmena ktorá nastáva na prelome letopočtu, keď helenistické štáty sa dostávajú pod nadvládu Ríma, začína i v rétorike prevažovať latinčina. Gréčtina stráca funkciu kultúrneho jazyka. Rétorika si v Ríme ťažko získavala priazeň.

Markus Porcius Cato (234-149) bol odporca helenistického kozmopolitizmu. Presadil na čas, že grécky učitelia museli opustiť Rím. Vedome podceňoval štylistickú stránku reči. Známy je jeho výrok: „Drž sa vecí a slová pôjdu samé!“ (Rem tene, verba sequentur!) Bol stoik a kládol dôraz na morálku. Jeho výrok: „Rečník je poriadny muž v reči skúsený“ (vir bonus, dicendi peritus), sa dostal do učebníc o rétorike. Katovo úsilie proti gréckej rétorike v praxi zostalo bez úspechu. Práve naopak. Grécka rétorika sa stala vzorom a obľubou. V tomto období vzniklo viac učebníc rétoriky a teda aj škôl kde sa vyučovala rétorika.³² Bol povestným mravokárcom. Nezachovala sa žiadna z rečí, hoci Cicero poznal jeho 150 rečí. Mali vysokú rečnícku cenu. Bol prirodzený a neškolený rečník.

³² Porov.: KRAUS, J.: s.46.

V období medzi Catonom a Ciceronom bolo viac výrečných rétorov. Mnohí z nich už prešli rečníckou školou a sami kladne prispeli k rozvoju rečníctva. Napríklad **M. Antonius** (143-87) či **Lucinius Crassus** (140-91).

2.4.1 Cicero a rétorika

Za najväčšieho rečníka rímskej republiky a súčasne za najvýznamnejšieho autora prác o rétorike v ktorých je možno sledovať zásadný vplyv na rétoriku ako vedu sa považuje **Markus Tullius Cicero** (106-43 pred Kristom).

Bol priamym žiakom gréckych učiteľov rétoriky. „Pokladá sa za najpozoruhodnejšiu postavu 1. storočia.“³³ Vývin a profilovanie rímskej rétoriky práve on najviac ovplyvnil. Spojenie rétoriky s filozofiou považoval z nutný predpoklad rečníka. V oblasti rétoriky za najdôležitejšie sa považuje filozofický dialóg *O rečníkovi*. Venoval sa výkladu rétoriky vo forme otázok a odpovedí, rímskemu rečníctvu a roku 46 nastoľuje ideál rečníka v dialógu *Orator*, ad Marcum Brutum, ktorý pojednáva aj o druhoch rečníckeho štýlu. Doplnkom tohto dialógu je úvaha *O najlepšom rode rečníkov*. Cicero sa pokladá za najväčšieho rímskeho rečníka. Dosiahol to na základe vynikajúcich rečníckych schopností. Rétorike venuje aj dlhý spis *Topica*, v ktorom na žiadosť právnika Trebatia popularizuje výklad o dokazovaní z Aristotelove Topiky a rétoriky.

Cicero bol predovšetkým celý život rečníkom. Známe sú jeho súdne reči, vyznačujú sa dokonalým majstrovstvom prepracovanej argumentácie, ktorá pôsobí na rozum a ešte viac na city. Rečníctvo považuje za najvyššiu formu všetkých ľudských vedomostí a za najdôležitejšiu zložku politickej praxe. V rečníckom umení a v štylistike sa odráža všetko, čo ľudská civilizácia dosiahla. Preto musí rečník ovládať všetky obory poznania. Vo svojich deväťdesiatich rokoch napísal ucelený a prehľad rétorickej problematiky v spise *De inventione*. Spis svedčí o tom, že rímske rétorické školy v tom čase dosiahli vysokého stupňa komplexnosti poznania.³⁴ V spise najprv poukazuje, že rétorika je súčasť politiky, ale sa venuje špeciálnym otázkam (*causae*), pre ktoré sa hľadajú konkrétne konečné odpovede. A v tom je dôležitý rozdiel od

³³ HRABOVSKÝ, J.: *Marcus Tullius Cicero prvý nejlepší řečník v Evropě*, s.15.

³⁴ Porov.: J., KRAUS, *Rétorika v evropské kultuře*. s.47.

filozofie. Ďalej rozoberá päť častí rétoriky (*inventio, dispositio, elocutio, memoria actio*).

Cicero vo svojej koncepcii zhrňuje poznatky svojich predchodcov a poukazuje, že úlohou rečníka je vyhľadať tému a zdôvodniť reči (*inventio*), potom vhodne rozdeliť hlavnú tému a usporiadať argumenty (*divisio*) a vyhľadať náležitú slovnú podobu svojho prejavu (*elocutio*), uložiť takto pripravenú reč do pamäti (*memoria*) a pôsobivo ju previesť (*actio, pronuntiatio*). Rečník je vtedy úspešný, keď sa mu podarí získať priazeň auditória, vysvetliť podstatu veci, poukázať, v čom je podstata, zdôvodniť vlastné východiská a vyvrátiť názory opozície. Hlavným predpokladom zrealizovania týchto cieľov je vhodný štýl. Poukazuje, že by nemal chýbať tak humor či zmysel pre iróniu.

V okruhu rétorickej problematiky je vrcholným dielom dialóg (*disputatio*) *O rečníkovi*. V diele rozoberá, že rečníkovi nestačia vedomosti o pravidlách (*praecepta*), ale musí mať predpoklady talentu (*ingenitum*), venuje pozornosť kompozičnému usporiadaniu reči, rečníkovej pamäti, nastoľuje problém rečníckeho štýlu. Rečník musí dbať o estetické hodnoty, o to, aby reč bola umelecky vypracovaná, široko koncipovaná, výrazovo bohatá, plná svetla po stránke myšlienkovvej i výrazovej, ktorá má svoj vlastný rytmus a členenie. Tí, ktorí ovládajú umenie takejto reči a podľa toho, ako to využívajú si zasluhujú uznanie a pre nich uživa označenia primeraný štýl, štýl ktorý ladí (*quid deceat*).

Cíceroová Rétorika je spojujúcou syntézou všetkých druhov vzdelania. Jeho ideál, *orator perfectus* neskôr rozvíjajú mnohí autori. V kontexte kresťanskej viery najmä Augustín v spise *De doctrina christiana*, ktorého vplyv je veľký na ďalšiu kazateľskú prax.

2.5 Ježiš Kristus a rétorika

Ježiš nepatril ku žiadnej škole rétorov a rovnako neštudoval u nejakého človeka učiteľa rétoriku. Centrálnou témou Ježišovho posolstva je Božie kráľovstvo.³⁵ V biblickej reči s týmto výrazom rozumie tá skutočnosť, že Boh je suverénny Pán. Ježiš predkladá svoje posolstvo ako také, ku ktorému

³⁵ Porov.: VRABLEC, J.: *V službe slova*. SÚCM, Rím :1991, s.5-12.

smerovali celé dejiny spásy.³⁶ Prišiel na svet aby nás vykúpil a spasil. Ježiš postupne odhaľuje skrytú charakteristiku Božieho kráľovstva. Spôsob ohlasovania, celý život Ježišov ako ho opísali evanjelisti a apoštoli oslovujú Ježiša, „učiteľ“. I keď Ježiša oficiálne za učiteľa neuznali (porov. 7,14n.), i napriek tomu ho mnohí za učiteľa či rabiho pokladali (Mk 9,5; 11,21; Jn 3,2).³⁷ Zákonník oslovuje Ježiša: „Učiteľ, pôjdem za tebou všade, kam pôjdeš“ (Mt 8,19). Apoštoli ktorých si vyvolil Ježiš sú nazývaný učeníkmi: „Keď to videli farizeji hovorili jeho učeníkom: ‚Prečo váš učiteľ jedáva s mytníkmi a hriešnikmi?‘ (Mt 9,11). Ježiš o sebe hovorí pred apoštolmi ako o učiteľovi a sám apoštolov nazýva žiakmi (porov. Mt 10,24-25). Apoštoli sami volajú Ježiša učiteľom: ‚Rabbi - čo v preklade znamená: Učiteľ-, kde bývaš?‘ (Jn 1,38). Aj Ježiš prijíma od apoštolov oslovenie učiteľ: ‚Vy ma oslovujete: >Učiteľ< a >Pane< a dobre hovoríte, lebo to som‘ (Jn 13,13).³⁸ Taktiež o činnosti Ježiša ako učiteľa hovoria evanjelia. „Keď Ježiš videl veľké zástupy, vystúpil na vrch. A keď sa posadil, pristúpili k nemu jeho učeníci. Otvoril ústa a učil ich“ (Mt 5,1-2). Ježiš vyučil svojich učeníkov a potom ich ustanovil za svojich zástupcov v kázaní svojho posolstva (porov. Mk 3,14n). Túto zodpovednosť ohlasovať učenie Ježiša dostali predovšetkým Dvanásti, ale neobmedzovala sa len na nich (porov. Mk 5,19; 9,38-41; Lk 10, 1-16). Ježiš sa nevenoval ako učiteľ len svojím učeníkom a len na jednom mieste či jednorázovo jednej skupine ľudí.

Matúš, jeden z Dvanástich jeho učeníkov píše: „Keď Ježiš prestal poučovať svojich dvanástich učeníkov, odišiel odtiaľ učiť a kázať po ich mestách“ (Mt 11,1). Zástupom Ježiš hovorí: „Učte sa odo mňa“ (Mt 11,29). Ježiš učí na verejných priestranstvách na hore (porov. Mt 5,1-11), „učil ich v synagóge (Mt 13,54; Mk 1,21; Lk 4,15; Jn 18,20), učil v jeruzalemskom chráme (porov. Mt 21,23), učil z lodičky pre veľký zástup na brehu (porov. Lk 5,3), už ako dvanásťročný „sedel medzi učiteľmi, počúval ich a kládol im otázky. Všetci, čo ho počúvali, žasli nad jeho rozumnosťou a odpoveďami“ (Lk 2,46-47), „v sobotu vošiel do synagógy a učil. I žasli nad jeho učením, lebo učil ako ten, čo má moc, a nie ako zákonníci“ (Mk 1,21-22) a iné miesta z evanjelií predstavujú Ježiša ako vzor pre kazateľa. Po formálnej stránke sú Ježišove kázne vzorom. Majú misijný charakter.

³⁶ Porov.: MORDEL, Š.: *Genéza Písma*, Duchovný pastier. Bratislava : 1966, č. 7, s.291.

³⁷ Porov.: DOUGLAS, J., D.:a i., *Nový biblický slovník*. Praha : 1996, s.1061.

³⁸ Porov.: KOLIVOŠKA, P.: *Slávnosť Krista Kráľa*. Duchovný pastier, Bratislava : 1996, č. 8, s.379.

Predmetom Ježišových kázni je jeho osoba a jeho vzťah k Otcovi a ľuďom, ako aj budúce duchovné kráľovstvo,³⁹ podmienky vstupu do kráľovstva, viera, pokánie a najmä láska.

Ježišove kázne sú názorné, používa viaceré rečnícke figúry ako príklady, podobenstva, rečnícke zvolanie, sentencie všetko primerané okolnostiam kedy odzneli ale rovnako časové a aktuálne v oblasti viery a mravov až do konca sveta. Ježiš nás uistil, že bude s nami „po všetky dni až do skončenia sveta“ (Mt 28,20). Zvlášť pri homiletike si uvedomujeme slová apoštola sv. Jána: „Ježiš urobil ešte veľa iného. Keby sa to všetko malo dopodrobna opísať, myslím, ani na celom svete by nebolo dosť miesta na knihy, ktoré by bolo treba napísať“ (Jn 21,25). Ježiš zjavuje ľuďom pravdu. Príhovory sú väčšinou didaktické, ale zároveň neobyčajne praktické. Pôsobia na srdce i vôľu a rovnako na rozum. Cieľ jeho slov dá sa vyjadriť jeho slovami: „Nájde Syn človeka vieru na zemi, keď príde“ (Lk 18,8)? „Majte vieru v Boha“ (Mk 11,22). Ježiš ovláda poslucháčov aj po stránke citov. Evanjelia predstavujú väčšinou Ježiša ako vážneho, najmä pri deťoch nežného (porov. Mt 18,5), je prísny keď napomína a karhá (porov. Mk 8,33), ale i plače nad Jeruzalemom i priateľom Lazárom (porov. Jn 11,33), pri poslednej večeri je velebný... Ako učiteľ učí nielen slovom, ale i príkladom. Je vzorom a príkladom duchovnej krásy. Kazateľ si môže nájsť svoj vzor pre svoju misiu.

2.5.1 Apoštoli a rétorika

Učeník je s lat. **discipulus** - žiak, gr. **mathétés** z manthanó, čo je v podstate učiteľov žiak. Pojem odpovedá hebr. limmud, čo sa v SZ vyskytuje pomerne zriedka (porov. Iz 8,16; 50,4; 54,13), ale v rabínskych spisoch označuje tento termín rabínovho žiaka, ktorý sa od neho učí tradičným náukám. V gréckom svete sa filozofi rovnako obklopovali žiakmi. Pretože žiaci často prijímali výhradne učenie svojich učiteľov - majstrov, začalo slovo označovať stúpencov určitého náboženského alebo filozofického smeru. Židovský úzus je platný z NZ kde sa spomínajú učenici farizejov (Mk 2,18). Nám ide o tých, čo prijali učenie Ježiša a na nich sa vzťahuje označenie učeník (Mt 5,1; Lk 6,17; 19,37), tí totiž sprevádzali Ježiša na jeho cestách (porov. Mk 6,45; Lk 8,2n; 10,1), čiže Dvanásti. Učeníkov si osobne vyvolil sám Ježiš (porov. Mk

³⁹ Porov.: CHOVANEC, M.: *Ježiš Kristus – Pán časov*. Duchovný pastier, Bratislava : 1977, č.1, s.3:

1,16-20; 2,13n; Lk 9,59-62). Povolanie Ježišom sa chápe ako osobná oddanosť Ježišovi, ktorá je vyjadrená nasledovaním a bezvýhradnou vernosťou (porov. Mk 8,34-38; Lk 14,26-33). U Dvanástich to znamená doslova opustiť domov, zamestnanie i majetok (porov. Mk 10,21.28) a vždy vyžadovalo, aby Ježišove nároky stáli na prvom mieste. Takýto postoj nebol vo vzťahu učiteľa a žiaka bežný a dal preto pojmu „učeník“ nový obsah. Vernosťou a vierou v Ježiša Krista je daný stav učeníka. Ježišovi učeníci tvoria jadro Cirkvi a vzťah medzi Ježišom a učeníkmi slúži ako model vzťahu medzi vzkrieseným Kristom a členmi Cirkvi.⁴⁰

U apoštolov v knihách Nového zákona nachádza sa mnoho rétorických dôkazov aj keď vieme za akých okolností a kedy knihy boli napísané. Nový pokrok lingvistických, literárnych výskumoch privádzajú k štúdiu literárnych druhov aj z hľadiska rétoriky, rozprávačského umenia i štruktúry. „Štúdium ľudskej stránky Božieho slova sa naďalej musí rozvíjať.“⁴¹ Pri štúdiu rétorickej stránky je potrebné vidieť nielen intelektuálnu oblasť kníh Písma svätého, ale musí sa mať na mysli, že to je v prvom rade Božie dielo. Vysvetlenie nachádzame encyklikách Cirkvi a to v u pápežov Leva XIII. Providentissimus Deus (1893), Pia XII. Divino afflante Spiritu a dokumente Biblickej komisie Interpretácia Biblie v Cirkvi, ktorú 23.apríla 1993 kardinál J. Ratzinger odovzdal pápežovi Jánovi Pavlovi II. Aj rétorika ako veda má svoje miesto od čias apoštolov až do dnešných časov. Dejinným dôkazom interpretácie je aj historicko - kritická metóda. Hľadanie pôvodnosti pomáha lepšie porozumieť pravdu, čo je pre teológiu cenné a užitočné.

Kázne apoštolov zo Skutkov apoštolských a najmä v listoch sv. Pavla hovoria o rétorike začiatku kresťanstva. V Skutkoch apoštolských sv. Peter káže osem ráz a sv. Pavol jedenásť ráz. Obsah kázni sa dá vyjadriť slovami, že Ježiš je prisľúbený, predpovedaný a očakávaný Mesiáš, ktorý „hoci má božskú prirodzenosť, nepridržal sa svojej rovnosti s Bohom, ale zriekol sa seba samého, vzal si prirodzenosť sluhy, stal sa podobný ľuďom“ (Flp 1,6-7), „nás vykúpil spod kľatby zákona“ (Gal 3,13).

Kerygma apoštolov znamená hlásanie spásy, ktoré apoštoli vysluhovali židom a pohanom svojich čias. Lukáš v Skutkoch podáva niekoľko charakteristických príkladov kerygmy, uvádza kázne dvoch hlavných apoštolov, Petra a Pavla. Predpokladá sa, že forma týchto kázni je osobným dielom sv. Lukáša. Napriek tomu štýl a obsah kázni, ale najmä archaický

⁴⁰ Porov.: RENGSTORF, K.,H.: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, s. 415-460;E..

⁴¹ PÁPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISIA, *Interpretácia Biblie v Cirkvi*, Spišská Kapitula: 1995 s.16-17.

spôsob, akým sú napísané, a ich semitský kolorit dokazujú, že Lukáš použil za základ dobre podloženú pôvodnú dokumentáciu.

Popri Skutkoch apoštolov čerpáme doklady o apoštolskej kerygme z apoštolských listov. Doklady kontrastujú, pretože autori adresovali svoje listy kresťanským spoločenstvám, ktoré už boli oboznámené s vierou, s ústneho hlásania apoštolov a ich žiakov. Obsahom ohlasovania apoštolmi je spása. Svätý Pavol hovorí o kázni ako o „posolstve spásy“ (Sk 13,26) alebo o „Božej spásy“ (Sk 28,28). Inde nachádzame vyjadrenie „hlásajte ľudu všetky slová tohto života“ (Sk 5,20). Kázne, ktoré podáva autor Skutkov apoštolov, predstavujú všeobecnú orientáciu apoštolskej kerygmy tak, že sa skutočne vzťahuje priamo na Ježiša.

2.6 Kresťanská rétorika v stredoveku

Rétorika druhého a tretieho storočia je v kresťanstve ovplyvnená prenasledovaním kresťanov. Kazateľstvo je zamerané len na kerygmu. Písomných kazateľských vecí sa zachovalo pomerne málo. Najstaršou zachovanou kázňou je druhý list sv. Klementa z polovice 2. storočia. Z ďalších sú to niektoré práce **Tertuliána** (okolo roku 240) a **Cypriána** († 258). Najznámejším kazateľom tohto obdobia je **Origenes** († 254), „otec homílie“, a po ňom časovo starší **Hippolitus** († 235).

Autorita rétorskej normy ovplyvňovala i najstarších spisovateľov a kazateľov kresťanstva i keď práve oni rétorike vyčítajú pohanský pôvod. V sporoch o to, či rétoriku využiť v prospech šírenia kresťanstva, alebo ju odmietnuť zaujme dôležité miesto jeden z najväčších filozofov ranného kresťanstva Origenes. Staví teológiu vysoko nad slobodné umenia a filozofiu. Rozpory pretrvávajú aj po vydaní milánskeho ediktu (313).

Grécky patristicky teológovia 4. a 5. storočia sa postarali o rozkvet kresťanského kazateľstva. Vzniká výklad Písma verš po verši, homílie najmä exegetické, ktoré sú vlastné dobe cirkevných otcov. Kresťanská rétorika je poznačená **Efrémom** (†373), **Bazilom Veľkým** (†379), **Gregorom Nazianským** (†389), **Gregorom Veľkým** (†604), **Cyrilom Jeruzalemským** (†386), **Jánom Zlatoustým** (†407), **Augustínom** (†430) sú síce zaujatý problémom „ľudovej zbožnosti“ kresťanských obcí, k ich riešeniu pristupujú hlboko poznačený intelektuálnou helenistickou výchovou a metódami myslenia. **Sv. Hieronym** stavia do protikladu Knihu žalmov a Horácia,

evanjelia a Vergilia, Cicera. Svojou antirétorickou argumetaciou vyhroť termín, že nedá sa piť naraz z pohára Krista i diabla. Na druhej strane poznamenáva, že znalosť rétoriky mu pri preklade Písma svätého umožnila výstižnejšie formulovať i tie najnáročnejšie pasáže. Už v prvých storočiach kresťanský ohlasovatelia pri ohlasovaní božieho slova používajú prostotu výrazu a nie výrečnosť. Od začiatku je vidieť vplyv gréckej a latinskej rétoriky na štýle a argumentácii kresťanských textov. Je potrebné poznamenať, že už proroci v Starom zákone sú poverení pri hlásaní právd Bohom poslaní, a teda v určitom zmysle rétormi. A to aj vtedy, keď sa prorok vyhovára: „Ach, Pane, veď neviem hovoriť, mladučký som.“ (Jer 1,6).

V prvých časoch kresťanstva moc slova sa demonštruje troma piliermi ktoré podpierajú klenbu židovskej a kresťanskej bohoslužby a sú to modlitba, čítanie Písma svätého a jeho výklad. Každý z nich vyjadruje akt komunikácie v kruhu veriacich i komunikácie s Bohom.

O závislosti kompozičnej a štýlovej výstavby novozákonných textov na princípe gréckej rétoriky svedčí výrok P. Melanchtona o apoštolovi Pavlovi: „Existuje istá podivuhodná prostota u Pavla, spojená zo vznešenosťou ako u Homéra. Keby bol Pavol človek nevzdelaný, nedokázal by tak ozdobne zostaviť exordium, v ktorom by sa kládol taký dôraz na slová.“⁴² Inšpirácia štýlu, kompozičné postupy, spôsob argumentácie v Pavlových listoch nesú stopy gréckej rétoriky a sú stále predmetom záujmu historikov rétoriky a bádateľov v obore biblických štúdií a textovej kritiky. Podobný záujem budí aj „historický štýl“ evanjelistu sv. Lukáša.

Za dvetisíc rokov je to veľký zoznam mien tých, čo skúmali texty Písma z rétorického oboru. Medzi predchodcov moderného štúdia rétoriky a hermeneutického rozboru novozákonných textov patrí v 18. storočí benediktín Hayd z Freiburgu. V súčasnosti sú to štúdie Rolanda Meyneta v diele „St. Paul Epistles and Ancient Greek and Roman Rhetoric, 1992, H. D. Betze „Classen“, 1992, či práce M. D. Zulickovej. Obrat k priaznivejšiemu hodnoteniu rétoriky z hľadiska kresťanských autorov nastáva v dobe, keď sa hlásatelia viery obracajú k prostým ľuďom a k duchovným elitám zároveň, a to jazykom bežne hovoreným i literárne brúseným. Mnohí cirkevní autori, ktorí boli vychovávaní antickou kultúrou, rétoriku si prispôbujú svojim potrebám a taktiež ju patričným spôsobom aplikujú a rozvíjajú.

⁴² MELANCHTON, P.: *Rapsódiai en Paulú ad Romanos, 1529*, ed E. Birer, 1966, In: J. KRAUS, Rétorika v evropské kultúre, s. 59.

Stredoveká rétorika sa viac sústreďuje na písaný text. Časom ako sa kresťanské videnie sveta v priebehu dramatického zbližovania helenistickej a judaistickej kultúry dotváralo, prelínajú sa i tradície antickej rétoriky, založenej na racionálnom rozbere štylizácie textu, s umením špekulatívneho výkladu posvätných kníh. Cez isté zbližovanie ostáva medzi oboma prístupmi zásadný rozdiel. V komunikačnom modeli antickej rétoriky stojí na čelnom mieste rečník, artifex, ktorý prejav na základe istej stratégie štylizuje v modeli formovanom hebrejskou biblickou kultúrou je v strede pozornosti ten čo vysvetľuje, interpret a jeho vzťah k vysvetľovaným udalostiam. Tento vzťah je súčasťou hermeneutického osvojenia si textu ako interpretovanej snahy zhostiť sa tých autorových zámerov, ktoré viedli k voľbe určitých výrazových prostriedkov a k určitým argumentom. Dorozumievanie v gréckej kultúrnej tradícii, formované svetskou múdrosťou (*sapientia saeculi*), je výsledkom účinnej a racionálne analyzovanej rečovej aktivity. Naopak je tomu v židovstve, kde ideálom je usilovať o duchovnú múdrosť (*sapientia spiritualis*), a je to výsledkom počúvania a reflexie počutého.

Rétorika kresťanského stredoveku sa teda postupne stáva syntézou schopnosti štylizovaných a interpretačných, umením vyjadriť a tiež lepšie pochopiť udalosti, príbehy a myšlienky. Stredovek rovnako prispôsobuje kresťanskému pojatiu etické princípy výchovy kazateľa, pestovaním *mores oratoris*, morálky, ktorá formuje kazateľovu osobnosť a účinok jeho rečníckeho prejavu. Spolu s tým, ako rétorika - obor normatívny i deskriptívny zároveň - rozširuje svoje spektrum na každú verbálnu produkciu, zvyšuje sa i význam jej postavenia v sústave siedmych slobodných umení. Stáva sa súčasne štylistikou i poetikou, jej pozornosť sa upiera nielen na prejavy rečníckeho - kazateľského, ale i umeleckého, vedeckého a teologického. Slobodným umeniam sa učilo od 5. storočia najmä v kláštoroch a na dvoroch panovníkov. Neskoršie úlohu preberajú katedrálne školy s väčšími nárokmi na študentov i vyučujúcich. Od 12. storočia katedrálne školy vytvárajú voľne spoločenstvá žiakov a učiteľov, ktoré začínajú sa volať univerzitami. Tak vzniká univerzita v Bologni (r.1158), v Paríži a Oxforde (1208-1209), a krátko na to v Pádové, Neapoli, Salamanke, Prahe, Viedni, Heidelbergu, Lipsku, Krakove atď.

Na novozaložených univerzitách rétorika sa začala uplatňovať v praktickom živote pri vyučovaní. Stredoveký vzdelanec bol zvyknutý pracovať výhradne s textom predčítaným nahlas. Prednáškové sály svojím ruchom a polemickým vyhrocovaním prednášaných textov pripomínali antické rečnícké tribúny. Je pochopiteľné, že zásady rétoriky pri

memorovania a prednesu sa rozšírili i na žánre literatúry a filozofie. Na odborných témach sa tiež najlepšie demonštrovalo prepojenie rétoriky s dialektikou (logikou). Konceptuálna náplň stredovekej rétoriky v zásade uchováva platnosť antického vzoru. Na začiatku stredovekej rétoriky majú vplyv sv. Augustín a **Boethius** “posledný Riman“, ktorých diela sa dajú chápať ako pokus o naplnenie a súčasne revíziu prevládajúceho cicerovského pojatia oboru a to v oblasti štýlu a argumentácie. Medzi 5. a 10. storočím vzniklo niekoľko súborných kompendií, ktorých autori sa zaoberajú presnejším určením miesta, ktoré rétorika v sústave učebných a vedeckých oborov zaujíma. Vrcholom tohto obdobia je Disputatio de rhetorica et de virtutibus sapientissimi Regis Karli et Albini Magistri od Angličana **Alkuina z Yorku**, učenca a diplomata konca 9. storočia.⁴³ Dielo plnilo funkciu učebného textu. Je to ináč obdobie keď sa začína prejavovať štýlová diferenciácia.

Vznikom stredovekých ríš a nových správnych celkom sa v latinčine začína prejavovať jazyková opozícia. Šírenie teritória prináša vznik stredovekej rétoriky. Počiatkom 11. storočia z kláštora Notkera Labeona sú pokusy o novú rétoriku na základe zmiešania latinskej a nemeckej terminológie. V tomto období dochádza k zásadnému členeniu rétorík podľa ich praktického účelu. Vytvorili sa tri tematické okruhy okolo diela sv. Augustína kde zohráva dôležitú úlohu kazateľské umenie, homiletika, potom diktaminové rétoriky o písaní listov a verejnej i súkromnej povahe a napokon oblasť na rozhraní rétoriky a poetiky.

Vývoj záverečných fáz stredovekej rétoriky sa pomaly obracia k aplikáciám poučiek na tvorbu i kazateľskej činnosti v národných jazykoch. Rétoriky písané v iných rečiach ako latinčine sú ešte skôr výnimkou. O rétorike týchto rokov sa dozvedáme z učebníc určených skôr pre začiatočníkov.

2.6.1 Augustín a rétorika

Augustína (354-430) možno pokladať za kľúčovú postavu západného kresťanstva, ktorý ako prvý si uvedomuje či je rétorika ako najmarkantnejšia zložka dedičstva antiky pre hlásateľov kresťanstva prijateľná alebo neprijateľná. Zastáva názor, že povrchné stanovisko nestačí. Za dôležitejšie

⁴³ Porov.: KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultúře*. s.63.

aktuálnejšie považuje vypracovať rétoriku, ktorá by vyhovovala súčasnej potrebe cirkvi. Sám bol vynikajúcim kazateľom. Svätým Augustínom dosiahlo duchovné rečníctvo vrchol. Po ňom nastáva úpadok. Augustín pôsobil severoafrickej Tagaste ako advokát a učiteľ rétoriky. Bol to čas, keď ešte nebol kresťanom. Matka sv. Monika sa modlí za syna, ktorý bol vyznavač manichejského bludu. Už ako učiteľ rečníctva odchádza do Ríma a roku 384 do Milána, kde počúva nielen kázne sv. Ambróza, ale prijíma i krst a odchádza späť do Afriky. V Hippo pôsobí ako biskup. Bol vášnivým zástancom za polemiku.

Stredoveký katolicizmus sa rodil v prudkých sporoch o charaktere ľudskej spásy, o existencii dedičného hriechu, o vzťahu medzi Bohom Otcom a Bohom Synom, o pôvode dobra a zla a inom. Z knihy Vyznania vidieť, že rétorika bola pre neho doktrínou zahŕňala pravidla monológu i dialógu zároveň. Dialogický charakter reči odvodzuje z názoru, že žiadna reč nemôže byť inak ako výzva k následným rečovým aktom a ako odpoveď na rečové predchádzajúce akty. Až v súhrne tieto akty vytvárajú proces porozumenia, reč chápe ako rozhovor s partnerom a sebou samým. Zmysel reči nie je len súčtom významov jednotlivých slov. Naopak, reč sa potom postupne vynára z nasledujúcich otázok a odpovedí, ktoré užívajú.

Prečo Augustín sa stal natoľko rétorom ako ho dnes poznáme, pochopíme vtedy, keď poznáme prostredie kde žil a pôsobil. Veriaci ku ktorým sa prihovárал, medzi ktorými žil boli rybári, námorníci, remeselníci, poľnohospodári, prepustení otroci. Viera sa u nich miešala s bludmi a poverami poznačená s príchutou pohanstva. Aby si týchto ľudí mohol získať, nemohli v jeho repertoári chýbať ľudové výrazy, pôsobenie na city a podobne. Sofistická obrazotvornosť a exaltovanosť Augustína spája i zo štýlom iných cirkevných otcov 4. storočia.

Ak chápeme kresťanskú rétoriku v širšom význame ako vyhľadávanie tém a interpretácii biblického textu (*ars inveniendi*), i ako umenie výsledky tejto interpretácie tlmočiť (*ars proferendi*), potom prvé tri zväzky *De doctrina christiana*, napísané pred rokom 397 sú venované prvému okruhu problémov invenciam. Štvrtý zväzok napísaný s časovým odstupom v roku 426 je v štýle (*elocutio*). V medziobdobí Augustín napísal praktickú príručku o vysvetľovaní základov viery konvertitom pod názvom *De catechizandis rudibus*. Príručka je písaná formou listu. Sú to inštrukcie určené kazateľom a prezrádzajú závislosť na myšlienkach a formuláciách Cicerovho Rečníka.

Prvé tri zväzky spisu O kresťanskej viere podávajú koncepciu teoretickej hermeneutiky, ktorá vyrastá z antickej rétorickej doktríny súdnych rečí. Je tu pádny vplyv Aristotelovho Organona, najmä v časti dielka O vyjadrovaní, helenistického učenia o jazykovom znaku. Augustín sa vyhýba nezrozumiteľnosti (*obscuritas*) textu, čo prezrádza, že je pod vplyvom Cicera. Augustín je zástanca verného porozumenia písaného textu (*interpretatio scripti*) pri Písme (*tractatio Scripturum*), a zahŕňa pohľad tak vecný i právny, vychádzajúci zo snahy podať autorov zámer (*voluntas*), a gramatický či štylistický, založený na skutočnom znení písaného textu (*scriptum*) alebo hovoreného (*vox*). Augustín pripúšťa len jediný výklad a to ten, ktorý vychádza z božej milosti, *caritas*. Skutočne ani interpret pracujúci s textom v duchu *caritas* sa vždy nemusí vyvarovať omylu, ale nerobí tak zámerne. K porozumeniu podľa Augustína nedôjde tam, kde čitateľ podcení význam doslovný na úkor duchovného. To neznamená, že by doslovné znenie nebolo dôležité, naopak, cesta k odkrytiu pravého zmyslu začína práve u písmen a viet ktoré sú v texte.⁴⁴ Ťažkosti pri interpretácii rovnako vyvoláva rozpor medzi slovami použitými doslovne (*proprie*) a obrazne (*figurate*). Augustín varuje pred tým, aby sa obrazné výrazy chápali doslovne, ale ešte viac pred tým, aby sa to, čo je myslené doslova, považovalo za obrazné alebo alegorické.

Štvrtá kniha Augustínových *De doctrina christiana* bola viac storočí základnou kazateľskou príručkou rétoriky a významnou mierou sa podieľala na udržaní Cicerovej autority v kresťanskom svete. Vďaka Augustínovi si mnohí uvedomili úlohu rétoriky pre porozumenie Písma a pre účinné tlmočenie jeho princípov.

Ako vzor učebníc katolíckej rétoriky ostalo až do konca stredoveku dielo sv. Augustína O kresťanskej viere. Augustín spojil interpretáciu Písma ako zdroj všetkých kazateľských tém a potrebné podmienky kazateľského pôsobenia s rétorickou problematikou štylizácie a prednesu tak zároveň určil obsah a usporiadanie všetkých budúcich prác tejto oblasti.

Obdobie po sv. Augustínovi je vo všeobecnosti charakterizované ako obdobie úpadku filozofie.⁴⁵

⁴⁴ Porov.: KRAUS, J.: s.68.

⁴⁵ Porov.: S., STOLÁRIK, *Kresťanská filozofia v stredoveku*, Duchovný pastier, Bratislava, 1999, č. 5, s. 205.

2.6.2. Gregor Veľký (540-604)

Dielom Starosť o pastierov (Regula pastoralis) dal podnet pre ďalší vývoj kazateľskej rétoriky. Je to prakticky orientovaný návod o duchovných i občianskych povinnostiach kňaza. Podstatná časť sa venuje príprave a prednesu kázne. Autor vychádza zo svojej skúsenosti a súčasníkov a nevenuje pozornosť základným pravidlám. Zaujímavým spôsobom zdôrazňuje potrebu prispôbiť kážeň auditóriu a originálnym spôsobom klasifikuje typy poslucháčov. Vychádza z veku, pohlavia, osobných návykov a spoločenského postavenia poslucháčov.

2.6.3 Alkuin z Yorku a rétorika (730-806)

Alkuin z Yorku sa pôvodne volal Alchvine, neskôr si polatinčí meno, pochádza z Yorkshiru. Na svoju dobu získava veľké vzdelanie v Yorku. Karol Veľký mu dá miesto v jeho paláцovej škole. Škola bola v závislosti na Karlových štátnych aktivitách. Sťahuje sa z miesta na miesto, neskôr na týchto miestach vzniknú univerzity. Alkuin má nesporne zásluhu na rozkvet Karlovej ríše a stáva sa predchodcom európskeho humanizmu. V roku 795 sa stáva opäť kláštora sv. Martina z Tours a ten sa vzápätí stáva strediskom vedy a vzdelanosti. Venuje pozornosť aj biblickej exegéze ale aj prakticky orientovanej rétorike v učebnici Dialogus de rhetorica et virtutibus sapientissimi Regis Karli et Albin Magistri. Rétoriku píše formou dialógu medzi učiteľom a žiakom. V úlohe žiaka ktorý sa pýta vystupuje sám Karol Veľký a v úlohe učiteľa, sám Alkuin. Text sa pridrža Cicerového diela De inventione, a čiastočne rétoriky Ad herennium a rétoriky Júlia Viktora, ale niektoré tradičné výklady však didakticky vhodne zosťručuje.

Alkuinová Rétorika v záverečnej časti sa mení na základnú príručku výchovy vzdelaného človeka, predovšetkým samého kráľa. Učebnica slúžila pre potreby školy a administratívne potreby ríše. Dielo je však svedkom toho, že rétorika sa posunula dopredu.

2.6.4. Hrabanus Maurus (776-856)

Bol Alkuinovým žiakom. Stal sa v rodnom Mohuči biskupom. Vo svojom diele De clericorum instructione libri III sústreduje pozornosť pri výchove kňazov kazateľstvu a rétoriku. Cicerónsku tradíciu v Augustínovom

podaní dopĺňa praktickými skúsenosťami tak svojimi ako i súčasníkovi. Od kňaza vyžaduje aby sa stal dobrým kazateľom, kladie dôraz na štúdiá a čnostný život. Netlmočí názory klasických autorov, vyložiť len obsah, ale sa snaží poskytnúť žiakovi vecné a praktické rady, ktoré im pomôžu pri štylizácii a prednesu.

2.7 Kazateľská rétorika v stredoveku

Prvé obdobie stredoveku od jeho začiatku až do obdobia scholastiky (600 - 1200) je po stránke homiletickej úplne závislé na spisoch cirkevných Otcov. Kázne mali zo začiatku misijný ráz, ktoré najmä po sťahovaní národov majú bohoslužobný ráz. Dôležitý vplyv na kázne mala latinčina.

Scholastika získala si veľkú zásluhu o metodický vývoj kázni. Kazatelia patrili najmä do vzniknutých reholí františkánov a dominikánov. Títo ľudovým kázaním, ktoré bolo jednoduché, ale založené na texte Písma prenikali do života jednoduchých i vzdelaných ľudí svojou, prispôbili sa chápatosti poslucháčov, využívali mnoho príkladov a legend. Sú snahy z tohto obdobia pripraviť pre kazateľov pomôcky ako zbierky príkladov a citátov z Písma i cirkevných Otcov.

Z tohto obdobia to boli dominikáni Eckhart (†1327), Ján Tauler (†1361) a bl. Juraj Suso (†1366). Z františkánov to bol sv. Anton Paduánsky (†1238). Okrem nich sa homiletickou literatúrou zaoberali sv. Tomáš Akvinský (†1274, sv. Bonavetúra (†1274) a Bertrand Rezenský (†1272).

Rozvoj kazateľskej rétoriky (ars praedicandi) bol pochopiteľne vyvolaný predovšetkým praktickými potrebami. Nesporne prínosom bol rozkvet kláštorov za Karola Veľkého a jeho nástupcov. Bohaté knižnice obsahovali vzácne rukopisy. Mnohé sa venovali oborom trivia taktiež prácam o rétorike.

Počiatky kazateľstva sa zhodujú s dobou vzniku kresťanských obcí v antickom Ríme. Pri bohoslužbách sa čítalo Písmo, nasledovali neformálne komentáre k prečítanému textu s aplikáciou na kresťanský život. S rozširovaním zhromaždenia popri oltári sa vytvára pevné miesto pre pulpit, na ktorom je položené Písmo a neskôr vzniká kazateľnica. Od 4 storočia sa neformálnemu rozhovoru začína dávať názov homília, ktorý sa neskôr rozšíril na celú kazateľskú činnosť. Vznik pojmov kazateľ a kazateľstvo je spojené zo

šírením kultúry. Rečník - kazateľ sa odlišuje od rečníka - politika, od rečníka - filozofa i do rečníka sudcu. Kazateľská rétorika mala od začiatku výrazne monologický charakter na rozdiel od antickej rétoriky, ktorá bola aspoň fiktívne dialogická, adresnejšia. Z toho vyplýva, že kazateľská rétorika bola abstraktnejšia, menej polemická, skôr propagačno - agitačná, pompézo - patetická a ódická.

Biblický pojem kazateľa, keryx, má predchodcu v klasickom klasickom označení herolda, hlásateľa. Kazateľstvo malo od začiatku dve žánrové formy. V homíliách sa sledovali isté religiózne - etické ciele a v apológiách sa sledovali diferenčné religiózne - názorové zámery. Cirkevno - bohoslovecká rétorika mala monopolné postavenie po celý stredovek nielen v Európe. Najmä pred vynájdením kníhtlače (1444) vykonávala funkciu jediného masovokomunikačného prostriedku.

S úpadkom scholastiky nastáva úpadok i kazateľstva. Kázne XV. storočia zanedbávajú praktický cieľ a viac sa venujú doktrínarstvu a mnohé používajú legendy. Začína sa vzmáhať humanizmus v kázňach, ktorý vnáša svetské a filozofické citáty. Kázne sa začali hemžiť cudzími slovami a kázne sa stávali nechutným slovičkárením. Bolo to najmä v Nemecku, Španielsku, Taliansku a Francúzku.

Z tohto obdobia máme aj viac výborných kazateľov, ako **Gerson** (†1429), sv. **Bernardín Sienský** (†1444), sv. **Ján Kapistrán** (†1456), sv. **Vincent Ferarský** (†1419), **Bernardín z Feltre** (†1494) a najohnivejší rečník stredoveku Savonarola (†1498), ktorý hoci veľmi citový kazateľ dal sa strhnúť, čo sa mu stalo osudným.

2.7.1 Iní rétori prelomu prvého tisícročia

Notker Labeon (950-1022) priblížil základnú terminológiu rétoriky nemeckému prostrediu, čo je posun vpred. Nejde mu len o kazateľku rétoriku, ale zmysel rétoriky vidí v pôsobivosti reči.

Benediktína Guiberta (1053-1124) prezrádza názov jeho diela Kniha o tom ako predniesť kázeň.

Ciscerciát **Alán z Lille** (+1202) poukazuje, v diele Summa de arte praedicatoria, že obsahom kázni má byť problematika hriechu. Kazateľovi musí ísť o prístupný jazyk poslucháčov. Zmyslom kázni nie je sláva kazateľa, ale úžitok poslucháčov. Kazateľ sa má pripraviť. Mali by mu pomôcť otázky, ktoré by pomohli poslucháčom. Od neho pochádza pravdepodobne najstaršia definícia kazateľského žánru: Kázeň je vyslovené verejné poučenie o mravoch a viere ktoré má poslúžiť informovanosti ľudom, ktorý kráčajú po úzkej ceste rozumu a opierajú sa o zdroje autorít.

Dominikán **Jean z Chalonu** poukazuje, že je umením stručne a jasne vykladať text. Jeho postup sa dá označiť za metodologicky veľmi zaujímavý, ale didaktický nie veľmi úspešný. Snaží sa vypracovať metódu amplifikácie základnej témy, ktorá by sa riadila ustáleným množstvom pravidiel štylizácie a kompozície textu.

2.7.2 Písané slovo v stredovekej rétorike

Latinské sloveso dictare zahŕňa okrem základného významu “diktovať” i význam “štylizovať, literárne tvoriť”. Výsledkom tejto činnosti je potom dictamen “písané dielo, písomnosť”. V XI. storočí začína sa rozvíjať ars dictaminis “umenie zostavovať písomný text”, diktamina určitého žánru, ako samostatná časť rétoriky. Dictamen sa definuje postupne ako dielo vyznačujúce sa krásou slov a ozdobou viet. U stredovekých autorov ako napísané dielo, najčastejšie list (epistola), ktorého autormi a adresátmi sú jednotlivé osoby alebo inštitúcie. Vytvára sa súbor pravidiel, príručka, ktorá má praktický dopad. Je to zároveň vzdialovanie sa od kazateľskej rétoriky. Za zmienku stojí, že v tom čase, začiatok XIII. storočia vznikajú učebnice poetiky ako syntéza gramatiky a diktaminovej rétoriky.

A práve list je tým žánrom v období humanizmu, že vdychuje rétorike ako kultúre nový život. Na miesto neosobného dosadzuje sa subjektívna a aktuálna hodnota. Nespokojnosť s úrovňou vtedajšieho spôsobu komunikácie, stáva sa rétorika propedeutikou, prostriedkom ktorý vytyčuje cestu k čnostnému životu. S nástupom humanizmu sa do istej miery mení i sama povaha rétoriky. Aj ju zasahuje renesančný objav individuality, neopakovateľnosti každého človeka. Stredom pozornosti už nie je verejná reč, ale vybrúsený súkromný rozhovor. Historici renesanciu obyčajne chápu humanizmus ako myšlienkový prúd, ktorý vo svojich dôsledkoch zasiahol viac rétorov a literátov ako filozofov.

Svätý **Tomáš Akvinský** (1225-1274) dôraznejšie odlišoval teológiu od Božieho slova. Teológiu chápe ako teoretickú vedu, ktorá sa opiera o Božie zjavenie. Z rétorického hľadiska venuje pozornosť ľudským otázkam na praktický život.⁴⁶ Tomáša nemožno prijímať len ako teológa, filozofa, ale aj ako rétora. Jedno od druhého je veľmi ťažko oddeliť. Je nemožné hovoriť o jednom a nevšimnúť si druhé.

Laurentius Valla (1407-1457) významnú úlohu zohral dielom *Elegantia latinskej reči* (*Elegantiae latini sermonis*). Je odporcom reči vyumelkovanej a rovnako obsahovo prázdnej. Valla využíva Kvintiliánovo prirovnanie reč - minca (*oratio - nummus*), aby zdôraznil potrebu stálej výmeny hodnôt (*mercatura*), ktorá v dielach prekladateľov presahuje hranice území a jazykov. Zlé rozprávanie je väzením, ktorého mreže nám bránia preniknúť do okolitého sveta. Považuje sa za zakladateľa tradície normatívnych gramatík, učebníc štylistiky a rétoriky a vysvetľujúcich slovníkov.

Rudolf Agricola (1444-1485) zohráva v dejinách rétoriky svojimi dielami *Opuscula* a *De invetione dialectica* významnú úlohu. Cieľom invencie je u neho tvoriť zmysel, súvislosti, zákonitosti a argumenty. Rétoriku považuje za disciplínu, ktorá oblieka nahé logické konštrukcie do presvedčivých slov. Tvrdí, že rétorika bez logiky je vyprázdnená nádoba a logika bez rétoriky nedokáže presvedčiť. Logika učí odkrývať vlastnosti hĺbky, sématicke štruktúry textu, za ich základ považuje sylogizmus, a rétorika sa zaoberá povrchovou štruktúrou, obliekaním, do čoho sa význam textu oblieka.

2.7.3 Erasmus Rotterdamský a rétorika (1469-1536)

Patrí medzi významných predstaviteľov renesancie. Zastáva názor, že študent po štúdiu latinskej gramatiky by mal ovládať rétoriku, to znamená štylizáciu, amplifikáciu tém, trópy a figuri. Jeho všestranný prínos rétorike navrátil tradičnú náplň verejných rečí. Okrem písania dopisov, ceremoniálnych a príležitostných prejavov, ako aj bežných rozhovorov a konverzácií venuje pozornosť homiletike v diele *Ecclesiastes sive de ratione*

⁴⁶ Porov.: ADAM, A.: *Svätý Tomáš Akvinský ako teológ*. Duchovný pastier, Bratislava : 1999, č. 1, s. 23.

concionandi. Venuje vo svojej koncepcii výchove rétoriky vážnu pozornosť. Na základe debát, podľa pravidiel o rétorike študenti vedú spory a tak si osvojujú tak latinu, vtip, morálku a literatúru.

Učebnica ako kázať Kazateľ alebo o kazateľskej metóde (1535) je posledné jeho dielo a najrozsiahlejšie. Inšpiráciu čerpá od cirkevných otcov, starších kazateľov, Origena či Bernarda z Clairvaux. Presadzuje, že kazateľ musí zaujať svojím podaním, ktoré má byť poznačené radosťou, nádejou i láskou. Celkom netradičné je jeho postoj k histórii kazateľstva, keď viac ako obdivu venuje pozornosť kritike starších kazateľov, najmä ich schematický prístup k obsahu a teatrálne maniere. Je zástancom vecného podania biblických udalostí a kladie dôraz na obraznosť a myšlienkovú dôslednosť. Myšlienky z jeho knihy Kazateľ sa stali zdrojom inšpirácie tak pre katolíckych ako i protestantských autorov rétorík a učebníc o kazateľstve. Erazmus sa vyhýba otvoreným útokom a prikláňa sa ku kladeniu otázok, zváženiu všetkého za i proti s vedomím toho, že konečné závery nie sú posledné, ale viac menej vierohodné. Stretnutie renesancie a reformácie nikde tak nevyznelo s takou nezmierlivosťou ako v polemickej vojne na tému slobodnej vôle medzi Erazmom a Luterom.

2.7.4 Filip Melanchthon a protestantská rétorika (1497-1560)

Bol priateľ a učiteľ Lutera Ako dvadsaťjeden ročný prednáša rétoriku na univerzite vo Wittenbergu. Poukazuje na to, že zmysel rétoriky nespočíva v tom, aby učila mladých ľudí samostatnému vyjadrovaniu, ale v tom, aby vedel múdro zvažovať a chápať texty, s ktorými sa stretávajú. V jeho činnosti prednášajúceho memorovanie poučiek celkom ustupuje práci s textom podľa zásady humanistických učiteľov rétoriky “ostatné naučí prax“. Jeho učebnice rétoriky ovplyvnili vyučovanie na protestantských školách v Nemecku. Bola to sústava rétorík: Tri knihy o rétorike; základy rétoriky. Hovorí, že je bláznovstvo, nie výrečnosťou, hovoriť o veciach nepoznaných. Rétorike nemá ísť o estetický ideál, ale o to, ako študentovi vštepiť morálku a princípy praktického jednanja. Kladie dôraz na poznanie Písma v jeho origináloch. Kladie dôraz na poznanie dialektiky v diele Otázky rétoriky. Dialektika rečníka vyzbrojí témami a dôkazmi i schopnosťami tieto prvky reči usporiadať. Učí spojovať argumenty, odhaľovať a vyvracať falošné názory, privádzať mýliaceho partnera k správne mu úsudku. Tím vzťahuje invenciu a dispozíciu k dialektike a obsah rétoriky obmedzuje na štylizáciu a prednes. Je

považovaný za reformátora vyučovania trivia spolu s Petrom Ramemom (1515-1572).

2.7.5 Jan Amos Komenský (1592-1670)

Bol kazateľ a učiteľ rétoriky. Po česky napísanom diele Správa a naučenie o kazateľstve, približuje moravskému prostrediu rétoriku. Poukazuje na klasiku schémy: inventio, dispositio, elocutio, pronuntiatio čo prezrádza, že je inšpirovaný dielom Melanchthona.

Pre rétorické výklady Komenského je charakteristické to, čo pre jeho koncepciu vyučovania jazyka; - úzke spojenie vecí, myšlienky a slova a spolu s tým i prísna úloha rétoriky a kazateľských prúdov v cirkvi. Presadzuje aktuálnosť rečí v ktorých doporučuje využiť rečnícke figúry, ktoré odobruje českými ekvivalentnými termínmi. Zdôrazňuje, že kazateľ má dbať, aby hovoril v jednote s autoritou Biblie, aby presvedčil, že mu ide len o pravdu. Ako exulant sa stretol s tradíciou rétoriky i praxe a poznal i kresťanský ráz rétoriky a tiež najrôznejšie odtiene spiritualizmu z prostredia slobodomurárov.

2.8 Kresťanský novovek a kazateľstvo

Obdobie kedy vzniká protestantské hnutie núti kazateľov, aby jasne a jednoducho vykladali a rovnako bránili pravdy kresťanskej viery. Začína sa viac používať Písmo. Významnú úlohu zohráva Trienský koncil múdrymi nariadeniami pre kazateľov. Koncil má vplyv na kázne sv. **Karola Boromejského v Miláne** (†1584) či **Ludovíta z Granady** vo Španielsku (†1588), ktorý sa snažili predpisy koncilu o kázniach realizovať v praxi, čo sa im podarilo.

Tridsaťročná vojna mala vplyv aj na kazateľskú činnosť. Do kázni sa dostávajú hrubé slová, pestrá zmes citátov z Cicera a Horácia, pohanská mytológia, z filozofie slovné hračky, nechutné vtipy a málo Božieho slova. Kazateľstvo na začiatku XVII. storočia je snád' na najnižšej úrovni všetkých čias. Proti kazateľským nedostatkom vystúpili okrem iných kazatelia zo spoločnosti sv. Ignáca, Jezuiti, ako **Pavel Segnerim** (†1621). Výrazne do **kazateľského hnutia zasiahol sv. František Saleský (†1622) i sv. Vincent de Paul (†1660).**

Na konci XVII. a na začiatku XVIII. storočia vo Francúzku je už rozkvet kazateľstva. O rozkvet homiletiky sa postarali najmä **Boussuet** biskup v Meaux (†1704), **Bourdoulouse** SJ (†1704) a **Massillon**, biskup v Klermonte (†1742). Ich úspech spočíval v tom, že upustili od naviazanosti sa na schematizmus a svoje kázne začali stavať organický, nie mechanický. Taktiež zavrhlí nechutné výstrelky svojej doby, čerpajú z Písma, tradície a z dôkladných znalostí teológie. Na Slovensku to boli najmä minorita **Benignus Smrtník**, **Štefan Dubniczay** farár v Trenčianskej Tepeli, **Alexander Máčaj**, kazateľ z Mariátálu pri Bratislave či **Ondrej Mészáros**, niktianský kanonik.

Kazateľský rozkvet netrvá dlho. Do kazateľstva znova preniká duch doby. Racionalizmus a naturalizmus preniká do homílií. Na miesto vierouky sa hlásala theosofická filozofia, o učení Krista sa hovorilo ako o Sokratovej náuke, na miesto o pravdách viery sa kázalo o hospodárskych, zdravotných, prírodných (napríklad o potrebe vetrania, o používaní okuliarov, o pestovaní a sadení rastlín). Tento trend podporoval najmä cisár Jozef II. Aj v tomto období sa našli dobrý kazatelia ako sv. **Klement Mária Hoffbauer**, CSSR (†1818), benediktín **Jais** (†1822) či sv. **Alfonz z Liguori** (†1787).

O druhej polovici XIX. storočia dá sa povedať, že opäť sa venuje pozornosť kazateľstvu. Homílie vychádzajú z textov Písma, do prirodzených vecí sa prechádza k nadprirodzeným, o čo sa postarali najmä biskupi **Schmitz**, **Eberhard** a **Keppler** v Mohúči (†1877). Postarali sa o kurzy pre kazateľov.

Na Slovensku v tomto čase vydal **Jozef Bajza** svoje kázne v Trnave 1789; a tiež **Fandly** Príhodné a svätečné kázne v Trnave roku 1795-1796; ako aj **Vojtech Gazda** OFM., Zrelé ovocie slova božého, Trnava 1796, i **Hortus** florum, Trnava 1798, Šesť kurzov pôstnych kázni, Trnava a Skalica 1799-1801; **Hulyák Jozef**, Celoročné kázne, Trnava 1828, 2 diely; **Michal Rešetka**, Kázne príhodné od rozličných nekdych kazateľov, Trnava 1831-1834, 2 zväzky, tu bolo najviac kázni od **Ondreja Mészarosza**; svoje kázne vydal i **Alexander Rudnay** pod nadpisom Kázne príhodné a iné, Trnava 1823; **Anton Palšovič**, Všenauka kresťansko - katolícka, ktoré v Budíne a Skalici v rokoch 1856 až 1869 v 18 zväzkoch vydal Radlinský; I Jozef Kompánek vydal Kázne nedeľné, kázne sviatočné, kázne pôstne a príležitostné, v Turčianskom sv. Martine 1882. K ďalším ako **Bartoš**, dr.

Jozef Janda, **Viktor Milan** a iní publikovali v Kazateľni a časopise Katolíckej kázně, ktoré vydávala Trnava.

V tomto období vznikol nový tvar homílií a to takzvané konferenčné reči, ktoré sa snažili zjavené pravdy podať hlavne rozumovými dôvodmi, ktoré mali najmä vzdelaným poslucháčom pomôcť pri pochybnostiach či nevere obhájiť si vieru, zotrvať vo viere či dostať sa k viere. Jedná sa o špekulatívno filozofický tvar. Kolískou tohto hnutia je Paríž a autorom **Frayssinous** (†1861) a protagonistami boli vo Francúzku **Ravignan** SJ (†1858), **Lacodaire** OPr (†1861) a v Taliansku františkán **Agostino da Montefeltro** (†1921). Konferencie tohto kazateľa vyvolali v Taliansku skutočnú mániu konferenčných rečí, až pápež Lev XIII. bol nútený vydať encykliku (1894) *Super sacra praedicatione* proti prehánaniu v tomto druhu kázni.

Pohľad na dejiny homiletiky ukazuje od čias sv. Augustína na celkom malý nárast. Až novšia doba už pred Druhým vatikánskym koncilom a najmä po ňom zaznamenáva prínos do homiletickej, kazateľskej činnosti.

2.8.1 Jezuiti a rétorika

Jezuitská rétorika stavia na afekte ako zdroji sily, ktoré prebúdzajú emócie. Vďaka tejto sile reč sa môže dostať do hĺbky duše poslucháčov a pohnúť ich ku skutkom. Píše o tom **Cyprián Suárez** v diele *De arte rhetorica*, ktoré bolo napísané jasnou a prístupnou latinčinou. Cieľom diela bolo dať žiakom základy vyjadrovania v latinčine a naučiť ich s porozumením čítať klasické diela tak svetské ako i cirkevné.

Historici renesancie uvádzajú, že v rokoch 1500 - 1700 vzniklo v Európe okolo osemsto učebníc rétoriky a mnohé z nich boli opakovane vydávané. Treba poznamenať, že stopy na tejto aktivite majú okolnosti keď kazatelia zohrávajú úlohu v reformácii a protireformácii. Jezuiti ako duchovný synovia sv. **Ignáca z Loyoly** (1491 - 1556) zohrávajú v tomto ako i ďalšom období vážnu úlohu. Vo svojom študijnom programe *Ratio studiorum* (1599) nastoľujú mohutný prúd jednotného výkladu rétoriky. Jezuitský študent tak dostal všestranné vzdelanie v gramatike, syntaxe, poetike, rétorike, filozofii i teológii a to nielen teoretickú prípravu, ale v rôznych

podujatiach a akciách i praktickú. Činnosť jezuitov prekročila hranice Európy a svoju činnosť rozvinuli v Ázii i Amerike.

Caussin (1580-1651) jezuita, erudovaný autor a kazateľ je známy asi tisícstranovou rétorikou *De eloquentia sacra et humana libri XVI*. V diele uvádza ukážky mnohých autorov z celej histórie rétoriky. Sarkastický Caussin predstavuje zlého rečníka (*malus orator*) ktorého štýl a potreba rešpektovať poslucháča sú vzdialenejšie ako Kaukaz.

Bohuslav Balbín (1621- 1688) prednášal rétoriku na jezuitských školách v Prahe, Českom Krumlově a inde. Vo svojich dvoch dielach proklamuje klasicistickú zásadu všetkých zložiek rečníckeho prejavu a odmieta akúkoľvek výstrednosť a vyumelkovanosť. Zasadzuje sa za Ciceronovú latinu, je proti hraniu sa s významom slov, odmieta starožitnosť výrazov, a presadzuje, aby v slohu nebolo nič strojené. Na kazateľa kladie dôraz, keď hovorí: „Ústa duchovného rečníka musia byť také, aby sa zdalo, že keď sa otvoria k ľuďom, že sa otvárajú dvere nejakého zvlášť veľkolepého chrámu“.⁴⁷ Balbín kladie dôraz, aby kazateľ bol skúsený kazateľ, zrozumiteľný a vedel sa priblížiť k poslucháčom. Jedná sa o výhradne barokovú rétoriku.

2.9 Rétorika pred 19. storočím

Rétorike devätnásteho storočia predchádzajú náboženské, politické i kultúrne udalosti celej Európy. Doznieva symbióza dvojakeho vplyvu západného (latinského) a byzanského (gréckeho). Rovnako nezanedbateľne pôsobia dva protichodné prúdy novodobej vedy a filozofie, racionalizmu a empirizmu ktoré majú jedno spoločné. Voči rétorike sa obracia kritická skepsa, ktorá skoro prerastá v radikálne odmietnutie. Korene tohto vývoja sa nachádzajú tak v povahe jednotlivých okruhov ľudského poznania, z ktorých každý vyžaduje špecifický spôsob uvažovania a dôrazu a taktiež vo vzájomných vzťahoch medzi bádateľskými komunitami.

19. storočie je poznačené filozofickými systémami Descarta, Bacona, Leibniza, Spinoza, Bobbesa, Pascala, ktoré nepôsobia len na prírodné vedy, ale aj na rétoriku. Každý z nich prešiel solídnu rétorickou výchovou. Descart

⁴⁷ KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultúře*. s.112.

u jezuitov, Bacon a Hobbes v Cambridgi. Niektorí si odniesli zo štúdií nie priaznivý záujem o rétoriku.

Z tejto skupiny pripomeňme si aspoň dielo a myslenie **Francisa Bacona Verulámskeho** (1561-1626) a jeho termín *illustratio* ktorý označuje schopnosť slov vrhať svetlo na kontinuum javov, ktoré až tým, že sú pomenované, akoby vychádzali z tieňa a predstupujú pred poslucháča v plnej názornosti a špecifičnosti. Dôraz na empiriu a obava zo skreslenia skutočnosti vedie však Bacona k tomu, že žiada, aby sa slova vzťahovali primárne k veciam, nie k abstraktným ideám alebo k iným slovám. Rozložením svetla a tieňa vyvoláva reč v poslucháčovej mysli obrazotvornosť. Ta potom pôsobí na jeho vôľu buď v spojení s rozumom, alebo citom. Rétoriku tak stotožňuje zo stratégiou, ktorá napomáha uskutočniť zámery kazateľa podľa toho, či chce v poslucháčovej mysli vychýliť jazýček váh v prospech rozumu, alebo citu.

Bacon je viac na strane rozumu, ten zasahuje budúcnosť, a cit je viac súčasnosť. Hoci v prítomnom čase býva rozum potlačený, ale sila vysvetlenia dokáže budúce a vôbec vzdialené veci priblížiť tak, ako by boli prítomné. Potom až vďaka spojenia s obrazotvornosťou rozum zvíťazí. Keby sa naša vôľa riadila výhradne rozumom, potlačili by k účinnému podaniu iba empirické údaje a logické dôkazy. V skutočnosti to tak nie je. Keď sa city dôkazom vzpierajú a ani obrazotvornosť neprejavuje ochotu sa k rozumu pripojiť, potom i najlogickejší dôkaz sa minie účinkom. A odtiaľto vyplýva potreba rétoriky ako vedy, ktorá má za úlohu vytvoriť koalíciu obrazotvornosti s rozumom.

Ďalšou dôležitou vecou v tomto období je, že latinčina uvoľňuje miesto národným jazykom. To jednotu vzdelancov, ktorí boli ovplyvnený rétorickou výchovou príliš nenarušilo. Zásahu na tom má prekladateľská činnosť, hoci nie zriedka v neprospech vecí, ale preklady približujú rétoriku novému prostrediu a novej dobe.

Úlohe rétoriky pri vyučovaní jazyka a rečníctva sa venujú mnohé osobnosti ako rektor Univerzity v Paríži **Charles Rollin** (1661-1741) i Dominique Bouhours (1628-1702) profesor tiež v Paríži. 18. storočie je vo Francúzku veľkou dobou rétoriky. Vychádzajú odtiaľ inšpirácie do celej Európy.

Zo škótov je to **Georg Campbell** (1719-1796), profesor na Univerzite v Aberdeene. Bol vynikajúci kazateľ a horliteľ za čistú angličtinu. Jeho dielo obhajuje zásady filozofie zdravého rozumu (common sense). Vychádza z kritiky senzualizmu a stavia na učení o inštinktívnych pravdách zdravého rozumu, ktoré nepochádzajú zo zmyslov, ale ostatné fakty myslenia samé vysvetľujú. Hovorí, že rétorika sa stane účinnou vtedy, keď bude týmto inštinktívnym pravdám zodpovedať.⁴⁸ Rétorický dôkaz presvedčí poslucháča preto, že nebude popierať nič z toho, čo je v súlade so zdravým rozumom. Bol dobrým systematikom výkladov o rétorike. Zaujímavé sú jeho puristické výčitky kazateľom, pretože sa v ich rečiach vyskytujú neologizmy, barbarizmy, zastarané slová syntaktické prehrešky (solecismy) a podobne.

Za najvýraznejšiu a zároveň najautoritatívnejšiu osobnosť nemeckej klasickej rétoriky je považovaný **Christoph Gottsched** (1700-1766). Ako Nemec je vo svojej práci presný, výstižný v normách jazyka, štýlu a reči. Pripomína kazateľom, že s každým verejným vystúpením podstupujú riziko a vydávajú sa do oblasti, kde môžu vydobýť si česť, ale rovnako odísť s hanbou.

Z mnohých španielskych rétorov možno spomenúť zo svojím bohatým životným dielom je **Gregorio Mayans y Siscar** (1699-1782). Vo svojom diele spojil dve významné tradície charakteristické pre Španielsko v tom čase a to bola silná katolícka viera a osvietenecský racionalizmus vyrastajúci z myšlienok humanizmu a novodobých prírodných objavov.

Ruský rétor **Michal Vasiljevič Lomonosov** (1711-1765) ako polyhistor sa inšpiroval cicerónskym modelom rétoriky. Zbor akademikov odmietol jeho verziu rétoriky v ruskom jazyku. Prepracované dielo [Kratkoje rukovodstvo k krasnorečiju] pripravoval dlho, študoval v zahraničí a aj tak je Lomonosovova Rétorika nedokončená. Venuje sa učeniu o štýloch, kde sa objavujú vlastnosti ruštiny. Ako básnik zastáva teoretické pozície klasicizmu, neskôr venuje sa barokovej literatúre poznačenej logickými paradoxami a kvetnatou rečou, keď v trópoch a figúrach sa vyvolávajú silné emócie. Francúzska rétorika má vplyv na tradíciu ruského rečníctva a kazateľstva.

⁴⁸ KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultúře*. s. 133.

2.9.2 Rétorika v 19. storočí

Rétorika si viac upevňuje svoje postavenie na univerzitných katedrách jazykov a literatúry. Rovnako musí čeliť útokom proti najmä zo strany filozofov. Kant odmieta umenie rétoriky a vyčíta jej, že nepresvedčuje, ale manipuluje prostredníctvom iba ilúzií. Zastáva názor, že také umenie ktoré využíva ľudské slabosti si nezasluguje pozornosť.

Frank Theremin (1780-1846) ako berlínsky profesor homiletiky vystupuje na obranu rétoriky. Vo svojej práci *Die Beredsamkeit, eine Tugend, oder Grundlinien einer systematischen Rhetorik* zdôrazňuje potrebu spojiť rétoriku s etikou a rétoriku potom chápe ako umenie, ktorého keď sa zhodí človek, môže pôsobiť na myslenie a skutky ľudí.

Nemecko je poznačené úpadkom rétoriky čo spôsobila absencia auditória, ktoré necítilo vnútornú súdržnosť. Nemecko potrebuje hlásateľov veľkých ideálov doby. Ozývajú sa hlasy, že povinnosťou rečníka je analyzovať a vyložiť rozporné stránky vecí, téz a antitéz a duša rečníka však musí vystupovať ako vyššia inštancia sporu, ktorá je schopná dosiahnuť syntézu.

Immanuel Kant (1724-1804)

Je paradoxom, že jeho *Kritika čistého rozumu* (1781) odhalila nepoznaný svet vecí o sebe a pokorila tak základný antipól rétoriky - racionalistickou predstavou o neobmedzenej sile rozumovej argumentácie. V tomto Kantovom myslení väčší priestor má hermeneutika ako rétorika. I napriek tomu si rétorika najmä založená na Cicerovi a Kvintiliánovi háji svoje miesto v oblasti humánnych vied. „Kantov morálno – filozofický spis *Kritika praktického rozumu* (1788) vyhlasuje za základný princíp morálneho konania kategorický imperatív: „Konaj tak, aby maxima tvojej vôle mohla vždy platiť zároveň ako princíp všeobecného zákonodarstva. V inej podobe vyjadril princíp kategorického imperatívu slovami: „Konaj tak, aby si s každou rozumovou bytosťou, či ide o niekoho iného alebo o teba, nezaobchodil nikdy ako s prostriedkom, ale vždy ako s cieľom.“⁴⁹

Friederich Nietzsche (1844-1900) chápe rétoriku ako vedu teoretickú i praktickú. Zdôrazňuje význam schopnosti dobre sa vyjadrovať. Venuje

⁴⁹ HARENBERG, B.: *Kronika ľudstva, s Výhľadom do budúcnosti* od Roberta Jungka, Fortuna Print,, Svornosť Bratislava 1993, s.646.

pozornosť vzťahu rétoriky a jazyka. Rétoriku stotožňuje s jazykom, pretože obe nepodávajú poznatky, ale mienku o nich. Slová totiž nie sú iba kópiou vecí, ale vyjadrením našich postojov k veciam. Jazyk je rétorikou tiež preto že je v ňom zobrazené naše chápanie sveta. Dôležitou vlastnosťou jazyka je jeho čistota a svojbytnosť. Nietzsche rozlišuje jazyk bežný a obrazný v súvislosti s tým podáva prehľad trópov a figúr. Zaoberá sa klasifikáciou rečníckych žánrov a vysvetľuje rytmus reči a štýl. Metaforu nechápe ako rečnícku ozdobu, ale vidí v nej spôsob nášho chápania a formovania sveta. Poznamenáva o dôležitosti interpretácii, že spočíva v tom, že podstata rečníckeho odovzdávania je synekdochická, to znamená, že nikdy nie sme schopný vyjadriť nejakú skutočnosť do konca, pretože reč je schopná podať iba najnápadnejšiu charakteristiku vecí a našich postojov k nim.

Z Nietzscheho chápania jazyka vyplýva jeho epistemologický relativizmus a učenie o moci ľudskej vôle. Keď naše vedomie a naša etika sú zakotvené v jazyky, potom nikdy nemôžu byť zakotvené v istote absolútnej pravdy. Preto sa stáva paradigmatickým filozofom postmoderny.

Jozef Jungman (1773-1847), Čech, jazykovedec a literát, ktorý sa zaoberá rétorikou, spracoval *Slovesnosť*, učebnicu básnickej a rečníckej výslovnosti. *Slovesnosť* v zásade možno prirovnať výkladovej schéme klasickej rétoriky. Podľa neho najvyšším zákonom výrečnosti je správnosť. Podľa nej má človek hovoriť i písať tak, „aby duši všestranne zadosť učinil a myseľ uspokojil“⁵⁰ pravdou, krásou a dobrotou reči. Spracoval invencie, rozoberá zákonitosti myslenia a terminologický vychádza z logiky, argunety rozdeľuje na logické a estetické, a rétorické. K rečníckym miestam zaraďuje sylogizmus, entýmemu, dilemu, amplifikáciu a refutatio, a odvrátenie protivníkových argumentov. Rečnícke žánre delí na duchovné a svetské. Podľa obsahu delí na duchovné a dogmatické a podľa formy na kázne a homílie.

2.10 Rétorika v 20. storočí

Rétorika ako vedecká disciplína sa v prvej polovici 20. storočia stráca zo stredoškolských osnôv. Súčasná moderná rétorika nespočíva iba na krasorečení a na jazyku, ale sa buduje na komplexe mnohých semiotických sústavách a opiera sa o situáciu, osobnosť rečníka a percipienta. Náplň

⁵⁰ KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultúře*, s. 148.

rétoriky preberajú iné predmety. Rétorike okrajovú pozornosť venujú štúdia práv, teológie, pedagogiky a nové vedy ako masmédiá, lingvistika, propaganda, reklama, a marketing. Antická rétorika sa však celkom nestráca. Zatiaľ čo v starších rétorikách boli podrobne rozpracované hlavné výrazové jazykové prostriedky s malým zreteľom na paralingvistiku, dnes sa jazykový výraz chápe v kontexte a spojitosti s funkciou prejavu.

K rétorike sa vracajú i filozofi ako Jürgen Habermas, Paul Ricoeur a iní. Históriu rétoriky, ale i jej súčasnosťou sa venuje filológ Carl Joachim Classen.

Do oblasti rétoriky vstupuje v 20. storočí nová vedecká veľmoc Spojené štáty, ktoré venujú pozornosť celému komplexu pojmu rétorika, ako Nancy Strueverová, James Murphy, Georg Kennedy a iní.

V roku 1977 vzniká Medzinárodná spoločnosť pre dejiny rétoriky (ISHR) v Curychu za veľkej iniciatívy Briana Wickerse. Táto spoločnosť vydáva časopis Rhetoric and Philosophy.

Na konci druhého tisícročia vznikajú nové univerzitné strediska, ktoré sa zaoberajú skúmaním rétoriky, ako v Kanade či Mexiku. V Európe vzniká osemzväzkové dielo bádateľov rétoriky Historisches Wörterbuch der Rhetorik pod redakciou Gerta Uedinga a za spoluzakladateľskej iniciatívy Waltera Jense, ktorý bol vydaný nakladateľstvom Maxe Niemeyera v Tübingene roku 1992. Rovnako vydávajú v tom istom nakladateľstve za redakcie W. Jense a G. Uedinga medzinárodnú ročenku Rhetorik. Renesancia rétoriky sa odzrkadľuje aj v raste počtu publikácií s touto tematikou. V Nemecku sa v roku 1992 vydalo 260 titulov zaoberajúcich sa rétorikou. Moderná rétorika preberá mnohé veci z antickej rétoriky, pravda v iných proporciách.

2.10.1 Rétorika na Slovensku

V druhej polovici 20. storočia rozvojom rétoriky sa zaoberajú aj na Slovensku. **Medzi nich možno zaradiť J. Mistríka, J. Jallu, J. Mišianik, A. Kráľ, F. Hyhlík, J. Fekete, V. Filkorn, D. Škoviera, Kuklica, J. Minárik, M. Michalcová, A. Melicherčík, Š. Hora, V. Záborský, L. Rybár** a iní.

Pohľad do histórie hovorí, že špecifické práce z rétoriky na Slovensku a v slovenčine nemáme, ale rečníctvu a najmä kazateľstvu sa venovala

pozornosť. Počiatky rétoriky na území Slovenska siahajú až do obdobia predveľkomoravského. Príchod nemeckých (franských) misionárov a ich činnosť, musela byť poznačená rečníctvom, teda kazateľstvom medzi Slovienmi. Druhá frizinská pamiatka je rukopis liturgicko - katechetického charakteru s troma slovanskými textami a je kópiou originálu, ktorý vznikol vo veľkomoravskom prostredí v predcyrilometódskom období. Lingvisti tvrdia, že je to dôkaz západoslovanského kultúrneho jazyka vo Veľkej Morave a Panónii. Historici túto písomnú pamiatku pokladajú štylisticky a žánrovo blízku rétorike.

Konštatín – sv. Cyril (827-869) a sv. Metod (815-885) príchodom na Veľkú Moravu (863) prinášajú so sebou liturgické texty. Za krátky pobyt ešte pred odchodom do Ríma (867), vznikajú nové literárne práce preklad Svätého písma ale i právnické dielo Občiansky zákonník [Zákon sudnyj ljudem]. To že boli vynikajúcimi rečníkmi dokazujú nielen ich dišputy s chazarmi, ale aj verejná dišputa v Benátkach na ceste do Ríma s “trojjazyčníkmi“, to znamená stúpecami názoru, že ako liturgický jazyk možno užívať len Grétkinu, latinčinu a hebrejčinu.⁵¹

Pád Veľkej Moravy (907) a pripojení územia dnešného Slovenska do uhorského štátu neznamena koniec rétoriky u Slovákov. Z 11. Storočia sa zachovala Legenda o svätom Svoradovi a Benediktovi.

V košickom kódexe z 12. Storočia je komentár ku knihe synonym Opus Guillermi Super Librum Synonymarum a rovnako z 12. storočia písarska príručka Super notaria od bolonského magistra Rolanda de Passageri.

Z roku 1461 sa zachovali v Levoči Laudes artes poeticae (Chváloreč na básnikove maniere) od Krištofa Petschmessingera. Od Jána Gerardiho(1462-1473) sa zachoval rétorický text v spišskom kódexe.⁵²

Vavrínek Benediktiz Nedožier (1545-1596) pedagóg, dekan artistickej fakulty a napokon rektor pražskej univerzity napísal prvú systematickú mluvnicu češtiny Gramaticae Bohemicae (1603) a pretože pochádzal z územia Slovenská a iste sa cítil s územím Slovenska spätý, venoval ju českej i slovenskej mládeži. V úvode povzbudzuje svojich krajanov, aby nezanedbávali svoju reč. Prvý si všíma odlišnosti slovenskej reči od češtiny. Benedikt bol znalec rétoriky. V akademickej dišpute na tému O rečníctve a

⁵¹ Porov.: ČÍŽEK A.,: *Synaxá.. Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča*, Prešov : 1998, s 274.

⁵² Porov.: GALLO, *Rétorika v teórii a praxi*. s.13.

rečníkovi, žiadal od rečníka uhladený jazyk, primerané gestá a filozofické vzdelanie.

Najmä založenie trnavskej univerzity (1635) má vplyv na rétoriku na Slovensku. Vrcholí obdobie baroka, ktoré sa vyznačuje poetickými figúrami, ozdobnosťou a beletrizovanosťou. Je to obdobie keď rétorika viac využíva hyperboly, parentézy i vetné periódy. Veľký dôraz sa kládol na emocionálne prostriedky, symboly, alegórie, podobenstvá, čo robilo rečnícke prejavy zdĺhavými, velebnými, mystickými, povznesenými.

Hugolín Gavlovič (1712-1787) je známy ako autor diela Valaská škola mravov stodoľ (1830), ktorú komponoval na spôsob antických a humanistických didaktických príručiek (E. Rotterdamského), sú to didakticko - reflexívne skladby, ale je aj autorom homiletických spisov, v ktorých prekročil medzu barokového funkčného synkretizmu.⁵³

Obdobie slovenského národného obrodzenia tvorí osobitne obdobie v dejinách slovenskej rétoriky. Je to obdobie z hľadiska rétoriky značne diferencované a možno ho členiť podľa generácií na obdobie bernolákovcov, obdobie J. Kollára, P. J. Šafárika a obdobie štúrovcov.

Anton Bernolák (1760-1813) je tvorca prvého slovenského spisovného jazyka, ktorého základom bola kultúrna západoslovenčina z okruhu vzdelancov trnavskej univerzity. Spisovnú slovenčinu kodifikoval dielom Dissertatio philologico - critica de literis Slavorum (Poasonii 1787).

Juraj Fandly (1750-1811) sa pokladá za prvého najobľúbenejšieho rečníka, skutočného osvetového pracovníka a najpopulárnejšieho ľudového spisovateľa.

Bernolákovci boli zväčša katolícky kňazi a rehoľníci a mnohí dobrý kazatelia. Ich rečníctvo je pod vplyvom latinizujúcej stavby jazykového prejavu, humanistického štýlu a barokovej ornamentalistiky. Stálo pod vplyvom apologetiko - didaktickej reči. Najznámejšími žánrami boli homília kázeň a postila. Zatiaľ čo v antickej rétorike dominovala občianska tematika, teraz stojí v popredí rečníctvo s cirkevnou tematikou. Novú podobu dostáva rétorika prvej fázy národného obrodzenia až za začiatku 19. Storočia, keď sa

⁵³ Porov.: ROSENBAUM, K.: kol., *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Obzor, Bratislava : 1984 s.158.

jej podarilo vymaniť z pút humanisticko - barokovej štylistiky. Potom sa začínajú objavovať prvky antickej rétoriky.

Ján Kollár (1793-1852) vynikol ako rétor v dielach *Nedělní, sváteční i příležitostné Kázně a Reči* (I.-1831, II.-1844). Kázne sú školou slovanského vlastenectva, tolerance a humanizmu.

Pavol Jozef Šafárik (1795-1861) je považovaný za geniálneho jazykovedca. Mal rétorické vzdelanie a rétoriku prednášal ako profesor a riaditeľ gymnázia v Novom Sade, ale osobitné rétorické dielo nenapísal.

Ľudovít Štúr (1815-1856) vo vývine slovenskej rétoriky dáva nový stupeň ako kodifikátor spisovnej slovenčiny a vynikajúci rečník. Štúr mal vynikajúci rečnícky talent. Sled udalosti v jeho živote riadil jeho rétorikou. Jeho reči boli najprv národno - buditeľské a neskôr politické. V používaní lexiky je Štúr podľa potreby raz emocionálny, inokedy vecný. V slávnostných prejavoch je abstraktnejší, niekedy metaforický a vo výraze plastický. V politických rečiach sa opiera o fakty. V každom prejave uplatňuje hyperbolu. Často využíva prirovnanie, kontrasty, personifikácie a funkčné výrazy, využíva adverzné spojenia, subjektívne členenie výpovedí, a volacie vety, rečnícke otázky, parentézy. V kompozícii rešpektuje žánre. Politické prejavy a prednášky majú trichotomické členenie: úvod (exordium), jadro (disputatio) a záver (conclusio). V slávnostných rečiach vstupuje často “in medias res”⁵⁴.

Všetci štúrovci boli vynikajúci rečníci. Pripravovali sa v rečníckych krúžkoch. Na slovenských školách v minulom storočí sa rétorike venovalo veľa miesta a pozornosti. Rétorika ako osobitný predmet sa vyučovala po celý rok najmä na gymnáziách i lýceách (Revúca, Kláštor pod Znievom a Martin).

Koniec 19. a začiatok 20.storočia je na národnostnej rovine poznačený silným úpadkom, čo má vplyv na liturgiu, kostol⁵⁵ a tak aj na kazateľskú činnosť.

Štefan Moyzes (1797-1869) biskup banskobystrický sa vyznačoval vo svojich kázňach, že boli krátke, ale Svätotar Hurban Vajaský ich označil za

⁵⁴ GALLO, J.:*Rétorika v teórii a praxi*. s. 16.

⁵⁵ Porov.: KONEČNÝ, A.: *Liturgia na Slovensku v období totality*. Duchovný pastier, Bratislava : 1999, č. 3. s.114.

perly, ktoré tiež nebývajú veľké, ale ktoré neporážajú veľkosťou, ale vnútornou hodnotou.⁵⁶

Rétorikou ako teóriou sa zaoberal aj **Michal Greguss** (1793-1838), profesor a riaditeľ prešovského kolégia, potom profesor lýcea v Bratislave. Rétorike venuje veľa pozornosti v práci *Compendium Aestheticae* (1836). V prvých častiach venuje pozornosť estetike, v ďalších častiach píše o próze a o ozdobnom rečníctve. Za základ reči umenia pokladá etiku. Rečníctvo člení na nábožensko-etické a politicko-etické (súdne a poradné).

Kapitoly o rečníckych figúrach sa nachádzajú v Slovenskej štylistike od L. Šenšela (Liptovskom. Sv. Mikuláš 1921), v Teórii literatúry od K. Olivu a J. Stanislava (1949), Teórii literatúry od S. Šmatláka a v iných.

Rétorike venoval pozornosť aj **Štefan Krčméry** (1892-1955), básnik, literárny historik a teoretik, publicista, začas tajomník Matice slovenskej. Jeho plánovaná rétorika zostala v koncepte (rkp. 6 strojom písaných strán). O rečníctve písal aj do časopisu Slovenský divadelný ochotník. Krčméry bol sám vynikajúcim rečníkom.

V roku 1955 vyšla práca **Štefana Horu** *Základy prednášateľstva* (Martin 1955). Doteraz najlepšia príručka rečníctva sú skriptá **Viliama Záborského** *Výslovnosť a prednes* (Bratislava, SPN 1965). Kapitoly z rétoriky napísal **F. Hyhlík** a do slovenčiny boli preložené r. 1972 (Bratislava, Obzor 1972). V roku 1980 vyšli v nakladateľstve Obzor Bratislava *Základy rétorickej komunikácie* od **L. Rybára**.

Najväčším prínosom do slovenskej rétoriky sú práce Jozefa Mistríka: *Štylistika slovenského jazyka* (Bratislava, SPN 1970) a *Rétorika* (Bratislava, SPN 1980).

Iní významný kazatelia 20 storočia na Slovensku

Zoznam by sa dal urobiť z rôznym spôsobom. Podľa času, publikácií a iné. Obsahoval by desiatky, ak nie stovky mien. Považujem za potrebné poukázať na niektorých kazateľov, rétorov, na ktorých sa pre dobu, éru

⁵⁶ Porov.: P., VOLEK, P.: *Medzinárodné sympóziium o biskupovi Moyzesovi vo Viedni*. Duchovný pastier, Bratislava : 1998, č. 4, s. 180.

komunizmu zabúda. Bolo by potrebné spracovať zoznam diel a mien autorov kazateľských prác na Slovensku vôbec.

Štefan Klubert (1919-1986), ako levočský farár,⁵⁷ exercitátor,⁵⁸ bol pre mnohých kňazov svojej doby vzor kazateľa. **Albert Masár** (1915-1987) literát a rétor, autor 5 dielov rozprávání o Veľkej Morave.⁵⁹ **Jozef Buday** (1877-1939) autor mnohých kázni v Duchovnom pastieri, Katolíckych kázňach a iných periodikách.⁶⁰ **Jozefa Vrableca** (1914-2003) možno považovať za srdce kazateľskej rétoriky v druhej polovici 20. storočia na Slovensku.⁶¹ Svojím perom a rovnako hovoreným slovom si zaslúžil významné miesto kardinál **Ján Chryzostom Korec**.⁶³

Záver kapitoly

V úvode k histórii rétoriky sme poznamenali, poznať históriu rétoriky znamená poznať jej dôležitosť a aktuálnosť podania homílie u kňazov a reč u rétorov na začiatku nového tisícročia. Aj keď súčasnej rétorike sme sa nevenovali chceme touto kapitolou odolávať dezintegrácii, ktorá pre pochopenie európskej kultúry a vzdelanosti je najškodlivejšia. Zabúda sa na niektoré teórie, autorov, názorové prúdy a práce mnohých z histórie. Poukazujeme pohľadom do histórie rétoriky na skutočnosť, že umenie formulovať a interpretovať myšlienky ku ktorým dospel ľudský rozum sa učilo na univerzitách v celej Európe, čo bolo a nesmie prestať v budúcnosti, za čo my dnes nesieme zodpovednosť. Na prahu nového tisícročia rétor aj kňaz, ktorý je poverený ohlasovať evanjeliu si uvedomuje potrebu rétoriky ako vedy a k všeobecnému rozhladu rétora patrí aj poznanie histórie rétoriky ako vedy.

Dejiny poznajú viaceré druhy rétorického umenia:

- reči na súdoch: najmä reči obhajcu a prokurátora,
- akademické reči: správy a vedecké prednášky,

⁵⁷ Porov.: DLUGOŠ, F.: *Štefan Klubert*, Duchovný pastier, Bratislava : 1999, č. 9, s.421-422.

⁵⁸ Porov.: VÍTKO, Š.: *Duchovný život kňaza Štefana Kluberta*. Spišská Kapitula : 1997,

⁵⁹ Porov.: DIAN, D.: *Albert Masár*. Duchovný pastier, Bratislava : 2000, č. 1, s.30-31.

⁶⁰ Porov.: DIAN, D.: *Jozef Buday*, Tamtiež, s. 31-32.

⁶¹ Porov.: STANČEK, E.: *Homiletika Jozefa Vrableca*. Spišská Kapitula : 1997, s. 9- 12.

⁶² Porov. : DIAN, D.: *Významné životné jubileum Mons. Jozefa Vrableca*, Duchovný pastier, Bratislava : 1999, č. 3, S. 123-127.

⁶³ Porov.: CHOVANEC, M.: *Žiť v nádeji*. Duchovný pastier, Bratislava : 1999, č. 1, s.2-8.

- reči pri spoločenských udalostiach: jubilea, oslavy,
- cirkevná rétorika: kázne, homílie,
- sociálne a politické reči: agitácie.

Každý druh má svoj odlišný charakter a účel.

Pohľad do dejín rétoriky môže presvedčiť, že kto sa chce naučiť dobre hovoriť, musí sa stať predovšetkým človekom, ktorého stojí za to počúvať. To si vyžaduje snahu vedieť pozeráť, počúvať, mať kontakt s okolím, zúčastňovať sa aktívne na živote okolo seba či rozširovať si obzor poznaných vecí, chápať súvislosti a udalosti, učiť sa poznať čo najviac ľudí a vedieť ich počúvať. Vedieť vhodne a správne deliť a rozlišovať informácie. Rastú nároky na tých, čo chcú niečo povedať svojmu okoliu.⁶⁴ Viac a viac človek vie, pozná, zažil a tak rastie aj zodpovednosť za seba i iných. Tí čo dostali majú dávať ďalej.⁶⁵ Rétor nesmie mať strach. Je však jeho povinnosťou, aby sa držal pravdy, lásky a v múdrosti obohacoval svojich poslucháčov. Rétorom sa človek nemusí narodiť, ale rétorom sa môže stať. Mať systém znamená v rétorike mať úspech. Vytrvalosť a denný cvičenie, spracovať informácie je memento aj dnešných rétorov a najmä začínajúcich rétorov.

⁶⁴ Porov.: KADUČAKOVÁ, H., *Podiel ošetrovateľstva v starostlivosti o mentálne postihnuté deti*. Olomouc 2004, s.135-140.

⁶⁵ Porov.: KADUČAKOVÁ, H., *Syndróm týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa z pohľadu ošetrovateľstva*. Hradec Králové 2004, s. 35-37.

Tretia kapitola

Materiálna rétorika

3.1.1 Rétor a poslucháč

Rétor pri svojom osobnom prejave, napr. homílii musí ju predniesť virtuálnym dialógom. Dialóg nie je iba požiadavka obsahu, ale i formy kazateľovej činnosti. Dnešný rétor si musí uvedomiť, že virtuálny dialóg je naliehavá požiadavka. Úlohou rétora je osloviť. Dobrého rétora interesuje fenomén dobrého oslovenia. Poslucháči majú rešpekt pred slovom rétor či kazateľ. Cítia zodpovednosť k slovu a čakajú aby slová neboli zneužitá. Očakávajú jednoduchú, zrozumiteľnú, jasnú, pestrú s príslušnou gradáciou aj i pátosom. Hovorené slovo má mať kontakt s poslucháčmi. Vtedy je väčší predpoklad, že je zaujímavé a neunavuje. Reč nemá minúť cieľ. Poslucháč čaká určitú stavbu, štruktúru, zákonitosti a prognózy reči. Od spôsobu jej podania závisí dôsledok i výsledok jej obsahu a cieľ. Ide teda o obsah ale aj o podanie.

Reč má rezonovať vo vnútri poslucháčov. Ak je reč abstraktná, prestáva poslucháča zaujímať, neburcuje napríklad svedomie a je ďaleko od reality života. Reč na začiatku nového tisícročia má byť na úrovni doby, teda nech je vecná, jasná a spontánna. Je správne, keď pôvab novosti je jej ozdobou podobne ako pôvab jednoduchosti. Poslucháči sú aj deti, pre ktorých zvlášť by mala reč niesť znamenie živosti, zaujať ich a pritom má mať oheň lásky. Mladý kladú dôraz, aby reč bola pútava, chcú byť zaujatý. Monotónna reč vedie k “vypnutiu” rétora. Naopak, keď je primerane hlasná, zreteľná, osobná, dáva iskru a burcuje k vnímaniu a vnútornej premene. Reč názorná, keď sa vhodne používajú príklady pravdivé a blízke poslucháčom, zasahuje nielen rozumovú, intelektuálnu časť, ale i srdce. Zvlášť vtedy, keď poslucháč v slovách rétora vidí vzor života. Vtedy reč je prijímaná ako Boží prúd vody, ktorý sa nestráca v piesku analýz, ale plní funkciu životodarného prameňa. Smädny, vždy túži po prameni a to aj vtedy, keď počúva erudovaného rečníka. Nestačí len podať kvalifikovane teóriu, ale uvedomiť si dôležitosť ovocia z reči. Preto aj hodnotovo kvalitná reč neprinesie očakávané účinky, ak rečník zatúžil po sebarealizácii.

Reč dnešnej doby nemá nikoho nechať indiferentným, ale má vyburcovať k odpovedi a konkrétnemu postoju. Dnes keď je devalvované

slovo, keď kritika slova rastie a mocnie, je mementom pre rétorov, aby hľadali pravdivý spôsob ohlasovania. Príliš veľa moralizovania bez praktickej a prijateľnej rady, zaniká či mína cieľ. Rovnako je príliš obsažné, keď sa ťažko dá vybrať a zapamätať jedná myšlienka. Úspešní sú tí rečníci, ktorí hovoria o tom, o čom sú presvedčení, čo sami cítia a čo iba neprečítajú či monotónne neprednesú.

Dnešná doba vyžaduje kvalitu vo všetkých oblastiach života a tak poslucháči právom čakajú kvalitu prednesu i kvalitu obsahu reči. Život kladie prísne kritéria na veci hmotné i duchovné. Ľudia sú dnes náročnejší ako v minulosti a rečník by mal byť viac citlivejší k tomu, ako poslucháči prijímajú jeho reč. Je pravda, že aj rétor dozrieva. Rétora primerane má charakterizovať pokoj, istota, vierohodnosť, prepojenie na každodennú skúsenosť, pretože viac pôsobí rétor realistický.

Poslucháčom prekáža často roztržitosť rétora, jeho neustála aktivita a zhon v iných, nie aktuálnych veciach a udalostiach. Vek nemal by ubrať na príprave na reč. Neospravedlňuje mladosť a ani staroba. Jeden musí viac venovať príprave, pretože stojí na začiatku a druhý sa nemá spoliehať na skúsenosti a podľahnúť rutine. Pri reči sa kladné hodnotí nadšenie, stručnosť, praktickosť rétora. Poslucháči vedia oceniť každý rétorický prejav v ktorom je vidieť a cítiť dobrú vôľu. Tak päť minút nie je nad ľudské sily, keď rétor vie, že mnohí prichádzajú práve pre povzbudenie, posilu, keď preto si nájdu čas, prekonajú viaceré prekážky, pretože túžia počuť, pretože potrebujú napríklad slovo pre život.

Dobrý príklad rétora lieči i ranní, ale aj uzdravuje. Najaktívnejšie pôsobia slová podložené osobným vzorom a príkladom. Dnešný svet počúva radšej svedkov ako učiteľov. Platia slová príslovia: „Verba moment, exempla trahunt.“

Viktor Schurr vo svojich dielach odlišuje oslovenie Cirkvi v kostole z pohľadu jeho funkcie, obsahu, príčiny, veku poslucháčov, štruktúry a formy oslovenia po stránke rétorickej.⁶⁶ Je to základné delenie, ktoré spočíva na podstate misijnej reči. Rétor má povinnosť všímať si a dokonca musí u poslucháčov vyvolávať a vzbudzovať reakcie na svoje slová. V opačnom prípade reč bude len monológom. Monológ odstavuje. Môže monológ získať poslucháča? Môže, ale za akých obetí poslucháča získa. A hneď

⁶⁶ Porov.: SCHURR, V.: *Die Kirche als Zusage Gottes an die Welt*, In: *Theologie der Gegenwart* 8 (1965) z.4, s.212-218.

poznamenajme, že iste nie viac ako pri virtuálnom dialógu. Príhovor má splňať kritéria rozhovoru. Keď stoja vedľa seba dva príhovory dvoch osôb, stimulujúcej a reagujúcej, vtedy je reč o dialogickej dvojici. Dialogické dvojice vytvárajú reťaz. Hranice replík sú dané výmenou hovoriacich, ktorí tieto hranice signalizujú obyčajne zvukovými alebo pohybovými prostriedkami. Hranice predhovorov sú dané prostriedkami, signalizujúcimi obsahovú náplň (stimul, výzva, reakcia, otázka, oslovenie). Hranice prehovorového komplexu sa tiež naznačujú zvukovými alebo kinetickými prostriedkami, zmenou proxemiky, oslovením a ďalšími výraznými signálmi.⁶⁷

Vo vzťahu rétor - poslucháč je dôležité, že skutočne zúčastnený je ten, kto nielen počúva, ale sa aj sám vyjadruje. Je potrebné, aby rétor poznal rečnícke jazykové prostriedky, ovládal zvukové a kinetické prostriedky, zhostil sa prednášanej problematiky, a predsa efekt nemusí byť pozitívny. Možno to prirovnať k priemyselnej výrobe. Prvotriedne suroviny ešte nezaručujú prvotriedny výrobok, pretože výrobný proces ovplyvňuje veľa zjavných a skrytých činiteľov.⁶⁸ A práve pri ohlasovaní je potrebné si uvedomiť, že na konečný efekt pôsobia viaceré mimorečnícke činitele rétor musí s nimi počítať.

Medzi mimorečové okolnosti a činitele, ktoré sú schopné ovplyvniť často podstatnou mierou rečnícky prejav, patrí osobnosť rétora, poslucháč, téma, aranžmán prednesu a systém prípravy na vystúpenie.

Doporučuje sa rétorovi, aby si z času na čas našiel čas, ako si spytuje svoje svedomie, že sa zamyslí aj nad svojím vzťahom k poslucháčom. Sledujem pri reči poslucháčov? Čítam reč? Hovorím neosobne a bez osobného zaangažovania? Nakoľko poznám poslucháčov? Témy sú im primerané, vhodné? Rétorova osobná príprava, štúdium, čítanie, modlitba, osobná zaangažovanosť sú piliere dobrého rečníka.

Ak reč nezaujme poslucháča, snaha rečníka vychádza často nazmar. Pozornosť poslucháčov prezrádza ich záujem či nezáujem a teda je to výzva a upozornenie. Keď rečník nemá kontakt so všetkými poslucháčmi je to vážna vec pre rečníka.

⁶⁷ Porov.: MISTRÍK, J.: *Štylistika*. s.362-363.

⁶⁸ Porov.: GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. s.68.

Dôležitú úlohu zohráva vek poslucháčov. Mladý majú menej vedomosti a skúsenosti. Potrebné je počítať s ťažkosťou ako je hravosť, nesústredenosť, neochota počúvať a pod.. Stredná generácia býva konzervatívnejšia, kritická čo si vyžaduje postupovať s neobyčajným citom. Radostná tvár, zodpovedný prístup kazateľa a iné dokážu zmeniť prístup poslucháčov ku rétorovi.

Vplyv na poslucháčov má aj prostredie. Rétor by sa mal postarať o všetko čo môže narušiť pozornosť poslucháčov. Je potrebné vytvoriť primeranú atmosféru prostredia. To často záleží od počtu poslucháčov, či sedia alebo stoja, počuteľnosti, teploty apod.. Viac síl stojí rétora, keď sú poslucháči rozptýlení v poloprázdnom priestore, keď je priestor neútulný, pri väčšej zime alebo keď je moc teplo, a podobne. Opačne pôsobí na rétora, ak poslucháči majú dostatok miesta na sedenie či státie, keď je primerane teplo, vhodné osvetlenie, príjemná akustika, a podobne.

3.1.2 Rétor odborník

Patrilo by sa, aby rečník počas svojho prejavu sa cítil ako doma. „Ako sa však vypracovať na účinného rečníka v dnešnej hektickej a rozporuplnej dobe?“⁶⁹ Ak pri vystúpení nemá pocit pohody, spokojnosti a istoty, ak nemá z vystúpenia radosť, jeho práca nie je stopercentná a pociťujú to aj poslucháči. Priestor pred očami poslucháčov za rečnícky pult, to by mala byť jeho parketa, kde chodí s láskou a kde vie zo seba vydať všetko, ako dobrý učiteľ...

Rečníkom “par excellence” je ten odborník, ktorý sa vo svojom obore vyzná, ale ktorý vie zrozumiteľne, presvedčivo a spoľahlivo aj hovoriť. Rétor permanentne sleduje, čo sa publikuje v jeho oblasti, sleduje noviny a časopisy, zbiera dostupné informácie zo svojho rezortu i spoločenského diania. Rétor sa pripravuje na konkrétnu reč. Príprava nespočíva len v štúdiu, ale tiež v systematickom triedení látky kvôli didaktike konkrétneho prednesu.

Každý rétor má svoj štýl prednesu a ak sa má cítiť ako odborník, nemôže zaháľať. Rečnícke miesto je miesto, kde vie a rád vydá zo seba všetko. Nie je na škodu, že rečník si nájde čas na písomné vypracovanie textu reči, hoci text pripravenej reči otrocky neprednesie. Reč sa buduje pred poslucháčmi. O tom na inom mieste. Rečník buduje si solídnu databázu

⁶⁹ VOJTKO, S.: *Stála aktuálnosť Pavlovho modelu evanjelizácie aj na prahu tretieho tisícročia – II.* Duchovný pastier, Bratislava : ročník, LXXXI., 2000, č. 2, s.51.

textov, ktoré tvoria citáty, témy, rôzne príklady, doklady, správy, homílie iných kazateľov a podobne. Dnes je to nielen knižnica, ale aj databáza počítačov, adresy i internet a podobne. Pravidelne prijíma informácie, venuje pozornosť daniu vo svojom okolí. Zaujíma sa o podujatia, udalosti, osobnosti, veci ktoré majú vplyv a dopad na jeho okolie. Dbá o presnosť, je zástancom pravdy, lásky a spravodlivosti, je muž charakteru, čestný, zásadový, svedomitý a venuje pozornosť. Nezabúda byť ľudský, obetavý a jeho život má zmysel.

3.1.3 Rétor osobnosť

Niektorí ľudia sa už rodia s takými dispozíciami, ktoré ich predurčujú byť dobrými rečníkmi. Stretávame sa s tým napríklad u mnohých kazateľov. Viac je však takých, ktorí si rečnícke zručnosti nadobúdajú svedomitým štúdiom a cvičením. U rétora je potrebné nielen aby ovládal techniku oslovenia, či aby poznal hlavné psychologické zásady medziľudských vzťahov, ale najmä aby nezabudol čo hovorí, v mene koho hovorí a ku komu hovorí. Umenie dobre hovoriť má ísť spolu s láskou k ľuďom. Okrem týchto nezanedbateľných skutočností je potrebné zdôrazniť najmä tieto vlastnosti a schopnosti, na ktoré si je potrebné rétorovi dať pozor.⁷⁰

Mal by dbať na svoj zovňajšok. Úlohu hrá aj fyzický zjav. Telesná krása sama o sebe, ak nie je spojená s inými vlastnosťami, ktoré spomenieme, môže znamenať veľmi málo. Zovňajšok môže svojím spôsobom ovplyvniť poslucháčov. Ako napríklad dlhé vlasy, brada a ich čistota, úprava. Aj tohto si rétor musí všimnúť, pretože skôr ako prehovorí, už svojím zovňajškom pôsobí.

Preto má vynaložiť úsilie, aby sa čo najrýchlejšie včlenil do spoločnosti, kde koná svoje poslanie. Má poznať svoje okolie, jednotlivých ľudí, ich mentalitu, sociálne a iné zloženie a okolnosti života, kde koná svoju misiu. Mal by sa vžiť do prostredia, osvojiť si ho a cítiť sa v ňom čo najlepšie. Už vôbec by nemal dávať najavo, že má nejaké osobné ťažkosti, zábrany a podobne. Človek bude osobnosťou, keď jeho vystupovanie bude pozitívne, priateľské, bratské a pritom si udrží autoritu, úctu, hodnoty primerané jeho poslaniu. Týmto a iným hodnotám sa dá naučiť a človek by si ich mal čo najskôr osvojiť.

⁷⁰ Porov.: RYBÁR, L.: *Základy rétorickej komunikácie*. Bratislava : Obzor 1980, s.22.

Tak telesná krása ako aj inteligencia sú vrodené človeku, ale dajú sa rozvinúť. Je potrebné si uvedomiť, že keď je niekto inteligentný, ešte nemusí ovládať umenie, ako dobré vychádzať s ľuďmi. Inteligentný človek ešte nemusí byť obľúbený a môže mať ťažkosti získať si poslucháčov. Rétor si má osvojiť všetky potrebné charakterové vlastnosti, ktoré pri výkone poslania mu majú pomôcť. Medzi nimi by nemali chýbať česťnosť, pravdovravnosť, dodržiavať slovo, rešpektovať rozum a slobodu iných, skromnosť, jednoduchosť, snaha po čistote, poriadku, hodnote času a ďalšie. K osobnosti rozhodne nepatrí nič, čo je spojené s egoizmom, hrubosťou, sprostosťou a pod..

Pod silnou osobnosťou si väčšina ľudí predstavuje človeka, ktorý v súhrne svojich vlastností je človekom presahujúcim priemer. Povie sa o takom človeku, že to je "niekto."⁷¹ V jeho vystupovaní je sebaistota.

Čo keď má človek ostych? Je potrebné, aby si premyslel, čo chce povedať a vyjadril to čo najstručnejšie. Skôr ako začne hovoriť, doporučuje sa viackrát zhlboka nadýchnuť a najmä na začiatku rozprávať pomalšie. Vnútro sa upokojí a dýchanie sa stabilizuje. Doporučuje sa viac hovoriť v kolektíve.

Očakáva sa od človeka ako osobnosti, že čo hovorí, to sám žije, že je odborník vo svojom obore a má všetky predpoklady svojej okolie niečím pozitívnym obohatiť.

Rétor by nemal zabudnúť, že je len človek, od ktorého sa očakáva radosť. K tomu patrí aj úsmev. Aj keď úsmev nie je podstatnou zložkou vystupovania a nemal by zabudnúť, že ľudia sú ako zrkadlo. Usmej sa a svet sa bude na teba usmievať. Mrač sa a ľudia sa budú na teba mračiť.⁷² Úsmev celkom iným spôsobom ladí tón príhovoru. Ľudia sú viac priatelia. Atmosféra sa zmení.

K osobnosti zaiste patrí priateľské správanie. Kto má rád ľudí, toho majú radi aj ľudia. Úprimné priateľské správanie sa dá rýchlo spoznať a otvára srdcia. Je vhodné mať kladný vzťah k ľuďom okolo seba. Nikdy sa nestane obľúbeným ten, ktorý nemá záujem o druhých. Ľudia si prajú, aby sa o nich niekto zaujímal. Vedia oceniť človeka, u ktorého vycítia tento záujem. Stáva sa v ich živote autoritou. Rétor ako inteligentný človek vycíti, či majú ľudia záujem o to čo hovorí. Prvý dá pocítiť svoj pozitívny vzťah. Je iniciatívny v priateľskom správaní. Reč a vystupovanie ladí do osobného

⁷¹ Porov.: RYBÁR, L.: *Základy rétorickej komunikácie*. s.88.

⁷² Porov.: RYBÁR, L.: s.89.

tónu. Človek osobnosť prejavuje záujem o osobné záležitosti poslucháčov, učí sa vžiť do ich postavenia, zachováva zdvorilosť a vhodne postupuje v oblasti kde sa kryjú ich záujmy.

Chyby sa dopúšťa ten, kto komolí alebo zabúda na podstatné veci, mená zo svojho okolia, prípadne dôležité pre svoju pastoračnú činnosť.

K osobnosti patrí, že slovo “ja” hovorí opatrnejšie, najmä keď chce svojich poslucháčov obohatiť.

Rétor sa snaží o dôveru poslucháčov. Keď poslucháči nepoznajú rétora, záleží na tom, ako sa mu podarí vystupovaním a chovaním, naviazaním prvého kontaktu a získaním dôvery získať si poslucháčov na svoju stranu. Rétor má mať sebadôveru pri prednášaní svojich tvrdení a argumentov. Pri rečiach keď sa jedná o určité dôkazy, je vhodné odvolať sa na autoritu, najmä tú, ktorá je aj poslucháčmi akceptovaná. Keď chce rétor pôsobiť na poslucháčov, mal by vyžarovať istotu a sebadôveru, mal by svojim vystupovaním získať rešpekt poslucháčov. Z jeho slov by malo byť jasné, že veci o ktorých hovorí pozná, rozumie im a že sa na príhovor pripravil. Nemá podceňovať gestá, mimiku, aby boli prirodzené. Rovnako tempo jeho reči by nemalo byť monotónne a nie príliš rýchle a hlasné. Reč sa nesmie stať takou, že po jej skončení by bol niekto v pozícií porazeného a niekto v pozícií víťaza. Rečník sa toho nesmie dopustiť, hoci len v náznaku.

3.2 Etika rétora

Rétorika ako odborná disciplína, ktorá poučá o rečovej komunikácii, je zameraná predovšetkým na spôsoby a formy, ktorými rétor môže komunikovať s poslucháčmi. Menej pozornosti pritom venuje obsahu prejavu. Zmyslom účinkovania je však predovšetkým obsah. Predpokladá sa, že rétor je odborník, a dobré ovláda odbornú problematiku, ktorá je predmetom jeho vystúpenia.

Rétor je autorita, ktorej veria poslucháči. Vystupuje ako hodnoverný predstaviteľ. Preto je potrebné, aby bol skutočne odborník.

Etické je, keď sa úprimne priznáme, že nie sme odborníkmi len sami. Pravdou je to, keď sa často poslucháči presviedčajú o tom, že rétorove vedomosti sú plytké a nie na úrovni ktorú právom očakávajú. Rétor počas svojho vystúpenia nesmie ukázať svoju slabosť v argumentácii. Musí si

vedieť obhájiť svoje tézy a nedovoliť, aby ho svojou rétorikou prerástol niektorý z poslucháčov. Ak sa ocitne v opačnej situácii má konať v takom prípade pokojne, zachovať úctu voči takému oponentovi, najlepšie poprosiť, že veci si môže vyjasniť po skončení akcie. Vystúpenie má mať pečať priateľského dialógu, ktorý v rámci možností, ktoré pripúšťa didaktika, by mal byť symetrický. Z praktických, teoretických i etických dôvodov, má si rečník počínať v takom duchu, aby bolo vidieť, že sa jedná o spoločnú vec.

3.2.1. Zmysel pre kritiku a sebakritiku

Rétor pri svojej činnosti sa má prejavovať presvedčivou kritikou nesprávnych názorov. Je správne, že si vie sebakriticky priznať vlastné chyby, ktorých sa dopustil, trebárs aj v minulosti. Rétor sa sám musí rozhodnúť, či najmä skryté, neznáme veci, negatívne, vytiahne na verejnosť. Rozhodne vedie poslucháčov - veriacich k tomu, aby sa naučili odlišovať správne názory od nesprávnych. Jeho kritické poznámky sú vecné a konkrétne, bez irónie, hrubosti a podceňovania tých, ku ktorým hovorí. Rétorova kritika nesmie byť vulgárna a afektívna.⁷³

Pri kritike je potrebné aby si uvedomil dĺžku, formu a obsah hovoreného slova. Mnoho povedané ešte neznamena dobre. Prílišne poučovanie, monotónna reč, improvizácia z času na čas stoja za osobné povšimnutie každého rétora. Rovnako je dokázané, že pesimistický rétor je bremenom pre poslucháčov. Náladovosť spôsobuje utrpenie pre počúvajúcich. Rozvláčna reč stáva sa nezaujímavou. Opakované témy, vracanie sa k známym a opakovaným témam hovoria o vnútri rétora. Hovoriť k prítomným a nie o tých čo sú neprítomní. Na ambónu nepatria osobné veci, najmä negatívne. Irónia, sarkazmus, výčitky, odsudzovanie, a iné im podobné vystúpenia sú proti etike.

3.2.2 Schopnosť sebaopozorovania

U dobrého rétora sa predpokladá rozvinutosť niektorých vlastností pozornosti, ako sebaopozorovanie, rozsah pozornosti, vigilancia a iné. Schopnosť sebaopozorovania (introspekcia) umožňuje, aby pri sledovaní textu,

⁷³ Porov.: HYHÍK, F.: *Kapitoly z rétoriky. Úvod do teórie a praxe slovenského prejavu*. Bratislava : Obzor 1972, s.59-65.

ktorý prednáša a sledovaní počúvajúcich si zároveň uvedomoval svoje správanie. Je na škodu, že si to nechce uvedomiť a prijať. Introspekcia je aj jednou z podmienok pri autodidaktike. Väčšina rétorov je vlastne samoukom, ktorý sa učí v prúde reči. Tým viac si tento fakt majú uvedomiť začiatocníci.

Z hľadiska efektivity je potrebné, aby umožnil poslucháčom vnímať prednes tak, aby sa na vnímaní zúčastnilo čo najviac zmyslov. To vyžaduje aj od rétora, aby podnety vychádzajúce od neho boli pestré. Preto zrýchľuje alebo spomaľuje reč, zvukové efekty strieda so zrakovými. K pozornému vnímaniu takéhoto širokého diapazónu výrazových prostriedkov je potrebné, aby mal rozvinutý rozsah pozornosti. Taktiež má počítať s partnerstvom, čiže s reakciami poslucháčov. Pozornosť na práve hovorenú reč a reakcia na ňu je spojená s mnohými motorickými impulzmi. Reakcia sa môže prejaviť v napätom pohľade v súhlasnom prikývnutí hlavou, pochybnosťou v pohľade, nudou v tvárení sa, vedľajším zamestnaním sa, kašľaním, prešľapovaním, zívaním i spaním.⁷⁴

Pre pozornosť je dôležité, aby sa sústreďoval nielen krátkodobo na jednotlivosti, ale aj taká pozornosť, ktorou sleduje kosťru celého textu. Takáto dlhodobá pozornosť sa nazýva vigilancia a zabezpečuje sa viacerými postupmi:

Návratmi v texte zdôrazňuje hlavnú niť svojho prejavu a opakuje to, čo už hovoril v inej súvislosti. Po istých časových úsekoch robí v prejave prestávky, a to aj vtedy, keď sa mu zdá, že ho poslucháči pozorne sledujú, čo môže byť klamný dojem; perцепcia (vnímanie totiž môže dobre fungovať, ale nefunguje aperцепcia), uvedomenie si obsahu, jeho členenie, zatriedovanie nových informácií, čiže "vnútorný dialóg" s lektorom. Keď je možné, strieda žánre. V čase predpokladaného oslabenia vigilancie sa reč oživuje exkurzmi a stupňuje sa sila výrazových prostriedkov.

V súvislosti s vigilanciou treba spomenúť spätnú väzbu. Je to tichý, poslucháčmi neuvedomený, ale v očiach rétora zreteľný signál, ktorý vidieť na očiach poslucháčov a cítiť na ich pohyboch.⁷⁵ Tieto senzitivne spätné účinky zasahujú rétora tak isto, ako by ho zasiahlo slovo ohlásené zo strany poslucháčov. Sú schopné ovplyvňovať rečníka, aby bol zreteľnejší, aby sa nevyhýbal problému, aby šiel k udanému cieľu správnejšou cestou, aby niečo

⁷⁴ Porov.: VRABLEC, J.: *Homiletika*. SSV, Trnava 1977, s.104.

⁷⁵ Porov.: GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. s.69.

lepšie vysvetlil, odôvodnil, opakoval, zdôvodnil, a tým vlastne kladú podnety a otázky. Tieto motorické impulzy poslucháčov nazývame “gestus otázky”.⁷⁶ V prípade, že rétor je voči tejto kontrolnej informačnej väzbe inertný, nevyužíva jednu významnú vlastnosť živého prejavu, ktorou je prítomnosť adresáta. Kde sa nerešpektuje spätná väzba, tam hodnota príhovoru klesá na úroveň reprodukcie z magnetofónového záznamu alebo vysielanej rozhlasom. Neraz sa zvyknú vyslovovať praktické rady, podľa ktorých rétor má si vybrať jediného poslucháča, na ktorého pozerá a s ktorým - pars pro toto - vedie dialóg. Ďalšou radou je, že rečník má pozeráť ponad hlavy poslucháčov alebo pozeráť sa na jeden predmet či do zeme, tak sa vraj, lepšie môže koncentrovať na prednášaný text. Pozor! Tieto a podstatné rady ignorujú spätnú väzbu a sú prekážkou pri inovácii obrovských predností antickej rétoriky, ktorou je spätná väzba, teda virtuálny dialóg v prítomnosti poslucháča. To, čo bolo povedané o pozornosti a spätnej väzbe, platí teda zvlášť pri rétorickej činnosti. Trochu iná situácia je pri slávnostných príležitostných prejavoch, kde by sa nemali tak úporne sledovať reakcie poslucháčov.⁷⁷

3.2.3 Sociabilita rétora

Vychádza z predpokladu, že rétor a poslucháč sú dve potencionálne osoby. Aby medzi nimi vznikla dôvera, najmä zo strany poslucháča, u rétora musí byť vysoko vyvinutá sociabilita, t.j. schopnosť zbližiť sa s potencionálne cudzím človekom. Aj keď nedá sa celkom povedať, aspoň nie vždy, že rečník a poslucháč sú si cudzí. Predpokladajme, že sú jeden druhému neznámy. Vtedy zbližovanie prebieha počas reči v najväčšej možnej miere. Rečník už pred vystúpením na ambón má urobiť určité prípravné kroky: Mal by si zistiť hlavné údaje o poslucháčoch, aby nevstupoval na celkom cudziu pôdu. Uvedomiť si, že kolektív poslucháčov už po niekoľkých úvodných myšlienkach prejaví svoj "profil". Pre rečníka sú najdôležitejšie a najnáročnejšie prvé minúty homílie. A práve preto hneď od začiatku môže sledovať a ostro vnímať momenty, o ktoré sa bude opierať pri uplatňovaní svojej sociability. Je výhodné, aby čo najskôr poznal postoje, nálady a reakcie poslucháčov natoľko, aby jeho reč bola potom adresná. Predpokladá sa adaptácia, lebo ináč by ostával v prostredí svojich poslucháčov cudzím

⁷⁶ Porov.: VRABLEC, J.: *Homiletika*. SSV, Trnava : 1977, s.104.

⁷⁷ Porov.: HYHÍK, F.: *Kapitoly z rétoriky. Úvod do teórie a praxe slovenského prejavu*. 108-109.

človekom, ktorý žije v inom svete než oni a musí sa uchádzať o priazeň poslucháčov (*captatio benevolentiae*).

Rétor si musí uvedomiť, že počas reči nesmie ostať stálou veličinou. Hovorí o tom proxemika, čiže náuka o dodržiavaní vzdialenosti alebo odstup medzi ním a adresátmi. Nejde tu o odstup priestorový, ale kontaktný. Tento odstup by sa mal skracovať a z verejného, oficiálneho kontaktu dvoch cudzích ľudí by sa mal prekvalifikovať na kontakt blízkych si ľudí, ktorí si navzájom rozumejú.

Kto sa bojí urobiť prvý krok k nadviazaniu kontaktu, ťažko si osvojí schopnosť dobre hovoriť, teda i kázať.⁷⁸

3.2.4 Empatia rétora

Empatia je nový pojem v spoločenskom vedomí, zjednodušená definícia hovorí: Empatizovať znamená vidieť očami druhého človeka, počúvať ušami druhého človeka a cítiť jeho srdcom. Stručnejšie môžeme povedať, že empatia je schopnosť vžiť sa do psychického stavu iného človeka, s ktorým sme v bezprostrednom kontakte. Vcítenie sa. Uplatnením empatie si človek vie vyvolať obsah citov a myšlienok, ktoré prebiehajú v inom človeku, a tak je schopný pochopiť ho. Od herca sa žiada, aby sa vžil do hry ktorú hra. Rétor má vždy ostať sám sebou, ale s poslucháčmi ma dýchať, žiť, uvedomovať si ich situáciu, rozpoloženie. Priama empatia nie je jedinou možnosťou vžívania sa do situácie druhého. Porozumieť možno aj na základe cudzích informácií, na základe konštatovania istých skutkov toho druhého, na základe jeho bližšej alebo vzdialenejšej minulosti. Pre empatiu je špecifické to, že ide o schopnosť, ktorú ma každý človek, no nie každý ju vie vo vhodnej situácii a náležite uplatniť. Empatia v minulosti nebola pre život v spoločnosti taká naliehavá, ako je dnes. Jej význam narastá úmerne s prudkým rozvojom spoločnosti, ktorý vytvára stále zložitejšie podmienky pre kvalitu medziludských vzťahov, čomu sa nemôže vyhnúť ani rétor.

Ako a kedy sa úloha empatie môže alebo má uplatňovať v rozhovoroch?

Rétor v akomkoľvek poste a poslaní má často pred sebou vždy ten istý kolektív, a preto prakticky nemôže uplatňovať svoju empatiu osobitne ku každému jednému poslucháčovi. Musí však počas rozhovoru sledovať reakcie

⁷⁸ Porov.: TOMAN, J.: *Jak dobře mluvit*, Svoboda. Praha : 1974, s.73.

poslucháčov a vnímať spätnú väzbu svojho prednesu. V kolektíve počas rozhovoru musí vidieť, počuť alebo aspoň tušiť situáciu na druhej strane, u svojich poslucháčov, ktorí buď so záujmom počúvajú s odvráteným pohľadom, alebo sú rozptýlení zo svojím okolím. Rétor niektoré signály vníma zmyslami, ale niektoré len inštinktívne a niektoré musíme dopredu predvídať, prípadne rekonštruovať. A to všetko počas prednesu. Empatia prednášateľa má vtedy svoju hodnotu, ak sa uplatňuje bezprostredne, hneď, "hic et nunc".

Zrkadlom kvality reči dobrého rečníka sú tváre poslucháčov, ktoré ukazujú a dirigujú smer jeho cesty. Je správne, že rečník má otvorené oči, uši a musí byť schopný bezprostredne spracúvať a aplikovať to, čo mu signalizuje poslucháč.

Empatia počas prednesu je veľmi náročná vtedy, keď si kazateľ vopred neoveril niektoré momenty, ktoré by mali mať súvis so situáciou počas reči. Bez dobrej empatie je dialóg medzi poslucháčom a ním iba akoby cez sklo alebo rozhlas. Chýba mu jeden z najvážnejších paramentov reči. Platia slová Schlillera: „Ľuďom nemožno zabrániť, aby si mysleli čo chcú.“⁷⁹

Empatia začína tam, kde opustíme vlastne myšlienky, city a predstavy a začneme uvažovať o tom, ako by sme sa asi samy cítili v situácii druhého človeka. Vžiť sa pritom do situácie druhého človeka a ponoriť sa do jeho stavu tak myšlienkového, ale predovšetkým citového. M. Jacobs hovorí, že empatia znamená vstúpiť do sveta druhého človeka, myslieť a cítiť ako on myslí a cíti.⁸⁰ Táto vec je uľahčená, keď poslucháč má skúsenosť podobnú tej, ktorou sa zaoberá rečník. P. Swets približuje význam empatie obrazom, že niekomu empatický porozumieť znamená stáť na tej pôde, na ktorej stojí partner.⁸¹ Čiže, rečník sa ma postaviť do pozície poslucháča. Znamená to, chodiť v jeho topánkach, vidieť svet jeho očami a na všetko sa dívať z jeho hľadiska. Pravdou je, že sa to rečníkovi na 100 % nepodarí, ale pri dobrej vôli sa tomu predsa môže priblížiť. Je pravdou, že rečník sa len pomaly môže priblížiť ku skutočnému stavu poslucháča, k tomu, čo ten prežíva, čo cíti a podobne.

⁷⁹ MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. SÚV Socialistickej akadémie, Bratislava : 1989, s. 86 - 87.

⁸⁰ Porov.: JACOBS, M.: *Still Small Voice*, London : 1990.

⁸¹ Porov.: SWETS, P., W.: *The Art of Talking so that People will Listen*. A. Spectrum Book, Prentice Hall, Englewood Cliffs N.J. 1983.

3.3 Oslovenie poslucháčov

Vystúpenie treba kvalifikovať ako špecifický druh rozhovoru s poslucháčmi. Pri prednese reči sa popri odbornom texte uplatňujú také prostriedky, ktoré udržujú osobný kontakt medzi rečníkom a poslucháčmi. K takým prostriedkom patria napríklad stály kontakt očami s poslucháčmi, ale aj dialogická intonácia, expresívne slová typu „všakže“, „no nie?“, „sledujme“, „uvažujme“..., a najmä oslovenia.

Oslovenie je najsilnejší kontaktný prostriedok, ktorý má jednak deiktickú funkciu, vyzývať poslucháča, a jednak spoločensko – expresívnu funkciu, obracať sa naňho s priateľskou dôverou.

Oslovenia sú konvencionalizované a majú sémantiku, ktorú získali nevdojak postupom času. Oficiálne sa oslovuje najčastejšie pomenovaním spojeným s prívlastkami, ako „milí priatelia“, alebo iba substantívom, ako „bratia a sestry“, prípadne deadjektívnym substantívom, ako „milí prítomní“. Hoci oslovenie „milí“ má emocionálnu príchuť v Cirkvi je to prejav jednoty.

Napríklad pre kazateľa a liturgia adresné oslovenia zvyrazňujú vzťah kazateľa k prítomným. Adresné oslovenia sú vždy expresívne, až emocionálne a v homílii sa opakujú častejšie, lebo sa nimi súčasne podfarbuje text. V pätnásť minútovej homílii má byť primerané množstvo oslovení. Nemá ich byť viac ako šesť a menej ako dve.

Kedy sa doporučuje oslovenie? Nie vždy na začiatku reči a pred záverom, antropocentrickou dedukciou. V texte príhovoru môžeme vložiť oslovenie najmä pred hlavnou myšlienkou, podstatnou časťou reči a tiež vtedy keď sa žiada odčleniť subsystém, alebo prejsť na iný štýl, pri exkurze, pri citovaní, pri uvádzaní dlhšieho príkladu alebo akejkolvek epizódy. Oslovenie avizuje vždy akýsi zlom v reči, a tým plní súčasne aj stimulačnú funkciu. Rečník mal by vždy presne vedieť, na ktorých miestach sa tento prvok reči má použiť a sám, podľa existujúcej situácie musí odhadnúť tón tohto výrazu. Vyskytujú sa totiž také miesta v texte, kde sa oslovenie priam žiada ako zdôrazňujúci prvok. V spontánnej reči sa niekde použije spontánne, bez prípravy, avšak v úradnom príhovore malo by mať oslovenie svoje určené miesto.

Neskúsení alebo nepripravení rečníci a či unavení, napríklad v tretej reči toho istého dňa, niekedy zneužívajú oslovenia ako kliše alebo floskuly tam, kde potrebujú vyplniť prázdne miesta. Takýmto činom znehodnocujú text reči a devalvujú oslovenie.

Oslovenie je vtedy primerané a na správnom mieste, keď ho poslucháč registruje a keď poslucháč súčasne cíti jeho poslanie v texte. Keď rečník použije v pätnást' minútovej reči dvadsať ráz oslovenie, iste to o niečom hovorí. Rovnako inventár oslovení keď je malý, môže sa stať oslovenie stereotypným.⁸² Rečník nemal by podceniť spôsob, počet a okolnosti oslovenia poslucháčov.

Oslovenie sa zákonite používa ako spoločenský takt a má takmer protokolárnu hodnotu.

Homér pripomína: „Veľa hovoriť a veľa povedať nie je to isté.“ A to platí aj pri oslovovaní. Veľa a nesprávne oslovovať...

3.3.1 Morálna zodpovednosť rečníka voči poslucháčom

Dobrý rečnícky prejav by nemal byť iba poučaním, ale aj príjemným zážitkom pre tých, ktorí rečníkovi odovzdali svoju dôveru. Z toho vyplýva morálna zodpovednosť pre rečníka voči poslucháčovi. Tá je v porovnaní s masovokomunikačnými prostriedkami oveľa väčšia. Zatiaľ čo čitateľ novín, poslucháč rozhlasu alebo televízny divák má možnosť hocikedy noviny odložiť alebo prestať počúvať a pozeráť rečníka, poslucháč reči je zviazaný vyčkať jej koniec aj vtedy, keď zistil, že rečník jeho dôveru zneužil.

Rečník si musí uvedomiť aj to, že s možnosťou prednášať reč dostal aj dôveru od spoločnosti, keď môže vystupovať pred širokou verejnosťou, ako je to najmä pri slávnostných udalostiach.

Rečník nesmie zabudnúť ani na svoj vonkajšok. Nepatrí sem len odev, ten je pri určitých príležitostiach predpísaný, ale celková kultúra výzoru, spôsob vystúpenia pred verejnosťou, harmónia zvukových a pohybových prostriedkov pri prednese, a taktiež spôsob správania sa pri rečníckom pulte a napokon aj samotný spôsob odchodu. Nič nepôsobí na poslucháčov tak

⁸² Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. SÚV Socialistickej akadémie, Bratislava : 1989, s. 51 - 53.

nákazlivo, ako nadšenie pre určitú vec. Ktorý rečník chce byť svojim poslucháčom na úžitok, snaží sa o široké vedomosti. Najťažšie je pre rečníka priviesť poslucháča k určitému činu.

Rečník by nemal predstúpiť pred poslucháčov s tým, že ich chce presvedčiť o svojej dôležitosti. Záleží mu len na tom, aby čo najviac obohatil poslucháčov. Má stále na mysli poslucháčov, vžíva sa do ich postavenia, je jedným z nich. Odloží túžbu po chvále a pod...

3.3.2 Dobrá reč obohacuje

Rečník by nemal zabudnúť na zásadu: Hovor len vtedy, keď máš čo povedať. Teda nie vtedy, že mám rečniť a som nepripravený. Nezabúda, že základom hovorenia nie je podanie, prednes, gestikulácia, čiže vonkajší prejav, ale obsah.

Rečník má osobný kontakt s dianím okolo seba. Prežíva veci a udalosti, stretáva sa s ľuďmi, číta, študuje, sleduje masmédiá, cestuje, navštevuje, vedie rozhovory a to všetko pozoruje, prežíva, hodnotí. K dobrej reči patrí osobná aktivita i v spoločenskom osobnom živote. Je dôležité rozširovať si vlastný rozhľad, pretože tým môže získať námety na príhovory. Správnymi širokými záujmami rastie a rozvíja sa osobnosť, ktorý sa stáva obohatením poslucháčov.

3.3.3 Účasť poslucháča

Reč ako rečnícky prejav je v podstate dialógom dvoch systémov: prednášateľa a poslucháča. Poslucháč je priamo zúčastnený na dialógu, i keď pri klasickom chápaní dialógu sa tento "nesymetrický dialóg" javí ako monológ. Poslucháč nie je pritom pasívny, ale počúva, čo je tiež aktívna psychická činnosť a reaguje, teda odpovedá: mlčaním, mimikou, niekedy aj gestikuláciou, dokonca aj neartikulovanými zvukmi alebo slovami a najmä otvorenosťou srdca.

Človek, ktorý hovorí, hoci by použil všetky možné a prístupné výrazové prostriedky, nie je schopný dať najavo všetko, čo si myslí a čo cíti. Cez filter jeho výrazových prostriedkov prejde len istá časť toho, čo chce komunikovať. Keď chce poslucháč dešifrovať všetky jemu vyslané signály,

musí uplatniť a využiť všetky svoje schopnosti na to, aby zo signálov skonštruoval taký text, aký má na mysli alebo ako to cíti rečník.

Z toho vyplýva, že rečník musí rešpektovať aj schopnosti, znalosti, vzdelanie, inteligenciu a citové zázemie poslucháčov, ktorí sú potenciálne iní ako on. Vraví sa, že medzi najťažšie služby rétora patrí prihovárať sa ku rétorom.

Rečník si musí uvedomiť, že medzi ním a poslucháčom môžu byť nepatrné, ale aj obrovské rozdiely. Nemal by prehliadnuť napríklad vek, vzdelanie, osobné a záujmové veci a iné. Z toho vyplývajú závery. Čím starší je rečník od poslucháčov, tým viac má hovoriť voľnejšie a naopak, keď rečník je oveľa mladší ako poslucháči, má hovoriť pomalšie, klásť dôraz na slová, zopakovať dôležité slová alebo vety a podobne. Žiada si to aj spoločenský takt. Dôležitým činiteľom je tiež počet poslucháčov. Čím ich je viac, tým väčšiu psychickú opozíciu cíti rečník voči sebe. Menší kolektív sa dá ľahšie ovládať. Pred veľkým publikom treba začiatku príhovoru venovať viacej námahy, prípadne viac pozornosti pri príprave, aby sa podarilo rečníkovi čo najskôr priblížiť k poslucháčom. Množstvo poslucháčov sa pociťuje najmä pri reči, kde sa predpokladajú pomerne veľké intervaly v intonácii reči, pohyboch, v tempo či rytme reči. Čo je to optimálne množstvo poslucháčov, ku ktorým hovorí? Mnohí rečníci hovoria, že sa im oveľa lepšie hovorí, keď je plný priestor. Miestnosť môže byť aj malá, ale aby bol plná. Prázdnota na nich pôsobí negatívne.

Závažné pre rečníka je aj to, do akej miery sa poslucháči navzájom poznajú. Sústredený záujem jedného poslucháča podnecuje a zvyšuje záujem u ďalších. Ľahšia situácia pre rečníka je vtedy, keď sa poslucháči navzájom poznajú. Dôležité je, aby rečník poznal intelektuálnu úroveň poslucháčov. Podľa nej môže voliť metodický postup reči.

Charakter poslucháča je určený i jeho sociálnym zaradením, príslušnosťou k pohlaviu, osobným vzťahom ku rečníkovi a tematike. Neraz dôležité je aj to, s akými pohnútkami prišli poslucháči si vypočuť reč, ako sú disponovaní nielen telesne, ale aj duševne.

Rečník mal by rešpektovať poslucháča rovnako pri výbere slov. Jedná sa nielen o aktívny slovník rétora, ale aj poslucháčov. Zásobu slov je potrebné rešpektovať pri poslucháčov najmä pri príhovoroch k deťom. Taktiež je potrebné aby venoval pozornosť v takýchto prípadoch vzťahu reči a myslenia

poslucháčov. Je na rétorovi, aby sa staral o rozširovanie tak svojej, ako aj slovnej zásoby poslucháčov. Od rétora sa vyžaduje, aby reč nebola príliš jednotvárna, aby sa slová a myšlienky príliš neopakovali. Má sa chrániť často používať svoje obľúbené slová. Ak chce, aby mal poslucháč čo najúčinnnejšiu účasť je potrebné, zvážiť používanie cudzích slov, najmä odborných. Ak použije takéto slovo je potrebné vhodne slovo vysvetliť. Treba sa vyvarovať nepresného a nejasného vyjadrovania. Používanie abstraktných slov pôsobí náročne na poslucháčov. Taktiež prílišne hutná reč naplnená mnohými myšlienkami vyjadrenými abstraktne môže spôsobiť, že poslucháči prestanú byť schopní reč sledovať.

Aby poslucháč bol dostatočne účastný na príhovore - reči je správne, aby rétor prispôbil reč jeho možnosti vnímania. Významnú úlohu pri vnímaní poslucháčov zohráva príklad. Rétor nemá predpokladať znalosti tam, kde nie sú. Je zásadou, že dobrý rétor je vo svojom prejave konkrétny.

3.4 Prezumpcia

Teória rétoriky poukazuje na stav, keď sa rétor pripravuje na vystúpenie a musí mať predstavu o svojich poslucháčoch. Vyžaduje to, že musí niečo predpokladať, musí sa domnievať a nazdávať sa. Bez akého – takého dohadu jeho reč by sa minula cieľa.

Prezumpcia je latinské slovo a znamená niečo ako predpoklad, domnienka či očakávanie. Čím je presnejšia, tým väčší predpoklad, že reč bude zrozumiteľnejšia, presvedčivejšia a užitočnejšia. Čím viac sa partneri komunikácie lepšie poznajú, tým je ich (virtuálny) dialóg účinnejší. Môže sa hovoriť o stupňoch k dobrej komunikácii. Rečník nesmie podceňiť mentálne danosti poslucháčov a rovnako ich vzdelanie a sociálnu príslušnosť. Až potom prichádzajú na rad vonkajšie okolnosti, za ktorých sa reč prednesie. Pokiaľ ide o mentálnu úroveň, tá je pochopiteľne, potenciálne rôznorodá a rečník musí sám odhadnúť jej priemer. Zanedbanie extrémnych typov je vždy do istej miery riskantné, no aj napriek tomu treba rešpektovať väčšinu. Ak má prednes presvedčivý tón, extrémne typy zavčas konvergujú a priblížia sa priemeru. Pokiaľ ide o vzdelanie poslucháčov, v súvislosti s prezumpciou treba rozlišovať stupeň vzdelania od smeru vzdelania. V reči je záväzné, aby rétora všetci rozumeli.

Prezumpcia je akási mapa všetkých možných i nemožných daností a okolností, ktoré budú rámcovať a modifikovať vystúpenie rétora.⁸³ Výborný rečník nikdy sa nezníži k tomu, aby tieto prezumpciu podcenil.

3.5 Aranžmán

Myšlienku nestačí len vysloviť, ale je nutné ju poslucháčom priblížiť. Pri reči je dôležitá príprava. Medzi mimorečové okolnosti v rečníctve patrí aj aranžmán. Pod pojmom aranžmán pri rečníckom prejave chápeme pripravené, čiže aranžované prostredie, priestor a čas, v ktorom bude prebiehať reč. Aranžmán je vonkajšia forma, ktorá môže ovplyvniť kvalitu pôsobenia rečníka. Aj reč patrí do spoločenského programu, a preto predpokladom jej úspešnosti je primerané prostredie. Rovnako "prostredie" musíme mať na zreteli, aj keď iba okrajovo. Aj keď okrajovo, pripomeňme si, že na sledovaní reči sa nezúčastňuje len sluch, ale prednes sa ostro sleduje aj zrakom, preto medzi činitele, ktoré sa zúčastňujú na prejave a sú schopné ho aj ovplyvniť, patrí aj miesto čas.

Jeden a ten istý prejav prednesený na viacerých miestach, alebo aranžovaný rozlične a v rozličných termínoch má striedavý úspech. Prostredie a situácia popri rečníkovi nikdy "nemlčia".⁸⁴ Štylistika dosť presne rozlišuje nižší, čiže súkromný a vyšší - verejný štýl. Podobne by sa dalo hovoriť o štýle aj v rétorike. K nižšiemu, to neznamena menej dôležitému štýlu patrí prednáška v uzavretom homogénnom krúžku, keď sa rečník prihovára napríklad ku konkrétnej spoločnosti, čo sa pozná alebo k inej uzatvorenej spoločnosti. K vyššiemu, teda vzletnejšiemu štýlu patrí slávnostná reč.. Charakteristiky "nižší" a "vyšší" sú v priamej súvislosti s formou pódia a rečníckeho pultu rečníka. Prednáška, výklad, inštruktáž, výklad neharmonizujú s vysokým pódium, tribúnou, nápadným rečníckym pultom, javiskom s mikrofónom na čestnom a viditeľnom mieste, odkiaľ je presne určené kto a kedy môže a má hovoriť, lebo sú to zariadenia pre vyšší rečnícky štýl.

Prednosť má mať primeraný sloh priateľný poslucháčmi. Vedeckosť nie je totožná s používaním abstraktných a cudzích slov s malou zrozumiteľnosťou. Pri rečníckom prejave treba vziať do úvahy aj skutočnosť,

⁸³ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. SÚV Socialistickej akadémie, Bratislava : 1989, s. 31-32.

⁸⁴ Porov.: MISTRÍK, J.: *Rétorika*. s.109.

či pôjde o prejav na voľnom priestranstve, alebo o prejav v uzavretej miestnosti. Na voľnom priestranstve sa očakáva patetické ladenie, čo určuje sám priestor. Treba počítať s rozličnými poveternostnými podmienkami (dážď, sneh, vietor). Tempo prednesu je tu pomalšie, tón patetickejší. V uzavretej miestnosti najdôležitejšia akustika. Rétor mal by skôr ako začne hovoriť, zhostiť sa priestoru. Môže sa spýtať na akustiku, odraz zvuku a pokiaľ je to len možné, nemal by sa používať mikrofón, lebo ten je rečníkovi zvieracia kazajka, obmedzuje voľné pohybové prvky. Pravda, rečníkovi vo veľkom zariadení a kde je ešte veľa ľudí, je potrebné si uvedomiť každý, aj malý detail. Mohlo by sa stať, že na pohľad maličkosť, napríklad nekvalitný mikrofón, môže aj z pripravenej reči, po dobrej koncentrovanosti a podobne, urobiť málo účinný, prípadne až neúčinný zážitok reči.

Psychologickým činiteľom, ktorý ovplyvňuje aj rétora aj poslucháča, je obsadenie miestnosti. Čím je miestnosť plnšia, tým viac stimuluje rečníka a naopak. Výkon rečníka nepriamo ovplyvňuje fluktuácia poslucháčov počas reči. Ich neskoré prichádzanie a predčasné odchádzanie rečníkovi spôsobuje pretrhnutie myšlienky a podobne.

K aranžmán miestnosti patrí tiež osvetlenie. Má silný sugestívny vplyv na percepciu prednášaného textu. To preto, že zrak je najcitlivejší a informačne najzaujímavejší zmysel človeka. Z praktických dôvodov rozlišujeme tri stupne osvetlenia: intímne, pracovné a slávnostné. Intímne osvetlenie je šero, to jest zámerne tlmené, decentné osvetlenie sa hodí na intímne príležitosti, napríklad, aby sa v kostole príjemne adorovalo alebo modlilo, prípadne na nejaký program. Normálne osvetlenie je vhodné a potrebné na vecné prejavy a do tejto oblasti možno zaradiť svätú omšu najmä v robotné dni, ako aj bohoslužby slova. Slávnostné osvetlenie vytvára vhodnú atmosféru pre epideiktické prejavy. Taktiež pri stretnutiach väčšieho počtu veriacich, najmä keď je miesto na slávnostnú reč.

Celkové vyznenie reči v menšej miere ovplyvňuje aj denná doba alebo deň v týždni. Na slávnostnú reč nie je vhodná pracovná doba.

3.6 Príprava na vystúpenie

Rétorická prax z hľadiska prípravy na príhovor rozlišuje reč: nepripravenú, improvizovanú, potom poloimprovizovanú, pripravenú

heslovite, v náčrte, v konspekte, krátko pred rečníckym vystúpením a napokon pripravenú starostlivo, v dlhšom časovom predstihu, s textom písomne zoštylizovaným, čiastočne osvojená pamäťou a pripravená i zo stránky prednesu.

3.6.1 Improvizovaná reč

Sokrates mal svojím žiakom povedať: „Hovor len vtedy, keď to, čo chceš povedať, je múdrejšie ako mlčanie.“ Koľko prázdnych slov sa povie počas jedného dňa. Môže si dovoliť jeden čestný rečník prázdne reči? Nemôže si dovoliť hovoriť len preto, aby reč nestála, prípadne, že je to jeho povinnosť vtedy hovoriť, že sa jemu chce hovoriť a poslucháči nemôžu zasiahnuť do jeho prejavu. Rečník ktorý často rozpráva a hovoríeva spontánne, mal by si občas povšimnúť svoj slovník. Zaostriť pozornosť na slová, ktoré sú v jeho reči hluché, ktoré nemajú žiadnu hodnotu, ktoré sú len burinou medzi kvetmi. Inventár týchto slov síce nebýva veľký, ale veľká býva ich frekvencia. Sú to floskuly a klišé.

Pomenovanie floskula v latinčine znamená ako kvietok, krása či ozdoba. Jedná ozdoba sa dá zničiť, ale keď ich je mnoho, keď je jedna na druhej, vtedy si začínajú zavádzať. Ide u rečníkov o také výrazy ako, prosím pekne, takpovediac, však, áno, ono totiž a iné. Floskuly sa vyskytujú v lacných diskusiách a nemajú miesto v slávnostných rečiach. Často sú to protetické frázy, ktoré stoja na čele viet, súvetí a odsekov. Je zaujímavé, že každý rečník má svoju vlastnú floskulu. Často floskuly možno prirovnať k barlám, ktorými si rečník pomáha, keď sa žiada niečím zaplniť biele miesta v jeho „guľometovej“ reči.

Klišé sú otrepané stereotypné úslovia, ktoré sa vyskytujú ako afektované výrazy tak v spoločenskom styku, v listoch, ale najmä nepripravených rečníckych prejavoch.

Nepozorní rečníci, ktorí sa nekontrolujú, zamoria svoje prihovori takými floskulami a klišéovitými idiómami, ktoré nijako nesúvisia s textom a vyznievajú skôr ako brbty, alebo koktanie. Napríklad slová: takže, tak, ja vám poviem, neverili by ste, počúvajte, dovoľte, predstavte si, prosím pekne... Prázdne slová samy o sebe nie sú nekultúrne, nezmyselné. Nekultúrny je len spôsob, ako sa tieto slová, často veľmi sympatické zneužívajú. Ich hodnotu

znižuje len to, keď sa nadmieru v jednom a tom istom texte alebo u jedného a toho istého autora používajú. Vtedy sú to slová ošumelé, zodraté, vyblednuté. Je to vata, ktorou sa dá všetko veľmi lacno zapchať. Je to istý druh choroby, je to kaz v súvislej reči. Kazateľovi musí ísť o kultúru reči, musí mu záležať na tom, aby vyslovoval iba to, čo má zmysel a miesto v jeho reči.⁸⁵ Keď rečník vie iným pripomínať mať úctu k slovu, pre rečníka by malo platiť, že sa varuje takýchto chýb.

Nebezpečenstvo je najčastejšia tam, kde treba zaujať rýchle stanovisko s prípadným rizikom povrchnosti, nedomyslenosti, neuvedomenia si konzekvencií. Takéto prejavy sú obyčajne chudobné na taktiku a stratégiu, na psychologické zhodnotenie situácie, na pochopenie partnera. Nebývajú na výške ani zo štylistickej a kompozičnej stránky. Takýmito bývajú obyčajne diskusné príspevky, ktorými sa rýchlo reaguje na niektoré časti prednášky, referátu a podobne. Rečník by si mal uvedomiť, že každý príhovor, si vyžaduje primeranú prípravu. Nesmie si tak počínať, že však len niečo povie. Prístup k príhovorom patrí aj medzi body na spytovanie svedomia, pravda ak je rečník veriaci.

3.6.2 Narýchlo pripravená reč

Nie je otázkou, či takto pripravená reč nie je vystavená nebezpečenstvu? Je potrebné rozlíšiť, “narýchlo“ či sa jedná o výnimočnú, zriedkavú záležitosť, alebo pravidelné “narýchlo“. V oboch prípadoch reč môže byť obsahovo i kompozične bohatá, aj jej prednes najlepší a presvedčivý, ale rečník nemôže zabudnúť na svoje povolanie a nezamieňať ho zo zamestnaním.

Podceňiť vedome prípravu na reč a samotný prednes reči, rétor by nemal brať len ako osobnú vec. Stavovská česť niečo hovorí?

3.6.3 Starostlivo pripravená reč

...tak pripravená, že sa v nej môže naplno rozvinúť i rétorická teória a prax. Takáto príprava je hodná dobrého rečníka. Nejedná sa len o prednes, obsah, ale aj stotožnenie sa vo svojom vnútri s textom a formou.

⁸⁵ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s.33-35.

Keď dvaja rozprávajú o tej istej veci, každý z nich to povie inými slovami. O jazyku človeka sa hovorí, že je nástroj, na ktorý sa treba naučiť hrať. Trocha snahy a námahy každému človeku pomôže lepšie zaobchádzať so slovami. Mnohí z nás sa nesústreďujú len na hovorenie, ale aj na obsah a pri nedbalom rozprávaní trpí obsah. Reč si vyžaduje svoju presnosť, jemnosť tak v obsahu i jeho podaní. Nestačí len hovoriť, ale správne rozprávať, spisovne. Nie iba slávnostná reč je spoločenská udalosť a rečník si nesmie dovoliť jej hodnotu degradovať. Rečník uráža svojich poslucháčov nespisovným vyjadrovaním.

Príliš mnoho prídavných mien, prísloviek, vedľajších viet, časté používanie podmieňovacieho spôsobu, robí homíliu pre poslucháčov zložitou. Rečník nesmie zabudnúť, že hovorený prejav má byť vo svojom slohu oveľa jednoduchší ako napísaná predloha.

Reč ako celok musí byť jasná. To dosiahne ustáleným delením reči. Rečník pri starostlivej príprave dokáže jazyk i štýl meniť podľa príležitosti a zložení poslucháčov. Rovnako venuje pozornosť výberu slov a obohateniu výrazových prostriedkov.

V Aristotelovej Rétorike sa stretávame, že v príprave rečníckeho textu už staroveká rétorika rozlišovala niekoľko fáz:

invencia (inventio) - prípravná fáza, ktorá pozostáva z hľadania a objavovania vhodnej témy v prípade, že nie je daná. Tu získava rečník inšpiráciu, nachádza motív, pochopí problém, zistí vzťahy, fixuje ciele, zbiera poklady, materiál a informácie;

dispozícia (dispositio) je druhá fáza, v ktorej si rečník utrieduje nazbieraný materiál, myšlienky, argumenty, určuje si rozsah, šírku i kompozíciu; táto fáza predpokladá už viacej - menej presnú predstavu o texte a definitívne sa stanoví cieľ reči;

elokúcia (elocutio), tretia fáza, zahŕňa práce na štylizácii písomnej podoby textu; rečníkovi je už jasné, o aký žáner ide; v čistopise alebo v koncepte si vypracuje hlavné jadro reči naraz s úvodom a záverom; reči dá definitívny titul a urobí si z nej výťah, konspekt alebo osnovu;

v osvojovaní si reči, čo je štvrtou fázou, študuje text. reči, osvojuje si jej znenie, a to tak, že si ju nahlas prečíta, usiluje sa nájsť vhodnú intonačnú štruktúru, vhodné ladenie, gestá a podania.⁸⁶

Podstatou tejto prípravy je vlastne psychologická príprava, čiže adaptácia na konkrétnu situáciu.

Rečník do prípravy zahrňuje kontrolu prostredia, zistenie údajov o poslucháčoch, keď ide na nové miesto, prípadne kde dlhšiu dobu nekázal, ďalej venuje pozornosť revízií textu a časový plán svojej ďalšej činnosti.

Nedôslednosť rečníkom pokazí ich námahu, vynaloženú pri príprave na reč, ale aj spôsobí napätie u poslucháčov.

3.7 Faktografia

Rečník sa nevyhne faktografickým údajom, za ktoré sa pokladajú rozličné čísla, vlastné mena ľudí, zemepisné názvy, názvy inštitúcií, významných sviatkov, pamätných dní, názvy jedinečných vecí a konečne aj niektoré iniciálové značky. Sú to všetko pomenovania, číslo je pomenovania množstva, ide o slová, ktoré sa podstatou odlišujú od bežnej slovnej zásoby, lebo sa uvedomujú náročnejšie, niekedy dokonca s ťažkosťami. Keď rečník používa faktografické údaje nemal by zabudnúť, aby ich hovoril pomalšie, zreteľnejšie a prípadne ich zopakoval, najmä keď sa jedná o závažné údaje. Pri faktografických údajoch rečník má upustiť od spontánnosti. Každý najmä číselný údaj, najmä keď je dlhší, poslucháča pristaví, lebo vtedy je jeho obsah ťažšie predstaviteľný a aj náročný na zapamätanie. Tu si treba uvedomiť, že aj číselné pomenovania majú synonyma, ako všetky iné pomenovania. Aj číselný údaj môžeme vyjadriť buď veľmi presne alebo zaokrúhlene a veľmi všeobecne. Pre lepšiu komunikáciu s poslucháčmi môžeme použiť určité zaokrúhlenie, alebo prirovnanie. Tak faktografické údaje, ktoré sa môžu podať zaokrúhlene vlastným menom sa dajú povedať aj zjednodušene.⁸⁷ Ak ide o špeciálne názvy, ktoré nie sú všeobecne známe, môžu sa i viackrát zopakovať. Populárna reč by nemala byť presýtená faktografiou, pretože sa stane neprehľadnou. Rečník sa má vyvarovať nepresných či falošných údajov.

⁸⁶ Porov.: RYBÁR, L.: *Základy rétorickej komunikácie*. s.157-161.

⁸⁷ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s. 40-41.

Známe sú slová Kreilshaimera, že „veľké veci majú smrteľného nepriateľa: veľké slová.“ Rétor by na to mal myslieť.

3.8 Cudzie slová

V súčasnej spisovnej slovenčine možno pozorovať pomerne značnú expanziu prevzatých slov, a to aj napriek tomu, že sa v školách donedávna učilo pomerne menej cudzích jazykov. Slovná zásoba rastie. Tak sme svedkami, že namiesto jedného, dvoch pôvodných významov máme v dnešnej modernej spisovnej reči dvojnásobok i viac významov konkrétneho slova.⁸⁸

Prof. J. Mistrík tvrdí, že do každého živého jazyka pribúda ročne 500 nových slov.⁸⁹ Aj rečník si má uvedomiť, že slovenčine sa každý deň narodia dve nové slová. Odkiaľ sa tie prírastky berú? Z veľkej časti sa vyberajú z domáceho materiálu, pomocou rozličných predpôn a prípon. Oveľa viacej nových slov je takých, ktoré k nám prichádzajú ako import z cudzích krajín. A čím sú naše medzinárodné kontakty širšie, tým viacej sa k nám tlačia takzvané cudzie slová. Keby sme chceli tento proces totálne zastaviť, stavali by sme sa proti internacionalizačným tendenciám vo vede, umení, teológii i v spoločenskom dianí.

V slovnej zásobe slovenčiny sú dnes prevzaté slová z viac ako 30 cudzích jazykov. Rečník, ktorý sa sústavne vzdeláva, ktorý číta a sleduje odbornú literatúru, netreba presviedčať o tom, aký prudký je prílev cudzích slov a ani o tom, že sa im pri dnešnom rozvoji neubránime. Rečníkovi musí ísť o to, aby slovenčina bola moderná. Medzi zdomácnené patria slová, ktoré už nepociťujeme ako importované. Nie sú s nimi ťažkosti pri ich používaní. Poslucháčom sú zrozumiteľné a bežne sa používajú. Medzi internacionálne slová patria všetky tie, ktoré sa bežne používajú v rovnakej pravopisnej a fonetickej podobe vo všetkých jazykoch. Ich pôvod je obyčajne grécko-latinský alebo najnovšie sú to anglické slová. Sú to síce medzinárodné slová, ale ich podobu sme si aspoň trochu adaptovali nášmu jazyku. Medzi cudzie slová v pravom zmysle slova patria také, ktoré sa svojou podobou veľmi odklňajú od nášho jazyka. V podstate ich každý jazyk používa v ich rodnej podobe. Sem patria také slová, ako revue, foyer, milieu, ale aj cudzie vlastné mená a tituly, ako monsieur, atď.

⁸⁸ Porov.: ŠALING, S., IVANOVÁ, M., – ŠALINGOVÁ, MANÍKOVÁ, Z.: *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava – Šariš : 1997, s. 5.

⁸⁹ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s. 45.

V čom sú problémy? Najskôr v tom, do akej miery sa môžu používať internacionálne a cudzie slová. Keď nemáme na presné pomenovanie javu domáce slovo, neostáva nič iné, ako si vypožičať internacionálne alebo cudzie pomenovania, a to bez obáv, že by im niekto cudzí nerozumel. Na domácej pôde si často treba vypomôcť parafrastikou, opisom javu alebo etymológiou, ktorá by poukázala na pôvod internacionálneho alebo cudzieho slova. Násilné amatérske preklady, sú často nepravdivé a vzbudzujú určitú nedôveru voči lektorovi. Treba zdôrazniť, že inteligentní poslucháči, ak aj internacionálne alebo cudzie slová nemajú vo svojej aktívnej slovnej zásobe, v kontexte ich pasívne ovládajú. Rečník sa má vyhnúť používať barbarizmy, to znamená tie cudzie slová, za ktoré máme aj domáce podoby, ako cirka – asi, etc – atď., skontaktovať sa – spojiť sa, atď. Platí zásada, že nepoužívajme cudzie slová, keď máme svoje. Netreba byť írečitý aj za cenu toho, že sme nepresní. „Kto nepozná cudzie reči, nevie nič o svojej vlastnej,“ Goethe.⁹⁰

3.9 Čítať či nečítať reč

Niečo z pohľadu rétoriky Cirkvi. Poslaním kazateľa je učiť, rozširovať vedomosti, odovzdávať skúsenosti, vysvetľovať texty Písma, Tradície, povzbudzovať vo viere, dbať o mravnosť... Kazateľ nie je lektor, prednášateľ nejakej politickej organizácie, osvetovej vedeckej a vôbec verejnej inštitúcie. Poslanie kazateľa sa nedá robiť iba čítaním z papiera. Predstavme si učiteľov, ktorí by učili iba čítaním, nebolo by treba škôl. Lenže vyučovací proces je dialóg, do ktorého sú potenciálne zapojení obaja partneri, učiteľ aj žiak. Myšlienky, ktoré sa zverejňujú a rozširujú medzi široké masy sa môžu vyjadrovať buď priamo, rozhovorom, alebo nepriamo, prostredníctvom papiera. Pri ohlasovaní radostnej zvesti sa môžu uplatniť obidve techniky. Dôležité je však vedieť, kedy ktorá.

Napríklad slávnostný príhovor pápeža ale i biskupa, ale i pozdravné slová, ktoré majú byť obsahovo, ale aj svojou formou perfektné a estetické, sú napísané. Nemusia byť homíliou. Od homílií sa očakáva spontánnosť, prirodzenosť, hoci i improvizácia. Preto v homílií sa dá mnoho povedať moduláciou hlasu, pomocou gestikulácie a mimiky. Porovnaním týchto živých prejavov s čítanými vychádza, ako keby voľne hovorené homílie boli plastickejšie oproti čítaným, vyznievajúcim knižne. Voľný prednes homílie sa

⁹⁰ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s. 45-47.

očakáva a žiada, pretože adresátmi sú dobrovoľní záujemcovia, ktorí nie sú pracovne alebo ináč povinní počúvať monotónne čítané prejavy. Každý žáner má svoju optimálnu podobu, od ktorej sa podľa potreby a situácie možno odchýliť.⁹¹ To dovoľuje, že kazateľ si môže priniest poznámky i dlhšie citáty na ambónu, ale nie text homílie a už nie ju čítať. Platí zásada, ktorá je našou kazateľskou ambíciou, homília sa nečíta.

O populárnych veciach rečník by mal hovoriť spamäti, odborne, presvedčivo... Je na každom rečníkovi, aby zvážil, kedy, kde čítať a nečítať svoju reč. Iné sú odborné prednášky, na podujatiach s vedeckým publikom a podobne.

⁹¹ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s.17.

Štvrtá kapitola

Semiotika

Komunikačný proces je založený na znakových systémoch. Znakom sa stáva každý materiálny predmet, jeho vlastnosť alebo materiálna udalosť, keď počas procesu komunikovania v rámci jazyka, prijatého hovoriacim, slúži na prenos nejakej myšlienky o skutočnosti, to znamená o vonkajšom svete alebo o vnútorných (emocionálnych, estetických, vôľových a pod.) zážitkoch niektorej z komunikujúcich strán. Je potrebné poznamenať, že pre rečníka musí byť príznačné, že jeho ústny prejav má a musí byť prirodzený.

4.1 Základy semiotiky

„Veda o znakových systémoch v prírode a spoločnosti sa volá semiotika z gréckeho. Sémeiončo znamená znak. Pojmy sémeion (semeîon) a semiotika vznikli v antickom grécku. Tieto pojmy začínajú používať Hippokrates, Platón, Aristoteles a aj neskôr ich používajú filozofi Leibnitz, Locke, Hegel ale i teológovia sv. Augustín, sv. Tomáš Aquinský a dnes sa rovnako pojmom venuje v kazateľstve pozornosť. Teória znaku sa spracúvala a využíva v rámci logiky, psychológie, teológie, lingvistiky a iných vied.“⁹²

Znaky s ktorými prichádzame ako rečníci do styku, ktorým ľudia rozumejú, možno rozdeliť na prirodzené a umelé.

Prirodzené znaky sú také, ktorým rozumie každý bez toho, aby sa ľudia o nich dohovorili. Napríklad slzy a plač sú znakom kajúcnosti. Otvorená náruč znak lásky a odpustenia. Úsmev je znak súhlasu, radosti. Týmto a podobným znakom dobre rozumieť a to bez toho, aby si ich ľudia dohodli.

Umelé znaky sú také, na ktorých sa ľudia dohovorili, aby sa pomocou nich dorozumeli. Vznikajú v určitých situáciách a v uzavretých spoločnostiach.

Niektoré znaky sú konvenčné, ktoré sa tradujú ako zvyklosti: čierna farba u nás sa chápe znak smútku a u Číňanov farba smútku je biela.

⁹² GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. s.18.

V kostoloch sa stretávame s urobením kríža na sebe, čo predstavuje našu úctu k Bohu. Podaním rúk, znázorníme svoje odpustenie či poprosenie o odpustenie. Zopätím rúk znázorníme modlitbu a podobne. spínanie rúk je prosba a podobne.

Semiotika ako veda sa člení na viaceré odvetvia. Nás zaujíma etnosemiotika ktorá skúma znaky charakteristické pre určité etnické skupiny, teda aj teológiu, ako napr. držanie tela pri určitých úkonoch, obradoch a liturgických úkonoch. Existuje asi tisíc póz, ktoré môže v pokoji zaujať ľudské telo. Niekoľko desiatok sa používa pri náboženských úkonoch: kľáčanie na kolenách, na kolene, státie, úklon hlavou, tvár v dlaniach, skríženie rúk na prsiach, zopätie rúk, ruky v podobe oranta a iné.

Pod znakom rozumieme aj rozličné signály, indexy, symboly, symptómy a všetko to, čo slúži dorozumievaniu, čo je schopné oznamovať, upozorňovať, slovom všetko, čo komunikuje.

Signál je isté znamenie nižšej alebo vyššej úrovne. Signály nižšej úrovne vydávajú aj zvieratá, pohyby chvostom, ušami, celým telom, zavíjanie, škrekot, štekanie a pod. Signály vyššej úrovne sú zostavené ľuďmi ako nositele určitých informácií. Signál má samostatnú fyzikálnu podstatu a existenciu, ktorá nijako nesúvisí s obsahom správy, ktorej signál je nositeľom. Signál neobsahuje nijakú psychologickú predstavu.

S pojmom signál súvisí pojem index. Index - je nejaké znamenie, pomocou ktorého sa poukazuje, odkazuje na istú vec, na istý jav alebo obsah, napr. šípka v texte, číselný údaj, v matematike znak napísaný menšou číslicou.

Symbol - je predmet, značka alebo akýkoľvek výraz, ktorý je motivovaný svojím obsahom a je nositeľom určitej informácie. Napríklad symboly v teológii, v liturgike, ako, je kríž symbol utrpenia, srdce symbol lásky, kotva symbol nádeje.

Symbol je niečo čo patrí k niečomu inému, čo vyžaduje doplnenie niečoho, čo dostáva svoj zmysel až vtedy, keď bolo spojené s niečím iným. Symbol je poznávacím znamením. V teológii sa symbol rozumie aj ako osvedčenie, označenie, preukaz. Tieto významy slova sa spájajú s Kresťanským vyznaním viery, ktoré je preukazom pred spoločenstvom, je rovnako osvedčením. Symbol je teda znamením niečoho, ale nie je verným obrazom druhej veci. Symbol môže byť akýkoľvek dohovorený predmet.

Symbol sa nevzťahuje k telesnej podobe, ale k duchovnému obsahu. Symbol je forma, preto sa tiež môže vzťahovať na podstatu a stráca povahu

niečoho náhodného. Symbol má mať vzťah k vyššej rovine bytia, pretože symbol predstavuje viac, ako znázorňuje. Symbol nedokážeme presne definovať, ale využívame jeho mimoriadnu schopnosť vyjadriť vnútorný obsah vonkajšou podobou, celok jednou časťou a nezmeniteľné tým, čo je meniteľné.

Symbol vyjadruje a predstavuje podstatu vyšších skutočností a právd a predkladá nám ju k rozjímaniu tým, že nám stavia pred oči nižšiu analogickú skutočnosť alebo pravdu. Z toho plynie, že symbol (obraz) bude mať vždy vzťah a väzbu k vyššiemu, čo obrazne podáva, zatiaľ čo vyššia bytosť alebo skutočnosť symbolom zobrazená si uchováva samostatnosť a nie je viazaná k symbolu.

Najmä v náboženskom symbole musíme vždy hľadať hlbšiu náboženskú skutočnosť a pravdu. Ak by došlo k strate tejto zásady, došlo by k nesprávnym a nepochopiteľným uzáverom. Symbol má svoju silu a opodstatnenie v tom, že poukazuje na niečo iné. Nepochopenie symboliky v Cirkvi viedlo v minulosti k legendám.

V činnosti rétora symbol má pripomenúť vec, osobu alebo pravdu, ktorá súvisí so symbolom len ako s prirovnaním alebo podobenstvom. Avšak i v tomto prípade zostáva symbol konkrétnym predmetom, ktorý chce názorne a zreteľne vyjadriť hlbší duchovný obsah. Tak napríklad pelikán, ktorý kŕmi svoje mláďatá vlastnou krvou, názorne predstavuje Ježiša Krista, ktorý nám dáva v Eucharistii svoje telo a svoju krv ako duchovný pokrm a nápoj.

Etymológia slova “symbol” dá sa odôvodniť od gréckeho slova “symbollein“, ktoré znamená dať niečo dohromady, zostaviť a potom niečo prirovnať a interpretovať, vyjadrovať. Podstatné meno “symbolon“, ktoré je od tohto slovesa odvodené, má význam “zameniť“, “dohoda“. Slovo “symbol” naznačuje teda syntézu, vzťah a spojitosť dvoch prvkov, ktoré sú niekedy od seba vzdialené a predsa po obsahovej stránke v niektorých oblastiach spolu súvisia.

V náboženskej oblasti sa snažia symboly zjednotiť rôzne súčasti jednotlivých náboženských prejavov života veriacich alebo časti vieroučných právd a čo najstručnejšie vyjadriť. Pre nezasväteného zostávajú náboženské symboly iba formálnymi znameniami, ale pre znalca znamenajú podnet k zamysleniu nad určitými udalosťami, pravdami a stávajú sa zároveň povzbudením k životu.

Pri zrovnávaní s napísaným a hovoreným slovom a myšlienkou, je vyjadrovanie symbolov menej jasné a menej zreteľné. U toho, kto symbolom rozumie, symbol vyvolá viac úvah a dojmov ako mnoho slov.

Symbolická reč nie je hneď zrozumiteľná, pretože symbol zahaľuje i odhaľuje zároveň. Rečník pri výklade symbolov musí si uvedomiť, že vždy zostáva niečo nevysvetlené pri symboloch. Práve preto, že sa mnohé náboženské symboly vzťahujú k nepochopiteľným skutočnostiam, môže sa stať, že rozumom sa nedajú pochopiť.⁹³ Symbol zostáva stále výťažkom z bohatstva myšlienok a skutočností.

Symbole nie sú stále a precízne ustálené podoby, ale menia sa a ich obsah je v úzkom vzťahu k okolnosťami, ktoré mali vplyv na ich vznik a použitie.⁹⁴ Môže sa stať, že niekedy symbol protirečí, prípadne vyjadruje protikladné skutočnosti i pravdy. Niektoré symbolu majú i viac obsahov. Ten istý symbol môže obsahovať dva i viac významov. Napríklad had znamená smrť u prarodičov a u Mojžiša záchranu. Pre kazateľa je potrebné poznať okolnosti, udalosti a správne k jednotlivým zaujať postoj. Symbol je síce vyjadrenie abstraktné a neurčité, ale zato vždy prebúdza celý komplex myšlienok, predstáv a citových vzťahov k sprostredkovanej skutočnosti. Rečník ak chce používať symboly, musí vedieť, že niektoré za iných okolností majú rôzny význam. Vplyv na ne mali umelci svojej doby, chápanie a prístup ľudí za rôznych okolností, vzťahy ku teológii a taktiež mentalita ľudí.⁹⁵ Abstraktné a metafyzické pravdy si ľudia robili zrozumiteľnejšími tým, že ich prevádzali do symbolov a obrazov. Symbolická reč je človeku tak prirodzená, že niektorí autori označujú človeka za „animal symbolicum“.⁹⁶ Kresťanské symboly majú svoju hĺbku, jasnosť viery, vyjadrujú náboženské zmýšľanie svojím spôsobom.

V hovorenej reči je vzťah medzi slovom a predmetom pomerne voľný, slovo je k označujúcemu predmetu len nejakým priradené. V symbolickej reči, ktorá namiesto slov používa obrazy je vzťah medzi známym obrazom a predmetom, ktorý má byť označený, oveľa užší. V mythicko -magickej oblasti býva spojenie symbolu s označením predmetom tak úzke, že vzájomne splývajú.⁹⁷ Čo sa dnes považuje za symbolické, bývalo pre tamtú dobu niekedy takmer identické.

⁹³ Porov.: JUNG, C.: *Der Mensch und Symbole*. 1968.

⁹⁴ Porov.: HERDER LEXIKON : *Symbole*. Herder Friburg - Basel – Wien : 1978.

⁹⁵ Porov.: STUDENÝ, J.: *Kresťanské symboly*. Olomouc : 1992, s.9-21.

⁹⁶ Porov.: CASSIER, E.: *An Essay on Man*. New York : 1953, s.44.

⁹⁷ Porov.: P., TILLICH, *Symbol und Wirklichkeit*, Göttingen, 1966.

Kresťanské symbolické myslenie prešlo dlhým vývojom, až k tomu ako ho dnes prijímame. V Starom zákone nemáme žiadne symbolické obrazy. Boh im zobrazovanie zakázal, hoci Židi žili obklopený pohanmi, ktorí už mali symboliku. (porov. Dt 4,19;8,8) A predsa od sv. Augustína poznáme: „Môžeme vo všetkom, čo starozákonné osoby hovorili alebo robili, hľadať a nachádzať Spasiteľa. Všetko, čo Písmo rozpráva, napríklad o Abrahámovi, sa skutočne stalo, ale zároveň je to všetko prorockým predobrazom.“⁹⁸ Jednoduché a podivuhodné a pritom jednoduché a výstižné obrazy nachádzame v žalmoch, i u prorokov, ktorí tak symbolicky objasňovali nadprirodzené pravdy. Symboliku nachádzame u Krista, u apoštolov, cirkevných otcov, u prvých nástenných maľbách i mozaikách v kresťanských chrámoch a podobne. Pochopenie kresťanských symbolov, nie je záležitosť len rozumu, ale všetkých duchovných síl.

Na začiatku 20. storočia sa prehĺbil záujem o kresťanskú symboliku. Je to aj návrat, nie záporný k počiatkom kresťanstva, teda k originalite. Dnešná doba má inú duchovnú atmosféru ako bola tá, keď vznikali kresťanské symboly. Aj dnes sme svedkami, že sa ožívujú a aj vznikajú nové symboly. Keď ich vidíme v nových kostoloch, je potrebné, že aj kazateľ má symbolom venovať pozornosť vo svojich príhovoroch. Viest', vychovávať, učiť veriacich správne pochopiť reč symbolov a vhodne ich vnieť do života, osvojiť si ich, aby sa stali prínosom v živote.

Symptóm - príznak, náznak niečoho, čo presne nepoznáme, čo je skryté, ako sú symptómy chorôb, prírodných javov.⁹⁹

Jazykový znak: Pojem jazykový znak sa podstatne odlišuje od predošlých znakov. Do pojmu jazykový znak patrí predmet, o ktorom je reč (signifié), potom jeho pomenovanie (signifiant) a nakoniec naša predstava, myšlienka, pocit, ktorý vznikne, keď počujeme pomenovanie.¹⁰⁰

Znaky vytvárajú celé sústavy, jednoduchšie povedané sú to slovníky, ktoré sa využívajú na pohotovú a pokiaľ možno najadekvátnejšiu komunikáciu v istej situácii. Najjednoduchšia konvenčná sústava má dva významy, ktoré sa manifestujú kývnutím hlavy (áno-nie). O jeden znak viac má semiotická (umelá) svetelná sústava dopravy na križovatkách: červená

⁹⁹ Porov.: STUDENÝ, J.: *Kresťanské symboly*. Olomouc : 1992, s.14.

¹⁰⁰ Porov.: MISTRÍK, J.: *Rétorika*. s.37.

znamená stoj, oranžová znamená čakaj, zelená znamená voľno, chod'! Najjednoduchšie semiotické sústavy tvoria dopravné a turistické značky.

O niečo zložitejšie sú abecedné sústavy vyjadrené písmenami, značkami, pohybmi, symbolmi a pod. Taká je abeceda latinská, grécka, Morzeová sústava, posunková sústava hluchonemých, vzorce matematické, fyzikálne, chemické, kartografické značky. Pomocou nich sa dajú komunikovať celé slovesné, hudobné, zemepisné alebo iné texty.

Najzložitejšími semiotickými sústavami sú: jazyková sústava, sústava hudobných znakov, svetelná sústava. Najzložitejšími sú preto, že nie sú uzatvorenými, ale majú bohaté komunikačné možnosti. Majú tiež veľké kombinačné možnosti. Jazyková semiomatická sústava je inventár pomenovaní a pravidiel o ich spájaní. Pomocou týchto inventárov sa dajú vytvoriť informačné a esteticky bohaté texty. Rovnako bohatá je hudobná a svetelná sústava.

Semiotické sústavy nefungujú izolovane, ale sa dopĺňajú alebo navzájom supľujú: sú v komplementárnom (doplňkovom) alebo v suplementárnom vzťahu. Pri akomkoľvek jazykovom prejave je popri čistom jazykovom materiáli prítomný aj mimojazykový materiál, z iných semiotických sústav, napríklad mimika, gestikulácia, zvuk. Na semiotické sústavy je veľmi bohatý divadelný tvar ale rovnako i kazateľke poslanie.

Prejav je tiež zložitý tvar, ktorý vzniká súhrou niekoľkých semiotických sústav. Rečenie to nie je iba čítanie alebo odriekavanie textu, ale v istom slova zmysle je to potencionálne zložitý umelecký prejav s uplatnením veľkého počtu semiotických systémov. Rečnícke prejavy môžu byť z hľadiska umeleckosti veľmi protichodné. Pri slávnostnej reči sa rečník môže priblížiť recitátorovi. Rovnako kazateľ pri homílii ktorú možno chápať aj ako náučný výkladový text je blízko hercovi. Kazateľ však nemôže a nesmie svoje poslanie postaviť na úroveň herca.¹⁰¹

4.1.2 Predpoklady správneho rečenia

Doporučuje sa nielen začiatovníkom ale aj majstrom slova, aby venovali pozornosť rastu prednášaného slova. Cvičenie, zdokonaľovanie,

¹⁰¹ Porov. MISTRÍK, J.: s.38.

prináša úspech, ale aj návyky i zlozvyky. Rečník si uvedomuje vzťah slov a myslenia. O myšlienkových pochodoch v mozgu existujú rôzne teórie.

Rečnícka prax poukazuje na skúsenosť pamäte, pojmovú pamäť a slovnú pamäť, čo je chronologický rad zážitkov a skúsenosti, ktoré kazateľ nadobudol, ktoré si osvojí opakovaním a nadobudol štúdiom. Poznatky získané čím sú bohatšie tým viac pôsobia na rečníckú činnosť a to tak z vnútorného duchovného života ako aj života spoločenského, vonkajšieho.

Rečnícka činnosť si vyžaduje úzky vzťah s poslucháčmi. Sú možné dispozície vrodené ale je možné si schopnosti štúdiom a výchovou nadobudnúť. Rečník má spoločnosti rozumieť, čo nie je možné bez komunikácie, bez vzťahov a snahy poznať veci a im rozumieť. Dá sa hovoriť, že by mal mať spoločenský rozhľad. Prílišná izolovanosť, samotárstvo môžu sa stať prekážkou úspešného ohlasovania. Potrebné je si uvedomiť, že styk s poslucháčmi mimo úradných a oficiálnych stretnutí prináša bohatú výmenu hodnôt. Osobné stretnutie, výmena informácií, kontakty v normách a správnych hodnotách umožňujú rečníkovi vžiť sa do situácie svojich poslucháčov a vytvára sa možnosť im pomôcť.

Rečník by sa mal chrániť extrémom. Kladú sa vážne nároky na rečníka, pri ktorých sa nedoporučuje prekročiť hranice tak spoločenské ako aj duchovné ktoré sú zárukou úspešného rečenia. Je správne aby si osvojil zásadu: „Hovor vtedy, keď máš čo povedať.“ Mnoho hovorenie a opak mlčanie môžu v nesprávnu chvíľu, na nevhodnom mieste a pred ľuďmi ktorým chýba dispozícia môže veci len uškodiť. Hovoriť bez cieľa sa pokladá za mlátenie prázdnej slamy. Je potrebné najprv vedieť, že je čo povedať a až potom hovoriť.

Osobnosť si vyžaduje vedieť počúvať, veľa počúvať a znova počúvať a potom hovoriť. Hovoriť to, čo právom očakávajú, čomu rozumie, čo je v tej chvíli potrebné a čo je pravda. Nie vždy hovoriť, reagovať na veci, udalosti prináša úspech, naopak, mlčať je aj zlato. Nestačia len informácie z jednej strany, je potrebné aby vec dozrela ak má priniesť ovocie predpokladaný úžitok. Styk s ľuďmi má priniesť nové poznatky a informácie v názore a dojme. Musí ísť aj o umelecký moment. Ako by mohol zaujímavo hovoriť ten, kto nič zaujímavého nezažil, nevidel, nečítal ani sa nedozvedel? Doporučuje sa dobre pozorovať, zažiť a hodnotiť čo vidí a počuje. Rovnako je

potrebné si zapamätať to s úmyslom, že sa chcem tým podeliť pre dobro s inými.

Chybou rečníka je, že sa nedokáže pozeráť okolo seba, pozorovať, vnímať, zrovnávať, hodnotiť a usudzovať. Je správne, že rečník si uvedomuje potrebu zapamätávať si dané veci. Ak sa nevnímajú nové vnemy a poznatky za tím cieľom, aby si ich zapamätával, pamäť ich zaregistruje nedostatočne. Vyžaduje sa potreba vyvarovať sa chýb a omylov.

Od rečníka sa neočakáva pasivita. Doporučuje sa, aby rečník bol človek diskusie, aktívneho zaangažovania sa v rozhovore, aby registroval zaujímavé a nové poznatky zo zámerom si ich zapamätať a počíta s možnosťou ich využitia vo svojej misii. Doporučuje sa, aby si po takých stretnutiach, zážitkoch, ak chce zužitkovať veci, zopakoval, čo zaujímavé videl, počul, zažil či sa dozvedel. Nie je správne, že sa spolieha na svoju pamäť, je potrebné venovať pozornosť i zapísaniu si podstatných vecí ako sú slová, veci, ľudia, stav a iné. Sú ľudia, ktorí si takto počínajú pri zberaní aforizmov, vtipov, málo vyskytujúcich sa slov a podobne. Lekárnik si zbiera výroky pacientov, ako si pýtajú lieky, akými výrazmi opisujú ich účinok a podobne. Sú to často úsmevné príhody.

Rečníkovi má záležať na rozširovaní svojho rozhľadu, pretože tím získava rozhľad a námety k príhovorom.... Dôležitý fenomén je rešpektovať určité postoje a názorové rozdiely. Aj v oblasti viery a mravov sa dajú pokojne, jasne a pravdivo veci povedať. Je potrebné vyhnúť sa zbytočným rozporom a už nehovoriac o hádkach, intrigách až ohováraníach. Aj keď je rečník výrečný, ale sa nekontroluje, je prchký, môže sebe aj iným narobiť veľa zla. Rečnícka história hovorí o mnohých vynikajúcich rečníkoch, ale nehovorí o nich ako o svätých.

Jednou z foriem zdôraznenia myšlienky je myšlienku zopakovať. V písomnom prejave je zriedkavosť, ale v hovorenom je to dôležitá pomôcka. Myšlienka sa môže zdôrazniť tými istými slovami, alebo podobnými. Túto formu zdôraznenia je možné použiť v každej časti reči, ale najmä na konci pri zhrnutí, či zdôraznení základnej myšlienky.

Rečník by nemal zneužívať svoje postavenie. Mnohí majú vrodenu schopnosť získať sympatie ľudí svojho okolia.

4.1.3 Zvuková stránka prejavu

Činnosť rečníka umožňuje výmenu názorov a tak zbližovať sa s ľuďmi čo vyžaduje aby rečník rešpektoval etiku reči a nedopustil sa zneužitia svojho postavenia. Rovnako si musí byť vedomý toho, že nereprodukuje text niekoho, ale svoje dielo.

„Poeta nascitur, orator fit.“ - „Kto sa nenarodil básnikom, nestane sa ním.“ Rečnícky prejav je ústnym prejavom. Rečník si musí uvedomiť, že rečníkom sa každý nenarodí, ale pomaly sa rečníkom môže stať. Je potrebné aby si túto skutočnosť uvedomil študent, ktorý sa chce stať rečníkom a aby svojou každodennou praxou v rečníckej misii napredoval. Už dieťa keď začína rozprávať, vlastne začína odkrývať svoje vnútro. Rečník aj ako človek má svoje ľudské schopnosti a vlohy priniesť do pohybu. Každý človek skrýva v sebe rečníka v zárodku.

Toto “fieri“, predpokladá rast a vzdelávanie sa, čo je vlastne vzdialená príprava. Človek ktorý chce byť dobrým rečníkom musí pracovať na sebe a praxou rastie jeho odbornosť.

Podľa hlasu, sily, sa dá poznať aj povaha rečníka. Hanblivý hovorí ticho a energický až útočný používajú pri svojej reči nadmerný silný hlas. Hovoriť ticho a ostýchavo je práve tak nesprávne ako útočne hlasno. V prvom prípade budia dojem, že ide o človeka, ktorý nemá dostatočnú dôveru tak v seba, a tiež v to o čom hovorí. V druhom prípade právom usudzujú, že rečník ktorý nadmerne hovorí hlasno vynahrádza na sile hlasu to, čo mu schádza na argumentoch. Je pravdou, že rôzne národy pri rozhovore používajú rôznej sily hlasu. Naši Rómovia sa pokojne rozprávajú a ich prejav hlasu u nás vzbudzuje dojem hnevu. Je známe, že ich prejav tak poukazuje na silu osobnosti.

Hlboké hlasy majú menšiu priebojnosť a naopak vysoké hlasy, najmä u žien sú priebojné.

Rečník podáva svoju informáciu vo zvukovej podobe a v takej ju prijíma i poslucháč. Základným predpokladom rečníckeho prejavu je, aby hovoriaci pekne a správne vedel tvoriť základný stavebný materiál, aby nepeknu a nesprávnou výslovnosťou poslucháča neurážal. Až za tým ide využívanie zvukových prostriedkov.

Niet sa čo čudovať, že aj farba hlasu zohráva obľúbenosť či neobľúbenosť človeka. Niektorý človek sa dobré počúva ale neradí ho sledujú

poslucháči očami. Hlas môže pôsobiť sympatický, nesympatický i neutrálne. V zásade platí, že farbu hlasu dáva príroda, ale i napriek tomu je potrebné hlás pestovať, starať sa oň, zdokonaľovať hlas, najmä keď sme sa dopustili nesprávnych až hriechnych návykov, ako sú nasládlosť, monotónnosť, studenosť, zženštilosť a iné. Farebnosť hlasu sa mení podľa nálady. Ak prežíva depresiu, poslucháči to poznajú. Fonetici rozlišujú prirodzenú farbu hlasu, ktorá je daná konštrukciou a úmyselne vytvorenou farbou, ktorá sa mení podľa danej situácie. Hovorené slovo sa mení podľa celkového tak duševného ako aj telesného stavu, dispozície. Rečnícky výkon sa mení pri chorobe, nevoľnosti, chlade ale i hneve...

Zvukovej stránke prejavov sa v dejinách rétoriky nevenovalo veľa pozornosti. Tá sa sústreďovala predovšetkým na fonáciu ozdobných poetických figúr. Možno to vysvetliť aj tým, že čistota a kultúra jazykového prejavu neboli natoľko ohrozené ako dnes. Nejestvovali také ohrozujúce javy, ako je slang, internacionalizácia jazykov v dôsledku veľkej migrácie ľudí, ani mestská reč, ani taký veľký vplyv písomných prejavov, aký možno sledovať od vynájdenia kníhtlače. Nové tisícročie si nesie ďalšie a nie ľahšie otázky. Na rečníka sa právom bude klásť nárok od poslucháčov, aby jeho reč, prejav, homília boli na patričnej výške aj po stránke zvukovej kvality.

4.1.4 Výslovnosť pri prednese

Činnosť rečníka sa chápe aj ako verejná činnosť, vystupuje sa pre konkrétnymi ľuďmi ktorý právom čakajú aj estetický zážitok a mnohí vidia v ňom svoj vzor, ako sa majú v istých situáciách správať. I keď sa nesústreďuje pri reči na zásady spisovného jazyka, skôr na obsah, nemalo by sa podceňovať, že celok ako taký má byť istým umeleckým zážitkom. Dojem z prednesu, spôsob výslovnosti nepatrí medzi základné výstavbové prvky, nemal by sa podceňovať. Zásady spisovnej slovenčiny je potrebné rešpektovať. Je správne, že aj takto kazateľ vplýva na jazykové vedomie národa. Už pri samotnom prednese homílie spôsob výslovnosti by nemal byť bremenom. Práve naopak, zákonitosti spisovnej výslovnosti by mal mať v "krvi", aby počas reči bez osobitnej koncentrácie pozornosti na výslovnosť nenarúšal svoj prejav.

4.2 Dýchanie (respirácia)

Dýchanie má dve fázy: vdychovanie a vydychovanie. Ich pomer je v pokoji z hľadiska časového trvania 2:3, pri hovorení 1:7 až 1:12. V slovenčine sa zvuky reči tvoria len pri vydychovaní, preto je pri rečníckom prejave veľmi dôležitá ekonomika dýchania. Medzi fázami dýchania vznikajú fyziologické prestávky. Rečník, ktorý nevie správne dýchať, musí sa potom podriaďovať aj takým prestávkam, kde to nie je na obsah výpovede. Čas vdychovania sa musí učiť skracovať a čas vydychovania predlžovať, ale musí sa učiť aj meniť rytmus v skracovaní týchto fáz.¹⁰²

Neznalosť týchto skutočností a techniky správneho dýchania je príčinou, prečo sa mnohí ľudia boja hovoriť a stáva sa im, že sa zajakávajú, že prehltávajú koncové slabiky, alebo že majú trému hovoriť, čo tiež súvisí s nesprávnym dýchaním. Pľúca človeka majú obsah asi 5 000 cm³ vzduchu. Normálnym dýchaním pľúca zadržia asi 2 500 cm³ vzduchu a asi 500 cm³ sa vymieňa pri každom nádychu a výdychu.

Rečník má vedieť, ako dýcha. To pomôže, že na začiatku, keď sa pripravuje rozprávať, sa nadýchne a hrudník sa rozšíri. Pri hovorení brušné svaly sa pri vyslovení prvých slabík ľahko stiahnu. Potom sa stiahnu svaly medzi rebrami a pri vyslovení každej slabiky prudko tlačí vzduch k hlasivkám. Brušné svaly pokračujú vo svojom vzťahovaní pomaly pohybom a keď dokončíme vetu, svaly spôsobia rýchly nádych vzduchu potrebného na vyslovenie ďalej vety. Pre vyslovenie rôznych hlások je potreba dychu rôzna. Najviac potrebujeme dychu na spoluhlásky h a ch. Spotreba dychu je pri reči tým väčšia, čím silnejšie a čím vyšším hlasom hovoríme. Ak chceme zabrániť tomu, že neostaneme uprostred vety náhle bez dychu, tak si zachovajme pokoj a dýchajme pravidelne, to znamená, že na konci každej vety sa zhlboka nadýchneme. Samozrejme, že nemyslíme viac na pravidelné dýchanie, ako na slová, ktoré vyslovujeme. Je potrebné naučiť sa správne dýchať.

Bohuslav Hála, doporučuje na uľahčenie hovoreného výkonu tieto zásady:

Dostatočne sa nadýchnuť na začiatku a rovnako pri každej dychovej pauze. Vhodná dávka je u každého iná, to si musí každý kazateľ sám vyskúšať. (Je to niečo podobné ako keď prijímame potravu či nápoj.)

¹⁰² Porov. MISTRÍK, J.: s.127.

Vzduch, ktorý sme nadýchli vypúšťame pomaly, šetrne. Najmä na začiatku dochádza k zvädzaniu, pľúca cítia nedostatok, zásobu a vedie to k plytvaniu.

Nezvyšovať hlas a zostať pri obvyklom spôsobe hovorenia. Pri zvyšovaní hlasu sa spotreba vzduchu zvyšuje.

Naučiť sa dýchať aj ústami aj nosom zároveň.

Rečník má udržať svoju hrud' mierne, nenápadne vypätú pre uľahčenie dýchania.

Hovoriť, pokiaľ je to možné len vtedy, keď sme zdravý, čo sa často podceňuje.

Rečník by nemal podceniť skutočnosť kde a kedy rozpráva. Je rozdiel rozprávať, keď je zima, studený priestor, keď je vykurovaný, rozdiel rozprávať v zimnom a letnom období, v preplnenom priestore, kde je vydýchaný vzduch a v priestore kde je príjemne. Vdychovanie ústami škodí na hlasivky viac ako dýchať nosom, najmä keď je zima. A rovnako škodí pretože ústami skôr vdychujeme choroboplodné zárodky.

Rečník musí dbať aj na to, aby v priebehu prejavu mal dobré podmienky na dýchanie, musí mať dostatok čistého vzduchu, čo najmä v uzavretých a preplnených priestoroch je problémom. Pre rečníka je výhodou, že počas prejavu je vzpriamený. Je tradíciou, že rečník stojí.

Nepodceňuje artikuláciu. Zlá artikulácia je dôsledok nesprávneho návyku. Pery a čeľuste nie sú dosť pohyblivé a jazyk je do určitej miery lenivý. V dôsledku toho človek vyslovuje hlásky a slabiky nezreteľne, rozmazane, prehltáva ich, neoddeľuje ich od seba a niektoré hlásky splývajú. Zlá artikulácia je pozorovateľná už pri bežnom rozhovore. Rečníkom nemôže byť človek, ktorému nie je rozumieť.

4.3 Tvorenie hlasu (fonácia)

Rečník mal by pamätať, že hrtan je najpodivuhodnejší hudobný nástroj. To preto, že umožňuje nepatrnými a pomerne jednoduchými prostriedkami vytvárať prekvapujúce množstvo rozmanitosti tónov, ktoré nás svojou zvukovou krásou dokážu viac nadchnúť ako akákoľvek inštrumentálna hudba.

Stáva sa, že rečníci sa neskoro "zbadajú", až keď sa objavia vážne poruchy hlasu, že ľudská reč je zložitý mechanizmus, ktorého fungovanie nie sme schopní kontrolovať počas reči. A tak je potrebné si niektoré veci

pripomenúť. Pri plynulom prejave si neuvedomujeme artikuláciu, každej hlásky, spôsob dýchania, prvky intonácie a pod. Napriek tomu, že všetky zložky zvukového prejavu sú v komplementárnom a suplementárnom vzťahu - jedna s druhou úzko súvisí, jedna sa realizuje zároveň s druhou, z teoretických dôvodov treba jednotlivé zložky tohto mechanizmu vyčleniť. Len tak sa dá vniknúť do fungovania mechanizmu.¹⁰³

Hlas má silu, výšku a farbu. Sila hlasu závisí na sile vydychovaného prúdu vzduchu a rozkmitania hlasoviek a taktiež od stavu rezonančných dutín nad hlasivkami. Je rozdiel aj vo fyzickej stavbe hrudného koša. Rozdiel medzi mladým rečníkom v strednom a neskoršom veku. Rečník s dobre vyvinutým hrudným košom a normálnymi dýchacími cestami má silnejší hlas ako rečník slabý v telesnej konštrukcii, prípadne s chorými dýchacími cestami. Na hlas má vplyv pohlavie. Hlas nadobúda svoje hodnoty v čase pohlavného dozrievania. Najmä v tomto období môže dôjsť k narušeniu zdravého hlasu. Nie je vhodné prepínanie hlasu, doporučuje sa správne využívať hlasový fond.

Častou príčinou, že rečníkovi nie je rozumieť, nebýva ani tak slabý hlas, ako jeho nesprávne dýchanie.

Hlasovým orgánom človeka sú hlasivky. Sú to dva svalovité útvary v hrtane. Zvuk sa tvorí vtedy, keď cez ne prechádza dychový prúd. Pri prechode vydychovaného prúdu z pľúc, hlasivky kmitajú. Od rýchlosti kmitania a napnutia hlasoviek závisí výška hlasu. Počet kmitov za sekundu sa pohybuje od 100 do 300. Ženské hlasivky sú kratšie, preto kmitajú rýchlejšie, takže ženský hlas je vyšší ako mužský. Ženské hlasivky majú v priemere okolo 250 kmitov za sekundu, mužské okolo 125. Normálne jednočiarkové "a" má 435 kmitov/sek. Sila zvuku sa meria decibelmi. Hlasový orgán človeka je schopný vytvoriť zvuk o sile 60 dB (decibelov). Prichádzajúci rýchlik vydáva zvuk do 100 dB, motocykel vydáva zvuk asi o sile 100 dB, pri 140 dB zvuk pociťujeme už ako bolesť. Ľudské ucho je schopné zaregistrovať zvuk o 5 dB. Ucho je najcitlivejšie pri zvukovej sile 50 dB, preto by pri prednáške hlučnosť nemala prekročiť 45 dB.

Optimálna situácia je, keď človek pri svojom prednese nepociťuje námahu svojich zvukových orgánov. Niektorým rečníkom sa uvoľnia hlasivky až po dlhšom čase, preto majú spočiatku chrapľavý hlas. Rečník ktorý často a veľa hovorí a ešte v nevykúrenom priestore si tým viac musí

¹⁰³ Porov.: HÁLA, B.: *Technika mluveného projevu z hlediska fonetiky*. Praha : 1958, s.44n.

uvedomovať aj silu ktorú musí vynaložiť. Má sa pripraviť aj psychicky i fyzický na svoju misiu. Hlasový orgán má isté obmedzenia a treba sa oň starať. Tým viac rečník má starosť o svoj hlas sa starať tak, aby sa nedopustil umy na zdraví. Nedráždime si hlasový orgán alkoholom, nikotínom, kávou, kyslým mliekom, orieškami a mandľami, nápojmi ktoré obsahujú veľa kyslíčnika, studeným i horúcim ale i pracou. Každý si musí sám sebe byť najlepším lekárom. Bolo by neskoro, keď sa objavia vážne poruchy hlasu. Pamätajme aj na vyšší vek. Je to individuálna vec každého, ale ktorá si vyžaduje vážny prístup. Nepodceňme kvalitné prístroje na prenos a zosilnenie hlasu keď rozprávame.

Najvhodnejším spôsobom, ako cvičiť hlas, je čítanie nahlas, pri ktorom sluchom kontrolujeme správnosť výslovnosti. Nie je potrebné čítať príliš nahlas a rovnako nie dlho.¹⁰⁴ Cvičenie hlasu má nasledovať po cvičení správneho dýchania. Je potrebné si uvedomiť, že striedanie výšky a sily hlasu, čiže modulovaním, udržíme poslucháčov vo väčšej pozornosti.

Je správne si pripomenúť čo znamená sila hlasu v prednese. Keď sa hovorí celú hodinu čo je pre kňaza len jedná svätá omša, a čo dve, tri, a hovorí hlasom asi vo výške noty c, vykonajú jeho hlasivky okolo 470 000 kmitov. Keď sa z toho počtu odráta asi tretina za prestávky a neznelé spoluhlásky, dostaneme výsledok asi 300 000 kmitov za hodinu. U žien je to raz tak viac. To predstavuje asi 300 000 hlások, čo je asi 5 000 slov za hodinu.¹⁰⁵ A to je obrovská práca, ak si predstavíme, že pri vyslovení každej hlásky zaujmajú hlasivky inú polohu.

4.3.1 Hlas v priestore

S tvorbou hlasu súvisí a je dôležité jednak usporiadanie priestoru, ktorý ovplyvňuje akustiku a potom aj odkiaľ rozpráva a taktiež od mikrofónu. Čím je miestnosť väčšia a menej členená, tým viac sa pri prednese uplatňujú rozličné ozveny, ktoré rušia priame hovorenie. Čím je miestnosť väčšia, tým perfektnejšia musí byť akustika hovoriaceho a tým pomalšie tempo musí mať reč. Keď je miestnosť dlhá a rečník stojí v smere jej dĺžky, malo by byť rečnícke ambó situované viac do stredu. Keď v takomto priestore stojí v smere jeho šírky, musí sa pri reči otáčať na obidve strany, čo je značne

¹⁰⁴ Porov.: TOMAN, J.: Praha : 1974, s.48; HÁLA, B.: *Technika mluveného projevu z hlediska fonetiky*. SPN, Praha : 1958, s 48.

¹⁰⁵ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s.54.

rušivý moment prednesu. Čím však je priestor pristrannejší, tým vyššie má byť postavené rečnícke ambó. Nezrozumiteľnosť reči pôsobí negatívne nielen v tom zmysle, že poslucháč je ukrátený o mnohé informácie, ale nanajvýš takýto stav znervózňuje, a už tým oberá chuť poslucháča vnímať a sústreďovať sa na obsah reči. Je chvályhodné, že tieto zásady neplatili len pri stave kazateľníc v stredoveku, ale aj dnes sa venuje hlasu v priestore pozornosti. Škoda, že nie všade.

Prečo? Pretože čím viac prekážok kladie situácia, tým viac pozornosti treba venovať výberu hlasu a ešte viac výberu artikulačnej schopnosti. Rečníci by si mali uvedomiť, že každá rečová chyba, aj po určitých chorobách, ako huhnavosť, rotarizmus, šušľanie, koktavosť znervózňujú poslucháčov a zastierajú zrozumiteľnosť prejavu.

Kde nie sú možnosti manipulovať so silou hlasu a silu hlasu uplatňovať ako štylistický prostriedok v prednese, tam si musí rečník vypomáhať agogikou, to znamená striedaním tempa reči: spomaľované tempo supluje zvyšovanie sily, zrýchlené tempo supluje znižovanie sily hlasu.

Rečník by nemal zabudnúť, že ľudský hlas je hudobný nástroj, ktorý dáva veľa možnosti na formulovanie prednášaného textu, ale je to aj nástroj, ktorý má isté fyzické limity. Rečník nesmie byť voči sile hlasu hluchý.¹⁰⁶ Prečo mnohí si rýchlo nadobudli rôzne choroby hrdla a hlasiviek a prečo si museli a musia vypočuť aj veľa kritiky od poslucháčov?

4.3.2 Sluch

Rečník by mal venovať pozornosť aj svojim ušiam. Je pravdou, že hovorením vytvárame zvukové vlny, ktoré sú charakterizované tak svojou amplitúdou a tiež svojou frekvenciou, to znamená počtom opakovaných vln v určitej jednotke času, napr. v sekunde. Maximálna amplitúda predstavuje maximálne zvýšenie alebo zníženie tlaku vzduchu, ktoré vytvára zvuková vlna. Tlak vzduchu sa meria v dychoch na cm². Za optimálnych podmienok je ľudské ucho schopné zistiť existenciu zvukovej vlny o amplitúde tak malej ako je 0,0001 dynov/ cm²(?). Frekvencia sa meria počtom kmitov za sekundu. Pri vhodných podmienkach je človek schopný zachytiť akustické vibrácie do 20 000 kmitov za sekundu. Ucho je najcitlivejšie na zvuky v rozsahu 2 000 až 4 000 kmitov za sekundu. Aký jemný je ľudský sluch, dokazuje výskum, že bubienok v uchu, merané amplitúdou, sa pohybuje

¹⁰⁶ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s. 55 – 56.

v rozpätí 0, 000 000 001 cm. Keby ucho bolo ešte citlivejšie, zachytilo by náhodný pohyb molekúl vzduchu.

Rozsah počuteľných zvukov obsahuje asi 340 000 tónov, ktoré je teoretický možno odlíšiť jeden od druhého. To v skutočnosti nie je možné, že by rečník použil tak veľké množstvo rôznych zvukových symbolov. Rozdiely môžu byť rozlíšené jedine vtedy, ak jeden zvuk znie za druhým. Pri prednese však dva tóny môžu byť od seba oddelené inými tónmi a je veľmi ťažké ich rozlíšiť. Ucho je najcitlivejšie na tóny okolo 50 dB a v rozsahu frekvencií medzi 500 - 4 000 kmitočtov v sekundách. Ľudské ucho má podivuhodnú zvláštnosť, ktorú nemá napríklad zrak. Ucho je schopné počuť súčasne dva tóny, z ktorých jeden má napríklad kmitočet 800 a druhý 1 200. Oko naopak nie je schopné aby mohlo vidieť súčasne červené a žlté svetlo prichádzajúce z jedného zdroja, obe mu splynú do oranžovej farby. Výnimočná schopnosť ľudského sluchu nám umožňuje počuť hlas človeka i napriek tomu, že za ním je hluk. Dokážeme si zvuky odlíšiť. Stála existencia hluky v pozadí je príčinou toho, prečo v ľudskej reči používame len ohraničený počet zvukových symbolov, ktoré sú však od seba jasne odlíšené. Nedôjde k zámene ani vtedy, keď nás ruší hluk z pozadia.

Je dôležité si uvedomiť, akým spôsobom je možné ovplyvniť zrozumiteľnosť reči a jej rýchlosť. Pri malých rýchlostiach je zrozumiteľnosť úplná, ale väčšej rýchlosti vypovedaných slov za minútu, zrozumiteľnosť sa stráca až zaniká. Pri optimálnych podmienkach, ako je materský jazyk, známy text, kde si môžeme doplniť slová alebo slabiky, ktoré nám zanikli, sa rýchlosť slov môže zdvojnásobiť. Ináč je to pri cudzej reči, ktorú dobre neovládame. Tam nie sme schopní domyslieť si slabiky alebo slová, ktoré sme nezachytili.

4.4 Člankovanie hlasu (artikulácia)

Hlas, ktorý vzniká v hlasivkách, prechádza cez hrdlo, ústnu a nosovú dutinu, kde sa formuje, člankuje. Pri člankovaní sa zúčastňuje jazyk, pery a mäkké podnebie s čapíkom. Jazykom sa člankuje hrtanový hlas tým spôsobom, že jazyk mení svoj tvar, podľa potreby sa dotýka rozličných miest v ústach a vytvára úžiny alebo prekážky vydychovanému prúdu. Podoby otvorov, v ktorých sa tvorí hlas, usmerňujú tiež pery, zuby a podnebie. Toto formovanie hlasu sa nazýva člankovaním alebo artikuláciou.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Porov.: GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. s.23.

Rečník mal by vedieť, že prejav sa môže stať viac alebo menej zrozumiteľným vtedy, keď sú porušené niektoré miesta alebo orgány, ktoré sa zúčastňujú na artikulácii hlasu. Napríklad pri poruche rezonancie v nosohrtane alebo nosovej dutine.

Najčastejšie rečové chyby sú: fufnavosť, rotacizmus, šušlavosť, kapacizmus (vynechávanie alebo nesprávne vyslovovanie hlások k, g), zajakavosť.¹⁰⁸ Huhňavosť a fufnavosť vzniká hovorením nosom. Rotacizmus vzniká pri nesprávnom vyslovovaní hlásky “r”. Rovnako nepríjemná je šušlavosť, keď sa nesprávne vyslovujú sykavky. Nepríjemné preto, lebo v slovenčine na tri slová pripadnú dve sykavky. Šušlavosť je najčastejšie dôsledkom porúch chrupu alebo nesprávnej artikulácie jazykom. Kapacizmus vzniká vynechávaním alebo nesprávnym vyslovovaním hlások “k” a “g”. Koktavosť je často zapríčinená aj psychickými momentmi.

Rečník si musí uvedomiť, že nejaká chyba, či zlá artikulácia nielenže robí prejav nezrozumiteľným, ale poslucháča vyrušuje, dráždi a unavuje. Nehovoriac o tom, že pri znížení zrozumiteľnosti prejavu sa snaží pridať silu na vytváranie silnejšieho hlasového prúdu, čo značí nielen celkovú únavu, ale najmä presilňovanie prekrvovanie hlasiviek. Rečník pretože často vykonáva svoju misiu, musí poznať svoje schopnosti, možnosti i chyby a byť voči sebe objektívne kritický. Doporučuje sa nájsť si čas na návštevu lekára odborníka.

Najznámejšou chybou je koktavosť, ktorá vedľa príčin fyzických, má aj príčiny psychické. Chyba sa zväčšuje, keď postihnutému zvlášť záleží na tom, aby sa neprejavila a to znamená, že práve vtedy sa najviac prejaví. Menej sa koktavosť prejaví pri rozhovore v známom prostredí. Asi v jednej tretine prípadov sa nedá koktavosť liečením ovplyvniť. V ostatných prípadoch sa buď celkom vylieči, alebo podstatne zlepši. Je však potrebné, venovať chybám reči pozornosť. Rečník najmä po srdcových a mozgových príhodách nemusia sa moc znepokojovať. Cvičením sa mnoho dosiahnuť.

Poruchám je potrebné predchádzať. Dať pozor na fajčenie. Hrtan je v takom prípade poškodzovaný aromatickým olejom, ktorý vzniká pri procese spaľovania tabaku. Pobyt v zadymenej miestnosti rovnako nefajčiarovi poškodzuje sliznicu hrtanu. Škodlivo pôsobí konzumácia alkoholu, ktorá vedie k celkovému rozširovaniu ciev a teda i ciev hrtanu. Podobne sa poškodí

¹⁰⁸ Porov.: PARDEL, T.: *Pedagogická psychológia*,. 3.vyd. Bratislava : SPN, 1967, s. 184-188.

sliznica hrtanu, keď sa nedýcha nosom, ale ústami v chladnom a prašnom prostredí.

Neúspech prichádza aj preto, že zle rečník artikuluje. Hlásky alebo slabiky sú nezreteľné, krátke, rozmazané, z časti prehltuté, alebo spájané s vedľajšími hláskami. Rečník sa musí vyvarovať zlej artikulácie. Môže si nahráť na magnetofón svoju Reč a pri jej prehrávaní sleduje, či hlásky a slabiky sú zrozumiteľné. Ak nie, má nasledovať cvičenie, keď pri čítaní sa snaží o artikuláciu hlások trocha preháňať, aby sa reč stala zreteľnou. Nemusíme sa obávať, že si na prehnané artikulovanie zvykneme. Po určitom čase cvičenia si znova nahrajme na magnetofón, ešte lepšie na videozáznam svoju reč a zrovnajme pokrok. Nesprávna artikulácia býva zvyčajne ako dôsledok zlých rečových návykov. Jazyk a pery sú lenivé a preto sú vytvárané hlásky nezreteľné. Rečník si musí byť vedomý, že zreteľnosť reči nezlepší zosilnením hlasu.

Tak ako venujeme pozornosť sile hlasu je potrebné cvičiť sa i v modulovaní hlasu, t.j. jeho pohyb v určitej tónovej škále a v určitom rozhraní síl. Cvičeniu by mal venovať ten rečník pozornosť, ktorý má monotónny hlas a pohybuje sa na rovnakej rovine. Jednotvárnosť reči pôsobí na poslucháčov nudne. Opakom monotónnosti je efektívnosť. Rečníci, ktorí si zvykli na jeden z týchto spôsobov prednesu si svoju chybu často neuvedomujú. Doporučuje sa, aby sa kňaz z času na čas natočil na magnetofónovú pásku a vypočul, prípadne aj za prítomnosti nezaujatého človeka, najlepšie odborníka lekára na reč.

Nemala by podceniť moduláciu hlasu, ktorá dodáva obsahu reči väčší význam. Modulácia hlasu dáva poslucháčom lepšiu možnosť poznať charakter rečníka. Ak má niekto vrúcny a priateľský hlas, poslucháči ho budú mať radi.

Stúpanie výšky hlasu sa používa, keď vyslovujeme otázky, nerozhodnosť či pochybnosť. Naopak, keď chceme vyjadriť rozhodnosť, dôveru a položiť dôraz, alebo odpovedáme na otázku, výška hlasu má klesať.

4.5 Ortoepia

Ortoepia je náuka o správnej výslovnosti, sa zaoberá správnou výslovnosťou hlások, hlasových zoskupení, slabík, slov, slovných zoskupení, viet i celých kontextov. Donedávna sa jej u nás venovalo menej pozornosti než ortografii (pravopisu). Ortoepia a kalilogia (náuka o krásnej výslovnosti)

má pre rétoriku základný význam. Nie všetky ortoepické pravidlá sú pre Slovákov a slovensky hovoriacich ľudí rovnako náročné a problematické, pretože niektoré sa zhodujú vo všetkých nárečiach a sú zhodné aj s pravidlami v cudzích jazykoch, napr.: nie sú problémy vo výslovnosti hlások u, b, f, g, k, l, m, p, t ..., ak sa vyskytujú izolovane, ani vo vyslovovaní slabík bu, lo, kl, zi ... atď. Inakšie je to s výslovnosťou dvojhlások a i.¹⁰⁹

4.5.1 Hlázky

Výslovnosť samohlások

„Nie sú problémy s výslovnosťou samohlások a, i, y, e, o, u. Pri "i" a "ý" vo výslovnosti nie je rozdiel. Pozor na výslovnosť "e" si musia dávať tí, ktorí žijú v maďarskom prostredí, aby ho nevyslovovali ako maďarské "e". Najväčšie problémy sú s výslovnosťou "ä", ktorú vedľa najlepšie vysloviť Stredoslováci. Najčastejšie sa deformuje na ea, eä, ia. Terajšia ortoepická norma pripúšťa preto aj výslovnosť "e" namiesto "ä", ako mäso - meso, päta - peta a pod. Chybne sa namiesto dvojhlásky "ô" vyslovuje dlhé ó. Ypsilon v slove sa vyslovuje ako hláska i. Výslovnosť blízka nemeckému ü je násilná a nesprávna. Dlhé samohlásky trvajú raz tak dlho ako krátke.

Výslovnosť dvojhlások ia, ie, iu, ô a samohláskových skupín

Rečník si uvedomuje, že dvojhlásky ia, ie, iu, ô sa skladajú z dvoch zvukov, a to veľmi krátkeho a neslabičného i, resp. u a z krátkej samohlásky a, e, u, rep. o. Trvanie takejto dvojhlásky má časovú dĺžku jednej samohlásky. Prvá časť dvojhlásky sa v slovenčine nevyslovuje ako "j" (pjeseň), resp. "u" (kuorka), ale ani ako "i", resp. "u" (pi-eseň, kuorka). V cudzých a prevzatých slovách sa samohláskové skupiny, písané ako dvojhlásky, vyslovujú tak, že prvá samohláska je rovnako dlhá ako druhá (Mári-a), pretože sú dvoslabičné skupiny.

Výslovnosť samohlások na začiatku slova

Samohláska na začiatku slova sa môže vyskytnúť v trojakých situáciách:

Po prestávke alebo na úplnom začiatku slova, prejavu. Vtedy sa môže vyslovovať jemne i s pevným nasadením. Jemne sa vyslovuje v nacionálnych

¹⁰⁹ Porov.: ZÁBORSKÝ, V.: *Výslovnosť a prednes* (skriptum). Bratislava : 1965.

prejavoch, s nasadením vtedy, keď je na začiatku zvolacieho slova, čím vzniká laryngálna explozívna. Príklady: 'ale! 'Isto! 'Ejha! ' Ukáž!

Po slove, ktoré je zakončené samohláskou. Vtedy sa samohláska viaže s poslednou samohláskou predchádzajúceho slova. Príklady: oči - a - uši; čo a - ako. Slovenčina je preto splývavý jazyk.

Po slove, ktoré je zakončené na spoluhlásku. Vtedy sa samohláska s prechádzajúcou spoluhláskou vyslovujú splývavo. Príklady: v-okú, bo1-u-mňa, viem-o-tom.

Výslovnosť spoluhlások

Najviac problémov spôsobuje "v" a jeho varianty. Podľa hláskového prostredia, v ktorom sa vyskytuje, môže sa vyslovovať ako pernozubné "v" (znelé):

a/ na začiatku slova pred samohláskou, pred znelými a zvučnými spoluhláskami (voda, váza, v-izbe, v-dome, vláda, v-noci);

b/ vnútri slova pred samohláskami a pred r, l: dávať; kvet, navrchu, tvrdo.

Ako neslabičné u sa vyslovuje:

a) na konci slova: kru (krv), domou (domov), bratou (bratov);

b) vnútri slova pred spoluhláskami (okrem r, l): dáuno, prauda, spráune, stauba, plauky; takto sa vyslovuje aj v cudzích slovách typu: auto, august, Európa.

V prípadoch asimilácie, teda, keď sa prispôsobuje po ňom nasledujúcej znej spoluhláske, sa vyslovuje ako "f": fták (vták), fšak (však), fchodbe (v chodbe), fkladať (vkladať).

Najviac chýb v správnej výslovnosti "v" sa robí, keď je vo vnútri slova: a vyslovuje sa ako "f": pífko, driefko, diefča.

S výslovnosťou d, t, n, l je menej problémov. V domácich slovách, keď po nich nasleduje i, í, e, ia, ie, iu, sa vyslovujú mäkko: d', t', ň, l': d'eti, l'eto, ňedeľa, poľia, ľipa, ňikto, kráľi, oňi, t'í.

Ako tvrdo sa vyslovujú v nasledovných prípadoch:

a/ v zámenách a zámenných príslovkách: ten, tí, títo, vtedy, teraz;

b/ vo tvaroch: onen, žiaden, vinen, hoden;

c/ v slovách s predponami: od-, nad-, pred , pod , odísť; nadísť; predísť;

d/ v slove teda a v onomatopoických slovách: tik, fidi. ¹¹⁰

„Pri výslovnosti ostatných spoluhlások sa výraznejšie problémy nevyskytujú.“¹¹¹

Kvantita slabiky

„Rozličné slová alebo tvary sa rozlišujú podľa kvantity (dĺžka) slabiky. Kvantita samohlások má dištinkatívne (rozlišovacie) vlastnosti. Príklady: orgán organ, látka - latka, hlási - hlasy, divý - divy a pod. Dĺžka dlhej, samohlásky rovná sa dvom krátkym. Základnou jednotkou dĺžky je móra (označenie x).

Príklady:	vráti	krutý	pieseň	vôľa
	xx x	x xx	xx x	xx x

Pri patetickom prejave sa pomer dlhých a krátkych slabík zväčšuje, čo je expresívny, príznakový prvok vo vyjadrovaní emfáza alebo emocií.

Príklady:

precitni k práci človeka hodnej...

xx x xxxx x x xx x x

Národe slovenský! Spal si duševne stá, ba tisíce liet ...

xx x x x xx xxx x x x x x xxx x x xxx x xxx

V slovenčine platí rytmičný zákon, ktorý znie, že v tom istom slove nemôžu bezprostredne za sebou byť dve dlhé slabiky. Platí tu však niekoľko výnimiek.

Najviac chýb pri kvantite možno pozorovať u ľudí, ktorí vyrástli v prostredí východoslovenských nárečí, a to hlavne v slovách základného slovného fondu, ktoré sú najfrekvencovanejšie.“¹¹²

4.5.2 Asimilácia v slovenčine

„Spoluhlásky sa v slovenčine podľa znelosti klasifikujú na znelé a neznelé. Sú to spoluhlásky párové, to značí, že oproti každej neznelej stojí jedna znelá.

¹¹⁰ ZÁBORSKÝ, V.: 1965.

¹¹¹ GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. 24-25.

¹¹² GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. 24-25.

znelé: b v d ď dz dž z ž g h

neznelé: p f t ť c č s š k ch

Asimilácia (spodobovanie, prispôsobovanie) spočíva v tom, že keď sa vyskytnú dve spoluhlásky vedľa seba, pri rýchlej reči sa hovoriť prispôsobenia druhej spoluhlásky, čiže: znelá + neznelá = 2 neznelé; neznelá + znelá = 2 znelé. Medzi znelé hlásky sa rátajú aj zvučné spoluhlásky r, l, ľ, m ň, j ako aj samohlásky. Asimilácia sa realizuje na hraniciach slov a morfém (najmenšia nesamostatná významová jednotka - prípona, predpona).

Asimilácia na konci slov: dup (dub), plot (plod), sneh (sneh), mládeš (mládež), choť (chod)....

Asimilácia v kontexte: teraz - uš - prídu, na - obet - prísť...

Asimilácia predložiek: s poľa, zo - sestrou, z - obedom, z - matkou, gu - komu...

Neznelé "s, k" vyslovuje pred osobnými zámenami ako neznelé: s nami, s vami, k vám, k nám ...

V slovenčine sa asimilujú hlásky aj podľa sykavosti tak, že sa prvá spoluhláska prispôsobuje druhej, ak je možné splynutie: bohaččí (bohatší), dvaccať (dvadsať), decké (detské), bohactvo (bohatstvo).¹¹³

Asimilujú sa aj skupiny t, d, n, l, c, dz, s a ich mäkké pendanty (protikladné členy): oťťiaľ (odtiaľ), deňne (denne), deňník (denník)...

Zdvojené spoluhlásky čiže gemináty sa zjednodušujú, čiže vyslovujú tak, ako keby išlo o jednu predĺženú: dvojstranná, štvorročná, odnes si, rozzúriť...¹¹⁴

4.5.2.1 Správna výslovnosť a artikulačné prvky vo funkcii rečníckych prostriedkov

Hlasový prednes (dikcia, deklamácia) je podaním myšlienok a afektov živým slovom. Prvou vlastnosťou dobrého prednesu je zrozumiteľnosť, ktorá je však podmienená viacerými činiteľmi. Rečník musí správne vyslovovať hlásky, slabiky a slová a musí správne artikulovať. Potom musí zachovať

¹¹³ Porov.: STANISLAV, J.: *Slovenská výslovnosť*. Martin : 1953.

¹¹⁴ Porov.: MISRTÍK, J.: *Rétorika* 3.vydanie, s..27.

prízvuk, tempo, pauzy a silu tónu, lebo všetko to spolupôsobí na zrozumiteľnosť prednesu.

Pri rečníckom prednese dôležitou vecou je tvorenie slabík a slov. A to nejde bez správnej artikulácie. Artikulácia je abecedou rečníckeho prednesu. Slabiky a slová sa skladajú zo samohlások a spoluhlások. Preto správna artikulácia záleží na tom, že každú hlásku, každú slabiku a každé slovo úplne, presne a čisto vyslovujeme. Pri dobrej artikulácii aj slabší hlas sa uplatní.

V ortoepickom inventári slovenčiny (spisovnej) sa môžu vyskytnúť prvky, ktoré sa od formulovaných ortoepických pravidiel odklňajú a v prípustnej miere sa môžu použiť aj v rečníckych prejavoch. Príklad na asimiláciu. Tá platí len pre reč realizovanú určitou rýchlosťou. Vtedy, keď treba text, ba i slová rozčleňovať alebo hovoriť veľmi pomaly, pravidlá o asimilácii sa menia.

Voľný prejav má rýchlosť asi 80 slov za minútu, rozhlasové prejavy sa čítajú rýchlosťou asi 100 slov za minútu. Reč je ešte ako-tak zrozumiteľná pri rýchlosti 320 slov za minútu.

Z tohto plyní pre rečníka memento, že artikulácia je veľmi dôležitá, lebo aj pri rýchlosti dáva reči jasnosť, energiu, silu a teplotu.

Pri artikulácii dôležité sú najmä spoluhlásky. Tie sú kosťou reči, samohlásky sú telom reči. Hodnota slov spočíva v spoluhláskach a nie v samohláskach. Samohlásky sú ako mramorové bloky, z ktorých majster vykreslí umelecké dielo. Ale spoluhlásky sú formou, ktorá majstrovské dielo formuje a tvorí. (Forma dat esse rei.) Často stačí napísať spoluhlásky a uhádneme slovo. Dôkazom toho je hebrejčina. V každej reči spoluhlások je viac, ako samohlások. Kto chce zrozumiteľne hovoriť, musí správne tvoriť spoluhlásky. Kto chce však pekne hovoriť, musí samohlásky čisto vyslovovať.

Nedostatočne artikulovaná reč je ako list, ktorý len ťažko dá sa prečítať. Sú v ňom čiastky, slová, ktoré nijako nevieme vyšlabikovať a preto ich neporozumieme. A môžu to byť i podstatné veci. Preto i homília pre nedostatočnú artikuláciu trpí na zrozumiteľnosti, aj vtedy, keď hlas je silný.

K prostriedkom dobrej artikulácie zaradujeme:

1. Správne užívať pery, zuby a jazyk: To je tajomstvo správnej výslovnosti. Spoluhlásky tvoríme na troch miestach, s určitými prekážkami. Keď sa rozprávame s hluchonemým, formujeme slová tak, aby nám to videl

na ústach. A z úst nám číta slová, ktoré nepočuje. Francúzi hovoria: „Il faut avoir la voix sur le bout des lèvres.“ – „Slovo treba mať na konci pier.“

2. Preto ústa nesmú byť lenivé. Musia sa pohybovať tak, ako pri jedení: ľahko, ale s určitou pevnosťou. Angličan lenivo pohybuje ústami, naproti tomu Talian veľmi život a bohato a preto talianska reč je artikulovanejšia a melodickéjšia, ako anglická. Potrebné sú zdravé a pevné zuby.

3. Šetriť si hrtan a hlasivky: Hlasové orgány sú veľmi citlivé, rýchlo sa unavujú, príliš veľká únava škodí. Naproti tomu jazyk, pery a zuby sa unavujú veľmi pomaly. Preto rečník dbá, aby ústa nebili lenivé. Najmä začiatočníkom za odporúča aby veľa cvičil artikuláciu. Môže tým odstrániť prípadne chyby. Od začiatku dbať na výslovnosť počiatočných a koncových slabík a hlások, nič neskracovať, neprehltat' najmä určité slová a koncovky. Rečník sa vyhýba rovnakým spoluhláskam na konci a na začiatku dvoch, po sebe nasledujúcich slov.

„Deklamácia je v istom zmysle afektovaná artikulácia kvôli zvukovej interpretácii niektorých poetických alebo dramatických textov. Aj tu sa stretávame s niektorými defektnými konštrukciami, ako sú:

- pridanie hlásky alebo slabiky za slovo (paragoga);
- zdvojenie niektorej hlásky v slove (diaplazma) - pršší, zapplat';
- predĺženie krátkej slabiky v hneve (ektáza, diastola) - dóóšť! čo ...;
- vynechanie polohlásky, neprízvučnej hlásky alebo slabiky (synkopa) vobe, možem, organizaci (= organizácii) ... ,
- vynechanie akejkoľvek hlásky v slove (haplológia) - v slovenčine najčastejšie "j" - maú (majú), potvrdzú (potvrdzujú), eletrický (elektrický) ...;
- vynechanie a zdeformovanie slova (kráza) - dovi (dovidenia), sás (servus);
- dve ťažko vysloviteľné alebo príbuzné spoluhlásky sa dostanú vedľa seba (kakofónia) - dovoz-za, dnes-som-mu-ušiel;
- jej protikladom je efónia; stretnutie dvoch samohlások na hranici slov (hiát) - na-august, i-o-vašu-Olgu ide; sú aj ďalšie, ako heterofémia.¹¹⁵

¹¹⁵ GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. s.28

4.6 Hlasový prednes (Dikcia)

Už Cicero,¹¹⁶ ale i Demostén¹¹⁷ kládli dôraz na prednes. Poslednou a najdôležitejšou čiastkou klasickej rétoriky bola náuka o prednese, pomenovaná "Actio". Preto aj dnes skrze prednes reči sa stáva skutkom (actio) celého človeka, podľa jeho telesnej a duchovnej povahy. Reč je nielen literárnym produktom, ale skutkom (actio). Živé slovo má silu, ktorú tlačené nikdy nemôže mať. To tvrdí nielen Cicero,¹¹⁸ ale aj mnohí iní.¹¹⁹

Na rečníkovi môže všeličo priťahovať, ale slovo má najdôležitejšiu úlohu. Aj najlepšia reč potrebuje dobrý prednes, lebo napríklad nedostatok prízvuku, zlé výrazy či falošný prednesený pátos môžu pokaziť aj najlepšiu reč. Sv. František Saleský hovorí: „Forma dáva veci podstatu a dušu. Môžeš povedať tie najzázračnejšie veci a keď si ich nepovedal dobre, nič si nepovedal. Hovor málo, ale dobre, tak si veľa povedal.“¹²⁰ Podľa Kepplera prednes musíme považovať za vec svedomia práve tak, ako spracovanie reči. Vlastne prednes je dušou reči. Reč bez prednesu je mŕtva. Mnohí rétori prednes považujú za dôležitejší, ako štýl, štýl je zasa dôležitejší ako obsah. Obsah je iba matéria, ktorej prvú formu dáva štýl (elocutio), a poslednú formu prednes. Táto posledná forma zaručuje jej úspech. Čo je štýl pre obsah, to je prednes pre celok. On dáva celku skutočný život. Cirkev viackrát, najmä však od tridentského koncilu predpisuje aby sa výklad Svätého písma nečítal, ale predniesol.¹²¹

Vlastnosti dobrého prednesu sú mnohé. Hlavné sú prirodzenosť a individuálny charakter. Ak je prednes prirodzený, bude mať i ostatné vlastnosti. Prednes je prirodzený, keď pochádza z duše a skrze dušu z náboženského predmetu. Prirodzený musí byť tak prednes hlasový, ako aj posunkový. Treba si uvedomiť odlišnosť prednesu od hereckého a deklamátorského.

Herec predstavuje cudziu osobu (personam agere).

Recitátor svoj hlas modeluje.

Prednes je iba vtedy prirodzený, keď je individuálny.

¹¹⁶ Porov.: CICERO, *Orator*, c. 17, n. 55.

¹¹⁷ Porov.: CICERO, *De oratore*, 1,3.c. 56, n. 213.

¹¹⁸ Porov.: CICERO *De oratore*, 1,3. c. 59, n. 223.

¹¹⁹ Porov.: HETTINGER, *Aphorismen über Predigt u Prediger*, s. 400.

¹²⁰ SCHLEINIGER, *Bildung des jungen Predigers*, s. 362.

¹²¹ Porov.: KIEFFER, *Äussere Kanzelberedamkeit*, Paderbon, 1926, s. 3.

Jazykový prejav má aj zvukové vlastnosti, ktoré nie sú založené na článkovaní, ale na zvyšovaní alebo znižovaní hlasu, čiže na intonácii alebo zvukovom vlnení.

„K intonácii patria jazykové a mimojazykové prostriedky, a to: melódia, dôraz, prestávka, tempo, rytmus, agogika, timbre. Melódiu tvoria odchýlky od priemernej výšky tónu. Veľké tónové intervaly a veľké frekvencie sú typické vlastnosti dynamických prejavov, aj emocionálnych, emfatických textov. Statická melódia je príznačná pre vedecké a administratívne referáty. Smerovanie melódie nahor je menej príznačné ako opačne. Pri zisťovacej otázke smeruje melódia nahor, čo sa volá antikadencia. Pri prestávkach medzi vetami v súvetí býva menšie stúpanie a volá sa polokadencia. Pohyb smerom nadol signalizuje zakončenie výpovede a volá sa kadencia, resp. záverová kadencia.“¹²²

4.6.1 *Dôraz a prízvuk.*

V slovenčine sa nie všetky slová vyslovujú rovnakou silou.

Prízvuk: (Akcent)

Je dušou slov. Najväčšej krásy dosahuje prednes skrze správny prízvuk. Prízvukovať znamená toľko, ako každému slovu dať ten tón, ktorý mu patrí. Prízvuk vzniká zdôraznením, ktoré spôsobujeme hlasovou silou. Prízvuk je založený na tom, že istú slabiku slova artikulujeme s väčšou intenzitou výdychového prúdu.

„V slovenčine je prízvuk ustálený na prvej slabike slova. Najväčšou silou sa vyslovuje prvá slabika každého slova. Pri spojení slova s predložkou, dôraz sa dáva na predložku (na ulici). V súvislej reči sa slovný prízvuk nemusí realizovať na každom slove. Dôraznejšie sa vyslovujú slová, ktoré sú nositeľmi významového jadra, ktoré sú centrom pozornosti. Keď sa slovný prízvuk preniesie do roviny výpovede, hovoríme o vetnom dôraze, ale realizuje sa iba na jednej slabike toho slova, ktoré chceme zdôrazniť. Okrem hlavného prízvuku existuje v štvoro a viacslabičných slovách aj tzv. vedľajší prízvuk. V ústnych jazykových prejavoch sa prízvuk využíva ako rozhraničovací prostriedok, to znamená, že prízvukná slabika signalizuje začiatok slova, ktoré je súčasne najmenším rytmickým celkom. Okrem takéhoto slovného prízvuku je aj tzv. taktový prízvuk. Napr. Vo vete „Nevidel

¹²² MISTRÍK, J.: *Štylistika slovenského jazyka* Bratislava : SPN 1970, s.347.

som ho“, ide o jeden takt, ktorý z hľadiska prízvuku tvorí jeden zvukový celok.¹²³ Slovný taktový prízvuk je na prvej slabike plnovýznamového slova. Svojou intenzitou sa rozprestiera aj ponad ostatné neplnovýznamové slová a intonačne ich zjednocuje. Ale to ide o také intonačné momenty, pri ktorých slovný prízvuk „spolupracuje“ s vetným prízvukom. Na striedaní prízvukných a neprízvukných slabík je založený rytmus reči, čo by mal kazateľ vedieť.

„V užšom zmysle prízvuk je vyzdvihnutím nejakého slova alebo slabiky z ich najbližšieho okolia, aby sme tým naznačili ich význam. Akcent je niečo podstatne relatívneho. V každej vete je nejaká idea, ktorá je dôležitejšia, ako ostatné a preto musí byť vyjadrená foneticky.“¹²⁴

Pri akcente rozoznávame druh stupeň a formu.

Druhy prízvuku

„Rozoznávame ich podľa toho, či samostatnú hlásku zosilňujeme alebo tónové dvíhame, alebo jej časovú mieru (tempo) predlžujeme. Samostatné hlásky sa totiž dajú meniť silou, výškou a časovou mierou.

Rozlišujeme: a) energický akcent, keď zosilňujeme hlásku výdychom,
b) tónový akcent, keď zvyšujeme hlas napätím hlasiviek,
c) kvantitatívny akcent, keď predlžujeme časovú mieru slabiky.

Avšak spravidla pod akcentom rozumieme iba prízvuk energický, tj. zosilnenie slabiky výdychom, bez ohľadu na prípadne zvýšenie tónu. Zvyšovanie tónu a predlžovanie časovej miery menujeme už moduláciou.

Energický prízvuk je dvojaký:

a) slovný, ktorý má každé slovo v niektorej slabike
b) vetný, tj. zvláštny prízvuk, ktorý dostane slovo k svojmu slovnému prízvuku na základe svojho väčšieho významu, ktorý má pred inými slovami tej istej vety.

A ten môže byť zasa:

gramatikálny, ktorý sa riadi podľa významu čiasťok vety

¹²³ J., FINDRA, J.: *Umenie prednesu*. Bratislava : SPN, 1974, s.33.

¹²⁴ HETTINGER, *Aphorismen über Predigt u. Prediger*, s. 421-422.

logický, ktorý sa riadi podľa významu, ktorý pripisuje rečník niektorému slovu vo vete, aby takto vyjadril určitý zmysel. Podľa toho tá istá veta môže mať rôzny zmysel, čo závisí od toho, na ktoré slovo kladie rečník prízvuk.

Stupeň a forma:

Prízvuk môže byť rôzneho stupňa, takže sa to presne ani vyjadriť nedá. Obyčajne však prízvuk má hlavný "ictus" a vedľajší "ictus". Ak hovoríme o prízvuku tónovom (modulácii), tak rozoznávame vysoký tón a nízky tón.

Spôsob, ktorým dosiahneme stupeň prízvuku, menujeme formou akcentu.

Táto forma môže byť:

akútna, keď je jeden náraz,

gravis, keď je jemnejší a trvalejší náraz

circumflex, keď sú dva, po sebe nasledujúce a spojené nárazy.¹²⁵

Chyby proti prednesu:

nedostatok prízvuku, keď ani na jednom slove niet nijakého prízvuku. Prednes bude monotónny a nezrozumiteľný.

nesprávny prízvuk, keď je prízvuk na nesprávnom mieste. Vtedy sa mení zmysel vety, najmä pri vetách opytovacích.

prílišný prízvuk, tak ohľadom kvantity ako aj kvality. Keď mnohým slovám vo vete dáva prízvuk, to nemá účinku. To je také, ako keď niekto v knihe všetky slová popodtrhuje, ako dôležité a významné.¹²⁶

Ústny prejav sa členieva na niekoľko rytmických jednotiek, čiže taktov, ktoré sú charakterizované dôrazmi. Frekvencia taktov závisí od rýchlosti prejavu. Čím je prejav rýchlejší, tým dlhšie sú rytmické segmenty.

Dôraz ako výrazný rečnícky prostriedok je vhodný najmä do vecných textov, menej vhodný do príležitostných a slávnostných prejavov. Dôraz, nazývaný aj vetným prízvukom, je založený na tom, že isté slovo vo vete vyslovíme dôraznejšie, silnejšie ako ostatné slová. Toto zdôraznené slovo je vo vete najdôležitejšie, prostredníctvom vetného prízvuku naň osobitne

¹²⁵ Porov.: SCHÜTH : *Theorie des mündlichen Vortrages*, s.40, 72.

¹²⁶ KIFFER, *Äussere Kanzelberedsamkeit*, s. 62.

kazateľ upozorňuje. Dôraz sa síce realizuje na slove, ale pritom je podmienený vetou, ba aj širším kontextom.

Rečník vie, že to závisí od logicko – myšlienkových vzťahov celého prednesu homílie, od situácie, v ktorej sa kazateľ nachádza, prípadne od jeho citovej zaangažovanosti na obsahu jazykového prejavu.¹²⁷ Na rozdiel od slovného prízvuku vetný prízvuk nie je ustálený. Jeho správne umiestnenie predpokladá, že kazateľ dobre pozná myšlienku, ktorú nesie veta a celá homília. Len tak dokáže skutočne nájsť logicko – myšlienkové centrá, ktorých vrcholom sú zdôraznené slová. Dôraz veľmi tesne súvisí aj s frázovaním. Platí, že pomocou prízvuku a dôrazu sa vydeľujú nielen hranice viet, ale aj menších zvukových celkov, ako je úsek, takt, slovo.

4.6.2 Prestávka alebo pauza

Rečník si uvedomuje, že v každom ústnom prejave sa dáva medzi slová, vety a odseky prestávka alebo pauza. Vytvárajú veľmi dôležitý čas pre správny prednes. Dá sa hovoriť o rôznych prestávkach a pauzách. Prestávka je prerušenie artikulácie, aby sa hovoriaci, kazateľ, mohol nadýchnuť. Keďže aj dlhšie výpovede sa členia na menšie zvukové celky, úseky a takty, kazateľ má dosť možností umiestniť pauzu tam, kde je to podmienené významovými potrebami textu a pritom sa nenápadne nadýchnuť. Takto sa fyzická nevyhnutnosť spája s vyznačením významových vzťahov prejavu.

Rečník sa musí chrániť robiť veľa alebo málo prestávok. Prestávka môže byť fyziologická, umelecká a didaktická.

Fyziologická prestávka je biologickou záležitosťou a závisí od momentálneho biologického a psychologického stavu. U chorých a pri tréme je frekventovanejšia a dlhšia.

Gramatická alebo logická prestávka je na miestach, kde sa prejav člení na zoskupenie slov, na vety a na odseky. Bez nej by sa prejav mohol stať nezrozumiteľným. Významová prestávka takto slúži na jasné a plastické vyjadrenie myšlienok. Pri hlbšom spracovaní textu sa významová prestávka mení na psychologickú /umeleckú/ prestávku.

¹²⁷ Porov.: FINDRA, J.: *Umenie prednesu*. Bratislava : SPN, 1974, s.34.

Umelecká prestávka je v poetických textoch, máva zvyčajne dramatizujúcu funkciu a realizuje sa ako neočakávaná. Prenášajúci ňou predznamenuje svoj osobitný zámer, vytvára si priestor pre vyznenie emocionálneho zážitku o ktorý sa chce podeliť s poslucháčmi.

„Prestávka je súčasne prostriedkom, pomocou ktorého rečník apeluje na pozornosť poslucháča, upriamuje ho na emocionálne alebo i intelektuálne exponované uzly textu. Prestávku netreba chápať ako časovo presne ohraničený úsek, počas ktorého trvá prerušenie artikulácie. Uvedomme si to preto, že takto mechanicky sa prestávka chápe dosť často. Najmä psychologická /umelecká/ prestávka, ktorá nevzniká z dôvodov syntaktických, sa musí chápať ako časová hodnota, ktorej rozpätie na časovej osi homílie je veľmi rozmanité. V tomto zmysle má možnosť voľby, a to nielen pokiaľ ide o rozmiestnenie prestávok, ale najmä pokiaľ ide o dĺžku ich trvania. Je možná taká situácia, že rečník síce signalizuje koniec časti homílie, ale to neznamena, že pritom musí dôjsť k úplnej artikulačnej pauze v tom zmysle, že by sa úplne prerušila artikulácia. Pripomeňme si, že mnoho rečníkov silu umeleckej prestávky celkom neobjavili.

Didaktická prestávka je taká, ktorú si text bezpodmienečne nežiada, ale dobrý rečník ju môže uplatniť.

V poézii sa prestávky nazývajú cezúrami (malé, veľké) a bývajú medzi slovami (malá) a vo verši (veľké), ktoré verš rozdeľujú na dve polovice. V antickej poézii bola aj prestávka uprostred stopy a na rozhraní dvoch stôp (dieréza), napr.: ne-viem = ne-vi-em; nepôjdem = ne-pu-oj-dem.

Sila prestávky, ako patetického vyjadrovacieho prostriedku, je v tom, že hovorí mlčaním.

Druhy páuz

respiračné, ktoré sa musia zhodovať s gramatickými,
gramaticko – logické, ktoré si žiada zmysel a ktoré sú určené interpunkčnými zákonmi gramatiky,

emfatické alebo rétorické, ktoré užíva rečník, aby aj takto vyzdvihol význam slov. Sú to teda pauzy prízvukové, rytmické a patetické, ktoré sú aj tam, kde v písme nestoja nijaké rozdeľovacie značky (interpunkcia). Pri týchto pauzách nie je zníženie tónu.

Bez zachovávanía týchto páuz sotva je možné zachovať zodpovedné tempo reči, ba v mnohých prípadoch bude aj veta alebo čiastka vety nezrozumiteľná.

Systém intonácie

Intonačné prvky signalizujúce intonačný pohyb, stoja tesne vedľa seba (melódia, dôraz i prestávka) a sú schopné navzájom sa suplovať alebo dopĺňať. Jednotkou intonácie je intonéma, čo je súbor všetkých prvkov intonácie, ktorý ako celok je schopný vyjadriť nejaký obsah (podobne ako graféma - písmeno, fonéma = zvuková jednotka). Intonémy, ktoré sa nemenia, sú konvenčné, čiže statické, na rozdiel od dynamických, ktoré môžu byť individualizované, subjektívne.

Statické intonémy sú tie, ktorými sa vyjadruje otázka, rozkaz, oznámenie a pod. Nimi sa vyjadrujú približne základné typy modálnosti.

Dynamické intonémy sú také, ktorými sa vyjadruje napr.: irónia, stimul, ľútosť, žiadosť, prosba, radosť, prekvapenie a pod. Zatiaľ čo statická intonéma je vhodná do každého prejavu, pretože je to vlastne gramatizujúci prostriedok, dynamická intonéma je primeraná len do teatrálnějších prejavov, alebo do takých, čo sú ladené osobne. Príklad: (hodnoty páuz medzi jednotlivými slovami sú očíslované od 0 do 6).¹²⁸

I. neutrálna intonácia:

„I⁰ ten² najlepš¹ študent³ , ktor⁰ý sa ⁴neučí⁵ , začne⁴ čoskoro⁴ zaostávať.⁶“

II. príznaková intonácia:

0 - 0 - 3 - 0 - 0 - 0 - 5 - 3 - 5 - 6
0 - 3 - 3 - 0 - 5 - 5 - 5 - 5 - 5 - 6
0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 4 - 4 - 6 - 6

¹²⁸ J., MISTRÍK, *Rétorika*, 3. vydanie. Bratislava, SPN 1987, s. 131-133

Proklitiky sú slová, ktoré sa intonačne "predkláňajú" (enkliticky "prikláňajú"). Patria k slovám, ktoré nasledujú po nich. Sú to predovšetkým spojky a potom predložky.

Príklady: Vracia, že - pozvali vojakov i - deti, ale - zabudli na - starcov a - starenky. Nesprávne: Vracia, -že pozvali vojakov - i deti, - ale zabudli - na starcov - a starenky.

Dramatizovať, čiže zmeniť výpovednú hodnotu vety, môže melódia, dôraz, prestávka. Napríklad melódiou možno odlišiť otázku od oznámenia. Dôrazom možno odlišiť rozkaz od oznámenia, ale aj spolupatričnosť členov: Zatvoriť, / nie prepustiť; Zatvoriť nie /, prepustiť.

4.7 Modulácia tónu a melódia hlasu

Rečnícky prednes má byť nielen zrozumiteľný, ale aj ľubozvučný a melodický, lebo to si vyžaduje cieľ rečníctva. Tón kazateľský je tón konverzačný. Líši sa od bežného konverzačného tónu, že nie je natoľko pohyblivý, dôverný ako každodenný rozhovor. Tiež nie je natoľko malebný ako tón dramatický. Rečník pri základnom tóne hlasu má zachovať pravidla výslovnosti, prízvuku a modulácie.

Mnohí nerobia rozdiely medzi prízvukom a moduláciou. Iní zas robia medzi moduláciou a melódiou. Vzniká veľa nepresností. Modulácia súvisí s akcentom, ale nie je s ním totožná. Modulácia je striedanie vysokého a nízkeho tónu. Pravda, tým súvisí aj variácia sily tónu, tempa a zafarbenia (koloratúra) hlasu.

Modifikácia rečníckeho tónu deje sa moduláciou a koloratúrou. Vlastné pole, na ktorom práve modulácia má svoj veľký význam, je pole afektov. Je psychologickým faktom, že určité tónové intervaly, (Terc, Quart, Quint, Oktáva) majú zvláštny vplyv na naše uši a na letoru. Tak napríklad: veľký Terc (základ dur-škály) má charakter sily, mužskosti, určitosti atď. Malý Terc (vedúci tón moll-škály) vyjadruje mäkkosť, ženskosť atď. Viac tónov rôznych intervalov, spojených v určitú melódiu, vyjadruje nejakú viac – menej určitú myšlienku, zodpovedajúcu komplexu afektov, obsiahnutých v tónových intervaloch. Na tomto fakte jedine zakladá sa možnosť umenia čistej hudby.¹²⁹

¹²⁹ SCHÜTH, *Theorie des mündlichen Vortages*, Herder, Freiburg, 1915, s. 96.

Ako v hudbe viac tónov rôznych intervalov tvorí melódiu a tá vyjadruje nejaké afekty, tak aj v reči modulácia (melódia) musí vyjadrovať predovšetkým city.

Keď počúvame úchvatný spev operného speváka, nevdojak pociťujeme, že ľudské hlasové orgány sú obrovským syntetizátorom, schopným prenieť neslýchané hudobné výpovede, ktoré niekedy povedia viac ako zložité orchestre. Dánsky jazykovedec J.O. Jespersen /1860-1943/ povedal, že hrtan možno bez akéhokoľvek zveličovania pokladať za najpodivuhodnejší hudobný nástroj, ktorý vôbec existuje, lebo umožňuje nepatrnými a pomerne jednoduchými prostriedkami vytvárať prekvapujúcu rozmanitosť tónov, ktoré sú schopné uchvátiť nás svojou zvukovou krásou oveľa viac než akákoľvek inštrumentálna hudba. Jednou zo základných zložiek, ktoré môžu naše hlasivky modulovať, je melódia.¹³⁰

Intervaly, v rámci ktorých sa modulácia pohybuje, sú intervaly vychádzajúce zo základného rečníkovho hlasu. Tieto intervaly nerozumieme tu tak presne, ako v hudbe, alebo speve, avšak, ako sa zdá, aj ľubozvučnosť rečí závisí od hudobnej čistoty tónov.

Základný tón, v ktorom má byť reč alebo určitá časť reči povedaná, a od ktorého treba počítať intervaly hore i dolu, je vlastne prevládajúcim stredným tónom kazateľa.

Úspech reči, jej presvedčivá sila v nemalej miere závisí aj od modulácie. Na tomto sa zakladá aj podstatný rozdiel medzi štýlom písaného slova a štýlom hovorenej reči. Živý prednes môže rátať na spolupôsobenie modulácie, takže mnohé myšlienky môžeme vyjadriť prednesom, čo spisovateľ musí urobiť novou vetou. Preto rečník môže byť dobrým rečníkom a zlým spisovateľom a naopak. Tak chápeme, že reči mnohých prednášajúcich vydané tlačou ani zďaleka nerobia na čitateľa taký dojem, aký urobili na svojich poslucháčov.

Táto modulácia je tak badateľná na rečníckom štýle, že cvičený čitateľ zo štýlu tlačeného slova pozná, či to bola reč alebo článok.¹³¹

Melódia hlasu je vlnenie hlasového tónu vo vete. Súvisí s myšlienkovým a citovým obsahom vety a širšieho kontextu. Je silným zvukovým výrazovým prostriedkom. Melodickú tvárnosť vety a celého jazykového prejavu v podstatnej miere určuje subjektívny vzťah rečníka k obsahu jazykového

¹³⁰ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. SÚV Socialistickej akadémie ČSSR, Bratislava : 1989, s.57.

¹³¹ Porov.: WALLASCHEK, *Psychologie u. Technik der Rede*, s. 18 – 20.

prejavu. Rečník si uvedomuje, že podobne ako dôraz, tak melódia nie je ustálená v písanej forme reči. Melodické stvárnenie závisí od priemernej výšky tónu, ktorým sa hovorí /absolútna výška tónu/, od toho ako sa melodické schémy opakujú /frekvencia vlnenia/ a od vzdialenosti dvoch krajných tónov v jednej melodickej schéme /tónový interval/. Spolu s dôrazom a pauzou sa melódia využíva na rozhraničovanie viet a súčasne na rozlišovanie viet podľa modálnosti. V tomto zmysle sa melódia využíva aj na vyznačenie logicko – myšlienkových vzťahov v ústnom prejave. Pozor, najmä frekvencia vlnenia a tónové intervaly sú vhodným prostriedkom na vyjadrenie intelektuálnosti alebo emocionálnosti reči. Súčasne sa nimi signalizuje aj stupeň vzrušenia rečníka a miera jeho citovej zaangažovanosti na obsahu reči. Práve v tom je však nebezpečenstvo, že rečník prekročí mieru a emocionálne bude “prekresľovať” tam, kde si to text nežiada a naopak.

Keďže prejav má v podstate vždy zvukovú podobu, rečník má možnosť vlnenie hlasu využívať nielen ako dramatizujúci prostriedok, ale ešte viac a hlavne a hlavne ako štylistický prostriedok, ktorý dáva slovám a vetám živú podobu a potrebné zafarbenie. Predstavme si len, koľko melodických podôb by mohol mať výraz “prosím” a čo všetko sa týmto slovom dá povedať, ak pridáme k nemu inú melódiu. Pomocou melódie môže človek vyjadriť všetky nálady, city a duševné stavy, ale navyše melódia môže bez vôle človeka, sama dať vzácne informácie o jeho temperamente, o jeho vzťahu k hovorenému textu, o vzťahu k poslucháčom, ba i o jeho momentálnej psychosomatickej situácii, s ktorou predstupuje pred publikum.

Pri vlnení hlasu je nositeľom informácií jednak veľkosť a potom vertikálny smer a frekvencia hlasových intervalov. Veľkosťou sa naznačuje expresívnosť /emocionálnosť/ prednesu: čím je interval väčší, tým väčšia je expresia, tým väčší je osobný a citový dôraz na výpovedi alebo na slove. A to platí aj naopak. Rečník musí sám odhadnúť priemernú veľkosť intervalu. Tak je správne, že rečník najmä pri slávnostných príhovoroch dá si na intervaly väčší pozor. Tu treba poznamenať, že silnejším výrazovým prostriedkom je vlnenie ako primeraná výška hlasu.

Vertikálny smer /nahor alebo nadol/ je najčastejší gramatický prostriedok, ktorý signalizuje a či supluje funkciu interpunkčných znamienok písanej podoby: smerom hore sa zvýrazňuje čiarka alebo otáznik, smerom dole bodka alebo výkričník. Pravdaže v živom prejave štylistika melódie obyčajne prekryje alebo prekričí gramatiku.

Melodický významná je aj frekvencia vlnenia, ktorá často súvisí s rýchlosťou reči: čím rýchlejšie sa hovorí, tým viacej sa striedajú melodické intervaly. Avšak práve preto je frekvencia tiež jedným z príznakov expresívnosti /nociónálnosti/ reči. Pri frekvencii a v jej nadväznosti na ňu pri vlnení musí rečník starostlivo striehnuť hranicu medzi intelektuálnym a teatrálnym prednesom, lebo ako výber slova, tak aj voľba melodického postupu sú prostriedkami štylizácie príhovoru.¹³² Melódií v prednese rečník musí venovať pozornosť.

„Niektorí rozoznávajú moduláciu:

- a) rytmickú: je spojená s prízvukom vetným a spája členy vety k vyššej rytmickej jednotke.
- b) afektovú: tiež súvisí s vetným prízvukom, ale je to tón, ktorý vyjadruje city.

My pod moduláciou rozumieme iba moduláciu citovú.“¹³³ Ktorá je trojaká:

- a) zostupná (kadencia)
- b) vzostupná
- c) visutá

V prvej a druhej skupine môžu sa vyskytovať tie najrôznejšie intervaly. A hoci je tu veľká rôznosť a rozmanitosť individuálna, predsa je nejaká pravidelnosť, ktorú cítime a považujeme za najkrajšiu a na určitých miestach cítime každú inú moduláciu, ako falošnú.

Najmä na konci viet a na konci hlavných členov jednej vety podliehajú tónové intervaly určitým zákonom, ktoré musíme zachovávať, lebo ináč modulácia bude neprirodzená a násilná.

„Modulácia zostupná (kadencia) je na konci viet alebo aj pri iných interpunkčných znamienkach a sa začína posledným prízvukným slovom. Ostatné modulácie sa riadia podľa druhu viet a majú veľa foriem, ktoré podrobne pojednávajú odborné príručky.“¹³⁴

Chyby proti modulácii:

- a) *neprirodzený cudzí tón*: Keď ináč vyslovuje ako zvykne v každodennom rozhovore. Keď zmení hlas alebo napodobňuje iných.

¹³² MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. SÚV Socialistickej akadémie ČSSR, Bratislava : 1989, s.58-59.

¹³³ SCHÜTH, *Theorie des mündlichen Vortages*. Herder, Freiburg : 1915, s. 63-65.

¹³⁴ MISTRÍK, J.: *Kapitoly zo štylistiky*. Obzor, Bratislava : 1977, s. 157-173.

- b) *prízvuk je neprirodzený*: Keď niekto robí kadenciu pri bodke alebo bodkočiarke veľmi hlboko. Iní zasa robia malú kadenciu, poltónovú, čo je veľmi neprijemné a vedie ku "kazateľnicovému" tónu.¹³⁵
- c) *monotónia*: je práve opak modulácie. Záleží v tom, že výška, intenzita, tempo a zafarbenie tónu sú vždy tie isté, počas celej reči. Keď niet nijakej modulácie. Ak sa opakuje tá istá modulácia, je to *isotónia*. Častou príčinou monotónnosti je nedostatok variácie v obsahu reči. Je ťažko modulovať, ak obsah nemá variácie, ak sa nestriedajú výklad, rozprava, argumentácia, afekty, atď.¹³⁶
- d) *Tónové líčenie*: (Tonomalerei) Používa sa v divadle, ale nesmie v kazateľstve. Deklamátor vie podávať jednotlivé slová, čiastky viet, myšlienky alebo i celé scény podľa ich povahy hlasom tupým, jasným, nízkym, hlasným... takže poslucháč už skrze takúto moduláciu je upozorňovaný na charakter obsahu. Deklamátor napodobňuje hlas. (Umelec, rečník, Piško.) Takéto vystúpenie si kazateľ nesmie dovoliť. Napríklad napodobniť hlas zomierajúceho Krista, môže deklamátor, ale nie kazateľ, keď cituje slová zomierajúceho Spasiteľa. Od kazateľa sa právom žiada, aby ich povedal pomaly, vážne, jasne, ale aby nenapodobňoval.

Rečník si musí uvedomiť, že si nesmie osvojiť takzvaný *kazateľský tón*, alebo *kázňový*, či *kazateľnicový tón*. Takýto tón je najväčším previnením sa proti správne prednesu. Prejavuje sa rôznymi odtieňmi, ťažko je definovateľný, najčastejšie sa prednes vyznačuje tým istým základným tónom v celej reči, s určitou neprirodzenosťou a spevavou moduláciou alebo kadenciou. Podľa toho základom kazateľského tónu by bola isotónia. Dôležité je, aby rečník jednotlivé slabiky dlho neroztáhoval.

Príčiny kazateľského tónu sú:

- a) *falošný predsudok*: keď rečník myslí, že ku jeho vystúpeniu patrí určitý tón, podobný k prefácií, slávnostne široký, emfatický deklamačný, ktorý zachytáva už pri prvých vetách a drží až do konca,
- b) *vec samá*: rečník v súkromí hovorí prirodzene, ale text príhovoru ho zvedie k zmene prirodzenej reči na určitý neprirodzený tón,

¹³⁵ KIEFFER,::Äussere Kanzelberedsamkeit. s.73.

¹³⁶ Tamže, s.134.

c) *nepohyblivý hlas*: často vedie kazateľa k spevavému tónu.

Odtiene kazateľského tónu:

- a) *falošný prízvuk*: ktorý sa vo všetkých vetách, celej reči rovnakým spôsobom opakuje,
- b) *stály pátos*: v rovnakej miere, obyčajne silný,
- c) *falošná modulácia hlasu*: vždy tá istá a najmä na konci viet tá istá kadencia (flexia),
- d) *vždy to isté zafarbenie tónu*: v celom tomto spevavom prednese panuje iba jeden tón, v ktorom sa prednáša všetko, tak argumentácie, úvod i záver, smútok i radosť dôležité veci i príklad, atď.
- e) *Monotónnosť*.

Kazateľskému tónu sa vyhýbajme:

- a) zachovávaním previdel prízvuku, páuz a kadencie,
- b) hovoriť k poslucháčom ako s svojim priateľom,
- c) nikoho a nič v homílii nenapodobňujeme,
- d) častejšie sa cvičiť a kontrolovať v obyčajnom konverzačnom tóne.

4.8 Timbre (franc., výsl. tembre)

Timbre je zafarbenie hlasu, špecifické u každého človeka, ktorým sa odlišuje od iných ľudí. V telefonických rozhovoroch odhadujeme totožnosť, temperament, náladu a momentálny psychologický stav hovoriaceho. Farba hlasu je daná jednak konštitúciou človeka a jednak jeho zámerom.

Zafarbenie hlasu je prvotne záležitosť psychofyzických dispozícií kazateľa. Každý človek i kazateľ má typické timbre, ktoré je preňho príznačné ako napr. farba očí. Kvalifikuje sa slovami kovové, flautové, jasné, tmavé, nosové, temné a pod. Mení sa pod vplyvom akustiky miestnosti, zdravotného stavu človeku, momentálneho psychického stavu i pod vplyvom reprodukčných zariadení. Svojské timbre má každá rasa, zvláštne timbre má Rómština. Timbre niektorých ľudí vedia napodobňovať herci. Poznamenajme, že aj moduláciou hlasu možno prednes štylizovať, možno tak vyjadriť istú náladu, napríklad slávnostnú, radostnú a podobne.

4.9 Intenzita hlasu

Jedná sa o silu, /hlasnosť/ s akou sa homília prednáša. V podstate o nej platí to isté, čo o zafarbení hlasu, pravda, zmeny v intenzite hlasu možno využívať omnoho diferencovanejšie.

Prirodzený tón je ten, ktorým hovoríme v každodennej konverzácii. Každý človek má vo svojom hlase tri stupne: vysoký, stredný a nízky tón. Prirodzený tón je stredný tón rečníkov. Výška stredného hlasu je relatívna, lebo je individuálna. Najlepší je barytón. Vysoký je menej zvučný a modulovateľný.¹³⁷ V strednom tóne treba zachovať zodpovednú silu (intenzitu). Zmena sily tónu je obyčajne spojená so zmenou výšky, avšak silu možno meniť aj na tom istom stupni (prízvuk).

Intenzitu hlasu treba rozdeliť na viaceré slová, čo sa deje práve skrze prízvuk. Najmä na konci viet, ktoré majú kadenciu, treba zachovať silu tónu, aby bola správna a zrozumiteľná artikulácia. Sila hlasu závisí aj od veľkosti a akustiky miestnosti. Najlepšie je stáť pri rečníckom pulte v diagonálnom postoji.

Chyby proti intenzite hlasu:

Najmä začiatočníci, ale aj po chorobe sa dopúšťajú, že príliš hlasne hovoria. V rečníkovi, ktorý vidí, že všetci pozerajú naň, vznikne pocit slávnostný a ten ho núti hovoriť vysoko a hlasne. Tomu sa treba vyhýbať, lebo to je škodlivé a nebezpečné. Pátos srdca neslobodno zameniť s pátosom pľúc. Ľudské srdce nie je pevnosťou, ktorú môžeme dobyť bombami a granátmi. A to platí vždy. Kto vždy fortissimo hovorí, toho už ani nepočuť. Poslucháči skôr dávajú pozor, keď rečníkov hlas počuť iba pri napnutej pozornosti.

4.10 Tempo

Tempo je rýchlosť reči, čiže rozloženie rečových jednotiek v čase a má pre rečnícky prejav veľký význam.

Reč musí mať zodpovedný spád. Nesmie byť ťažkopádna, ale musí príjemne plynúť. Slová sa musia kotúľať z perí, ako jasné perly. Príhovor má plynúť ako voda z prameňa, to znamená ľahko, jasne, ale nikdy sa nezastaví.

¹³⁷ Porov.: KIEFFER, *Äussere Kanzelberedsamkeit*, s. 128.

Bez tohto spádu a plynnej dikcie nemôže byť zaujímavý a pútavý, nemôže oduševniť svojich poslucháčov.

O Demonestesovi sa hovorí, že keď prvý raz vystúpil, jeho prednes bol slabý, že sa mu poslucháči posmievali. Hlas mal slabý, dych krátky a výslovnosť ťažkopádnu. A čo dokázal cvikom? Odstránil chyby a aj dnes má čo povedať rečníkom.

Avšak plynňý spád neznamená rýchle tempo. Plynňá reč nie je toľko, ako rýchla reč. Reč môže byť plynulá a ľahká a predsa pomalá, ba vo veľkej miestnosti, priestranstve aj pomerne pomalej.

Je podmienené obsahom reči. Nikdy sa neuplatňuje ako výstavbový prostriedok vety, nemá gramatickú funkciu ako výstavbový prostriedok vety, nemá teda gramatickú funkciu ako napr. dôraz, prestávka či melódia. Je to v prvom rade výrazový, štylizáčny prostriedok. Každý jazykový prejav má vlastné tempo podmienené obsahom, ale aj cieľom prejavu a typom prejavu. Každá reč má mať svoje tempo. Tempo môže byť celkové, úsekové, vetné a slovné.

Správne a primerané tempo v reči je relatívne. Raz bude rýchlejšie, raz pomalšie. Pri slávnostnej reči sa doporučuje meniť tempo. Celkové tempo závisí od individuálnych zvyklostí hovoriaceho, od jeho mentálneho psychického stavu, od fyzického stavu, od priestoru, v ktorom sa realizuje prejav, od obsahu textu i od vnímavosti a chápavosti poslucháčov. Zmena tempa má vplyv na prestávky a prízvuk. To závisí aj od povahy kazateľa. Každý rečník má vypestovanú a zaužívanú preňho typickú rýchlosť. Váhavý hovorí pomalšie tak ako melancholik alebo flegmatik. Naopak ľudia živej a veselej povahy obyčajne hovoria rýchlo. Poznámka, ženy hovoria rýchlejšie ako muži. Rýchlosť reči sa hodnotí nielen kvantitatívnymi kvalifikátormi, ale aj takými epitetami ako melancholická, flegmatická, temperamentná, váhavá a pod. Na rýchlosť tempa má veľký vplyv rezonancia hlasu. Silná a výrazná rezonancia spomaľuje rýchlosť. Ďalej vzťah hovoriaceho k obsahu textu: ľahostajnosť sa vyjadrí zvýšenou rýchlosťou, pátos a pompéznosť malou rýchlosťou.

Kto chce pomaly hovoriť musí mať ťažké pravdy vo vrecku, lebo ináč bude nudný. Kto pomaly rozpráva, ten nesmie robiť dlhé a ťažké vety. Tiež tempo reči sa líši podľa národnosti, mentality. Slovanské národy majú skôr hladké rýchle tempo.

Tempo môže byť ovplyvnené konkrétnou situáciou. Sú chvíle, kedy rečník má veci hovoriť rýchlo a inokedy zas pomaly, to aj podľa toho aký význam kladie hovoreným slovám.

Vyžaduje si to od rečníka svedomitú prípravu. Pamäť musí ľahko a chytré podávať myšlienky a výrazy rečníkovi, lebo ináč bude neistý a to bude hatiť plynňý spád jeho reči. Je potrebné, aby rečník mal určitú zásobu slov. Učenci nie sú vždy tí, čo vedia slovami najlepšie vyjadriť to, čo vedia. Rečník by to mal vedieť. To neznamená, že reč sa učí naspamäť. Keď v príprave použil iné výrazy, nemusí sa v hovorenej reči k nim vracáť. Dokonca, keď sa rečník preriekne alebo v ohni oduševnenia urobí chybu, to mu poslucháči odpustia.

Pri tempe nech dodržiava správne dýchanie a nemal by fyzickými silami šporiť. Naopak, nikdy nekázať s použitím všetkých síl.

Najčastejšou chybou je rýchle tempo. Jedni hovoria rýchle zo zvyky, nadobudnutého z mladosti, iní z temperamentu, iní zasa následkom momentálneho vzrušenia (lampová horúčka). Mnohí, ktorí sa naučili reč doslovne, odrecitujú ju v rýchlom tempe.

Na čo by rečník mal pri tempe pozor:

Zlé následky rýchleho prednesu:

reč je nezrozumiteľná
nemá výrazu,
vznikne zlý tón,
rečník sa vyčerpá,
poslucháči nemôžu reč sledovať a spracovať.

Sv. Augustín takého rečníka prirovnáva k hostiteľovi, ktorý hosťom predkladá najdrahšie jedlá, ale ich chytré odnáša, takže hostia ich nestačia požívať.

musí mať veľa látky a predsa nedosiahne žiadaného účinku,
nezrovnáva sa s dôstojnosťou stavu.

Prostriedky, ako sa zbaviť rýchleho prednesu:

tak hovoriť, ako keby nás počúvali cudzinci, ktorí sa naučili našu reč. Cudzinca skôr porozumieme, keď hovorí pomalšie.

Dostatočne vyslovovať slová a samohlásky,

Zachovávať pauzy,

Pri afektoch nehovoriť rýchle.¹³⁸

¹³⁸ Porov.: KIEFFER : s. 124.

Pri tempe si spomeňme aj na ďalšie kritéria:

Úsekové tempo sa týka iba niektorej časti textu. Pomalšie tempo máva obyčajne úvod a záver prejavu, cudzie, citované časti a faktografické údaje, prípadne veľmi dôležité časti. Úsekové tempo býva podvedomé, dobrý rečník ho vie vedome regulovať aj s ohľadom na úroveň vnímania poslucháča.

Vetné tempo sa týka len jednej vety a mení sa pri uplatňovaní citátov a vetných figúr.

Slovné tempo sa týka iba jednotlivých slov alebo častí vety. Závisí od frekvencie slova, to znamená, že frekventovanejšie slová sa vyslovujú rýchlejšie. Rýchlosť vedie často k deformáciám slov.

Agogika alebo zmena tempa je pojem prevzatý z hudobnej vedy. Prejavuje sa retardáciou, akceleráciou, zrušením tempa a nasadením nového tempa. Je to silný dramatizujúci prostriedok. Primeraná a odôvodnená je v náučných prejavoch, menej v slávnostných prejavoch.

Rytmus znamená pravidelné striedanie istých javov. Stretnúť sa možno s ním v prírode, pri fyziologických procesoch, pri práci, v hudbe, tanci i poézii. Rytmus sa môže realizovať tempom, ale aj inými prostriedkami. Potom sa uvádza ako tempo - rytmus. Monotónnosť unavuje.

Pomocou intonačných prostriedkov možno v texte vytvoriť tirády (z franc. *tirer* = ťahať), donekonečna rozťahnuté vety, ktoré rečník používa ako vrchol svojho prejavu pred potleskom. Rečník sa v tiráde snaží likvidovať predpokladané prestávky a odsúva intonačný vrchol. Tirády patria medzi dramatizujúce prvky.

Všetky mimojazykové intonačné prostriedky majú hodnotu ako sekundárne, ale v súvislom rečníckom prejave ich nemožno zaznávať ani podceňovať. J. Mistrík pokladá mimojazykové prostriedky za farebné okuliare, za prizmy, za "masky", ktoré sa nasadzujú pri prednese reči a rečnícky prejav môžu karikovať v dobrom i zlom zmysle.¹³⁹

¹³⁹ Porov.: MISTRÍK, J.: *Štylistika slovenského jazyka*. s.336-337

Piata kapitola

Základná rétorika

Informácia, a týka sa to reči, príhovorov, aj homílie, netriafa bezprostredne do mysle alebo srdca poslucháča. Na svojej ceste prekonáva slovo množstvo „prekážok“ a „nebezpečenstiev“. Z určitého pohľadu si môžeme tento proces predstaviť v troch fázach: vstup, selekcia a prijatie informácie.

5.1 Výber slov

Najprv dve informácie.

Prvá:

Kniha „Prehľad stredoškolskej matematiky“ má 100 strán a obsahuje 21 319 slov. Slová sa opakujú a aký má veľký slovník slov? Súčet tvorí 922 slov. To znamená, že stostránkový odborný text je napísaný 922 slovami. Táto informácia svedčí o tom, že v odbornom texte sa odborné slová často opakujú, nie je ich teda veľa, ale veľká je ich frekvencia.

Druhá:

Kniha K. Kumprechta „Najužívanejšie slová v nemčine“ poznamenáva, že priemerne vzdelaný dospelý človek ovláda asi 10 000 slov, ale z nich aktívne používa najviac 6 000. Manuálne pracujúci stačí ovládať iba niekoľko stoviek slov. V knihách Basic English a Basic Slovak sa prakticky dokazuje, že na bežné dorozumenie človek vystačí asi s 800 slovami.

Prof. J. Mistrík zistil, že na dobrú odbornú prednášku, čiže niečo ako naša homília, postačí asi 2 000 slov, z čoho 1 000 je odborných a 1000 je všeobecných, základných slov.¹⁴⁰

Aby bola rečnícka činnosť úspešná je potrebné mať primeranú slovnú zásobu. Je dobré, keď rečník používa čo najviac aktívnych slov. Okrem aktívnych slov je potrebné mať zásobu pasívnych slov, ktorý obsah a význam pozná, ale ich nepoužíva. Prieskum slov ktoré v USA používajú rečníci prezrádza, že z 80 000 slov bežne používaných bolo 2 240 základných slovných jednotiek a 5 000 rôznych slov. Lingvisti zastávajú názor, že zásoba slov, ktorých význam človek pozná, je niekoľkonásobne väčšia. Počet slov je rôzny podľa veku, vzdelania, jedná sa o odhady, pretože jazyk je živý a stále vznikajú nové výrazy vo všetkých oboroch ľudskej činnosti.

¹⁴⁰ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s.60-61.

Každý rečník má aktívny slovník určitého rozsahu a vedľa toho pasívny slovník, ktorý je niekoľkokrát väčší. Rečník vyberá slová zo zásoby slov aktívne používaných. Je rozdiel medzi rečníkom a rečníkom. Je pochopiteľnejšie, že kto má k dispozícii viac slov, dokáže sa presnejšie vyjadriť, pregnantnejšie vyberať slová a farbivo viac podávať udalosti ako ten, kto má chudobnejší slovník. Pre rečníka je potrebné aby si uvedomil fenomén vzťah reči a myslenia. Poznamenajme, že kedykoľvek človek premýšľa, vedie vlastne tichý vnútorný dialóg. Premýšľanie je v každom prípade spojené s rečou, i keď v niektorých okolnostiach alebo fázach rozhodovania, najmä pri riešení vizuálnych problémoch, rečové pohybové impulzy môžu byť obmedzené. To však neznamená, že v týchto prípadoch sa jedná o bez rečové myslenie.

Rečníkovi sa doporučuje, aby si našiel čas a čítal modernú, časovú literatúru, dobrých autorov a rovnako sa doporučuje, aby počúval dobrých rečníkov s tým úmyslom, že sa chce obohatiť najmä v slovnej zásobe. Rovnako sa doporučuje nové slová zapisovať, v knihe si prípadne podčiarknuť a častejšie opakovať.

Je potrebné si uvedomiť rozdiel medzi písomným vyjadrovaním a hovoreným. Totiž neexistujú len dva slovníky aktívne a pasívne používaných slov, ale že aktívna zásoba slov sa ešte rozdeľuje na slovník používaný k písomnému prejavu a slovník z ktorého čerpáme pri ústnom prejave. Je potrebné rozlišovať aj to, o aký rečový prejav sa jedná, či sa jedná o homíliu, bežný spoločenský rozhovor, alebo katechézu.

Poslanie rečníka nie je prosté prednášanie informácií, ale ich sprístupnenie predovšetkým tým, že odborný jazyk prevedie do jazyka poslucháča, a to neraz parafrázovaním, opisom javov. Pre populárnu reč je dôležitý v prvom rade obsah a až potom odborná terminológia. Rečník však musí byť majstrom v predkladaní a opise termínov, musí vedieť, ako vec ináč pomenovať, ako ju opísať bežnými tisíc slovami.

Pri odborných a všeobecných slovách sa v prednáške vyskytujú aj exotické, celkom neznáme slová alebo iba málo známe cudzie slová. Tie majú takú hodnotu ako čísla: alebo ich treba vyjadriť zjednodušene.

Pri hovorení sa vyskytujú aj oslovenia a iné "ľudské" slová, bez ktorých by homília bola chladná, knižná, cudzia. Mieru používania týchto slov musí odhadnúť sám rečník podľa situácie vyplývajúcej zo zloženia poslucháčov.

Jednoznačne sa stavíme proti afektovaniu výberom zvláštnych slov, proti esejistickému štýlu a takému spôsobu prejavu, ktorý by odvádzał pozornosť

od hlavného zámeru, od výkladu. To platí pravdaže v prípade, ak nejde o špecifický literárnovedný prednes so zreteľom na jeho formu. Jednako však pri spontánnom prejave, hovorenom bez písomnej predlohy a to sa často stáva kazateľom, kazateľ nemá čas a ani príležitosť vyzdobovať svoj prejav zvláštnymi slovami. Platia slová Claudela: „Musíme hovoriť nahlas, aby nás počuli. Musíme vravieť ticho, aby nás počúvali.“

5.2 Jazykové prostriedky

Rečnícky prejav predstavuje určitý komplex semiotických znakov. Jeho základom je rečnícky jazykový štýl. Tento patrí do oblasti jazyka a jazykovej štylistiky, kde patria i iné jazykové štýly, ako hovorový, náučný, publicistický, administratívny a umelecký.

Metafora, nepriame pomenovania je taký spôsob pomenovania, pri ktorom sa pomenovanie jedného javu prenáša na iný vtedy, keď je medzi obidvoma javmi nejaký vzťah alebo sú si niečím blízke (mladosť - jar života, zima - smrť, atď.). „Metafora prepožičiava abstraktným pojmom farbu a tón. Viditeľné veci líči v príťažlivých črtách a namiesto čírej myšlienky podáva obraz. Dobrý rečník nesmie metaforu ignorovať.“¹⁴¹ V umeleckých textoch je metafora estetizujúcim prostriedkom, pomocou nej sa personifikuje a animizuje (hroby hovoria, kvety plačú). Vo vecných, teda aj rečníckych textoch sa využíva ako prostriedok názornosti, konkretizácie (zašit' sa, odpíliť niekoho, obuť sa do niekoho, odklepnúť niečo atď.).

Stupeň abstraktnosti sa môže zvýšiť tzv. kondenzovanými syntaktickými konštrukciami. Za takéto sa pokladajú najmä prechodníky, príčastia, väzby s neurčitkom alebo slovesným podstatným menom. Kondenzovanými alebo zhustenými sa nazývajú preto, lebo sa v nich neexplikujú všetky gramatické kategórie.

Konkrétnejšie syntaktické konštrukcie sú informačne bohatšie, a tým konkrétnejšie, na rozdiel od kondenzovaných, ktoré sú abstraktnejšie, ale tempo prejavu spomaľujú, lebo prinášajú viac údajov.

Slovesné tvary podľa stupňa abstraktnosti môžu byť pasívne a aktívne. Aktívne slovesné tvary majú všetky slovesné kategórie. Pri nich je agens (činiteľ) známy.

¹⁴¹ VRABLEC, J.: *Homiletika*. s. 154.

Príklad: začnem, začneš, začne, začneme, začnete, začnú, začal som, ... Pasívne formy môžu byť dvojaké: zložené (je začaté, bolo začaté ...) a zvrtné (začína sa, začalo sa ...). Z nich nie je zrejmé, kto je agensom. V rečníckych prejavoch niekedy treba agens zamlčať.

Ďalším znakom prejavu a požiadavkou naň je všeobecná jasnosť, prehľadnosť a zrozumiteľnosť textu. Z tohto hľadiska možno hovoriť o stupni zrozumiteľnosti a prípustnosti textov. Slovná zásoba slovenčiny vrátane odborných termínov, cudzích slov, dialektizmov a iných nespisovných slov používaných pri komunikácii v slovenských textoch obsahuje okolo 200 000 slov. Jednotlivec ani len pasívne takéto množstvo slov nemôže ovládať. Vo verejných prejavoch treba používať len takú slovnú zásobu, ktorú adresát s primeraným vzdelaním ovláda aspoň pasívne.

S otázkou zrozumiteľnosti textu súvisí aj otázka spisovnej normy. Slovenský jazyk podobne ako iné jazyky kultúrne vyspelých národov má už ustálenú spisovnú normu a rozlišuje spisovné prostriedky od nespisovných. Verejné prejavy musia využívať spisovné prostriedky. Používanie nespisovných prostriedkov je znakom nekultúrnosti, nevzdelanosti a nedostatku sebadisciplíny človeka. Okrem toho je prejavom neúcty voči poslucháčom. Do homílií nepatria ani exkluzívne cudzie slová, úzke odborné termíny (teologické), rozličné znakové slová, hoci spisovné.

Vo verejnom prejave sa pokladajú za nespisovné rozličné dialektizmy, archaizmy i familiárne slová, ktorým rozumie len úzky okruh ľudí. Dialektizmy nemožno používať v homíliách aj preto, že na Slovensku je vyše 30 rozličných nárečí (stredoslovenských 15, západoslovenských 7, východoslovenských 7 a iných 5). Mnohé bežné veci, majú v nárečiach rozličné pomenovanie, ako napr.: krumple, švábky, erteple, bandurky..., prípadne inú modifikáciu: piglajz - piglajz, biglajz, biglajz ai. Niektoré dialektizmy sú také, že im nerozumejú všetci Slováci, napr.: garadiče, geročok, takoj, pencle a pod.

V slovenčine ako v každom inom jazyku sa vyskytujú zastaralé a historické slová, ktoré poznajú len staršie generácie alebo špecialisti z určitých odborov. Napr.: gáža, zupák, jednatel', úd výboru. Za staromódne sa pokladajú už aj mnohé familiarizmy (vyšťaľovať sa, fušovať), biblizmy (podobenstvá, protivenstvá, hriešnik, kajúcnik a i), poetizmy (kmeť, tátoš, čaša, žertva, kradmý a i).

5.3 Rečnícky štýl (Elocutio)

Rečník si musí uvedomiť, že slovo je formou myšlienky. Myšlienka skrze formu dostáva úplnú hodnotu. Preto forma a myšlienka sú podstatne spojené. Štýl nie je pre kazateľa vedľajšou vecou. Aj najlepšie myšlienky urobili by iba slabý dojem, keby nemali zodpovednú rečovú formu. Štýl je natoľko spojený s osobnosťou človeka, že niet všeobecnej náuky o podstate štýlu. Štýl nie je nič iné, ako rečníctvo in concreto. Ako rečníctvo, tak aj štýl rastie z harmonickej spolupráce duševných schopností. Štýl je fyziognómiou ducha. Napodobňovať cudzí štýl je toľko, ako nosiť masku. Aj najškaredšia živá tvár je lepšia ako najkrajšia maska. Štýl je verným výrazom duše. Kto chce mať jasný štýl, musí mať jasno v duši. Veľkolepý štýl predpokladá veľkolepý charakter. Otázka štýlu je otázka osobnosti.

Štýl je formovanie myšlienok pre prednes. Myšlienky sú dušou, štýl je telom a prednes je rúchom reči.

Kritéria čo sa očakáva od rétora?

Žiada sa, aby správne zachytil podstatu veci a aby ich podal v správnom výraze. Právom si musí byť vedomý, že sa od neho žiada hĺbka myslenia, živosť fantázie a teplo srdca. Keď má ešte nadanie úspech zo strany rétora je možný. Opravdivý štýl sa rodí ako osobnosť.

Očakáva sa, že splní podmienky. Dôkladné vedomosti a znalosť vecí. Každý vie hovoriť iba o tom, čo hýbe jeho dušou. Mnohí nevedia hovoriť preto, lebo nemajú čo povedať.

Charakter a ideálne životné ciele a túžby. Veľké myšlienky sa rodia v srdci kde je oduševnenie za ideály. Jasnosť v myšlienkach a pojmoch: Kde toho niet, tam často vznikajú frázy, tautológie, pleonazmy, čiže nejasný a neprirodzený štýl.

Gramaticky správny a v literárnej reči:

Správna reč je dôstojným rúchom slova. Gramatická správnosť nemôže byť na úkor popularity. Rétor dialektom nehovorí.

Zdokonaľovať sa a cvičiť:

Stojí za námahu osvojiť si prirodzený, jasný a čistý štýl. Už sv. Augustín hovorí, že skoro vždy sa mu nepáči jeho reč, lebo túži po niečom lepšom, čo vo vnútri už prežíva skôr, ako by to slovami začal vyjadrovať.¹⁴²

¹⁴² Porov.: AUGUSTIN, *De catechizandibus rudibus*, c. 2,n. 3.

Usilovná práca je najlepšou cestou k čistote štýlu. Ktoré vlastnosti ma mať štýl?

Už Cicero poukazuje, že rečnícky štýl musí mať štyri vlastnosti. Štýl musí byť:

- gramatický správny
- zrozumiteľný
- pekný
- primeraný

5.4 Rečnícke prejavy

Ústne rečnícke prejavy môžu byť:

1. prednášané spontánne, bez písomnej predlohy;
2. improvizované na základe písomnej predlohy;
3. prednášané spamäti podľa vopred písomne pripraveného textu;
4. prejavy čítané.

1. až po 4. prípad sa klasické ústne prejavy približujú k písomným prejavom a strácajú typický rečnícky charakter. Každý z týchto druhov má svoje opodstatnenie:

1. typ je primeraný pre náučné výkladové prednášky;
2. pre propagandisticko - politické prejavy;
3. pre príležitostné kratšie prejavy;
4. typ pre slávnostné, veľmi vážne príležitosti.

Z hľadiska ekonomiky textu je ústny prejav ekonomickejší a bohatší na fakty, informačne je bohatší.

Príklad: písomne vyjadrené podmienkové súvetie "Ak nechceš, nuž nemusíš" sa ústne môže vyjadriť: „Nechceš, nemusíš.“

Ústny prejav

Ústny prejav má veľké možnosti v porovnaní s písomným, kde máme k dispozícii len **9 interpunkčných znamienok**, ktorými sa odčleňujú syntaktické celky (čiarka, bodka, dvojbodka, bodkočiarka, otáznik, výkričník, tri bodky, zátvorky, pomlčka).

Ústny prejav sa môže obohatiť timbrom (tembr = zafarbenie hlasu), rozličným intonačným spôsobom, kde sú stovky variantov.

Variabilnosť ústneho prejavu je daná aj aktuálnym členením výpovedí. Jadro, hlavné alebo najviac zdôrazňované slovo pri písomnom prejave dávame nakoniec, pri ústnom sa to nemusí, lebo sa môže zdôrazniť intonačne.

Príklad: Z Ježišových slov si každý z nás má pre seba vyvodit' dôsledky.

Z Ježišových slov si má pre seba vyvodit' dôsledky každý.

Písaný text je z tohto hľadiska stereotypný. Tu treba poznamenať, že čím je zdôraznené slovo bližšie k začiatku vety, tým je výpoveď expresívnejšia a štylisticky príznakovnejšia.

Parentéza (vsuvka) je výpoveď alebo stručný komentár k výpovedi z iného hľadiska.

Príklad: Sviatosti sú dary, - ktoré ustanovil Pán Ježiš - krst, birmovanie...

Parentéza sa môže zmeniť na vetné pričlenenie, keď sa vyjme z vety: Sviatosti sú dary, krst, birmovanie...

Exkurz je odbočka, v ktorej sa vysvetľuje vec alebo jav súvisiaci s témou základného textu. Kazateľ, ak sa púšťa do dlhšieho exkurzu, poslucháčov na to obyčajne upozorní.

Príklad: Dovoľte, aby som odbočil. Chcem vám vysvetliť ešte to a to. Nemajte my za zlé, ak vám podrobnejšie vysvetlím ešte toto.

Rektifikácia je text, ktorým sa kazateľ vracia dozadu a koriguje to, čo vyslovil skôr.

Príklad: V to ráno si Peter uvedomil Kristove slová, keď zostupovali v hory, že má vstať z mŕtvych.

Pripájacie výrazy (konektory) sú: čiže, inými slovami, respektíve, inakšie povedané a pod. Všetky tri prostriedky sa využívajú i v písomných a ústnych prejavoch. V písomných prejavoch sa na vyčlenenie parentézy a exkurzu využívajú iba dve znamienka - zátvorka a pomlčka. V ústnych prejavoch sa realizujú odlišnou intonáciou, pomocou páuz, zmenou tempa i inými zvukovými efektami. Ovplyvňujú ho pozitívne, robia ho variabilnejším a pestrejším.

Ústny prejav sa vyznačuje striedavým rytmom, vetou alebo väčšiu časť textu zrýchľuje, inokedy spomaľuje. Zmena rytmu sa dosahuje najčastejšie zrýchlením alebo spomalením reči. Kvôli zvládnutiu rytmu rečník často zostavuje svoj prejav z fragmentov, kde patrí elipsa, apoziopéza a proziopéza.

Elipsa je taký syntaktický jav, kde sa z vety vypúšťa obyčajne najmenej významné slovo.

Príklad: Mladosť - radosť.

Apoziopéza je syntaktický jav, keď vo vete chýba obyčajne vrcholové hlavné slovo, ktoré by malo stáť na konci vety.

Príklad: Krajina krásna, ľudia dobrí ... Ien ... Juro, zase postávaš? Iní majú za teba robiť? Noved' ... ! pohrozil rukou. Lúto mi prišlo... Trochu som s Dorou ... Už? Kto ťa to udal? Ten buzer ... Čuš! skríko! Dedko.

Proziopéza vzniká tak, že sa vynechá začiatok výpovede.

Príklad: ...bud' Ježiš Kristus, ...Kristus, ...Bohom.

Tieto neúplné vety rátajú s istou spontánnou reakciou poslucháčov (úsmevom, potlesk, krik, alebo iný spôsob súhlasu). V slávnostných prejavoch majú podobu nekonečných zvolacích enumeratívnych (vypočítavajúcich) konštrukcií.

Príklad: ... A nikdy, nikdy, už nikdy! ... A prečo, prečo! Nie, bratia...!

Každý jazykový prejav sa skladá z viet a odsekov, ktoré môžu byť skĺbené silnejšie alebo voľnejšie. Tento jav sa volá kohéznosť textu. V písomnom prejave je väčšia kohéznosť textu, ale nerovnomernejšia, pri ústnom prejave je to opačne. V písomnom prejave je tematické členenie výraznejšie. V ústnom prejave je viacej jednoduchých viet a viacej priradovacích súvetí, v písomnom prejave prevládajú podradovacie a dlhšie súvetia. Podradovacie vetné konštrukcie narúšajú zrozumiteľnosť a plynulosť pri vnímaní rečníckeho prejavu.

Príklad: viera je súčasťou života kresťana keď mu je povinnosťou splniť záväzky ktoré vzal.

Situačnosť pri rečníckom prejave znamená, že tento sa vždy uskutočňuje v konkrétnom prostredí a čase, za osobnej prítomnosti hovoriaceho a počúvajúceho. Má vplyv na výber slov a ich usporiadanie. Rečníkovi uľahčuje opis a výklad, lebo rečník môže byť v prejave stručnejší a názornejší.

Situačnosť daná prítomnosťou adresáta v reči. Z hľadiska času sa jazykové prejavy môžu koncipovať dvojako, ako zapojené do skutočného času alebo nadčasové. Typickými pre nadčasové sú vedecké texty, v ktorých sa problém rieši ako stojí mimo času i keď sa uplatňuje formálne prítomný čas. To je však čas gnómický, to jest neobmedzený a nevymedzený. Majú ho poučky, všeobecné pravidlá, tézy, analýzy a pod.

Príklad: Prijatá sviatosť je, novou silou, ktorá sa rovná kľúču potrebného do Božieho kráľovstva. (slová "je" a "rovná sa" treba chápať ako slovesá v gnómickom čase).

Pri reči je hovoriaci obrátený tvárou k adresátovi a registruje, že jeho prejav je zaradený do skutočného času. Nezáleží na tom, čo je predmetom jeho reči, pretože svoju reč adresuje vždy prítomnému poslucháčovi. Jeho reč preto má vždy rámec prítomného času.

Situačnosť daná prítomnosťou adresáta sa konkrétne realizuje tak, že rečník uplatňuje kinetické prvky kvôli tomu, aby verbálny text mohol byť úspornejší.

Príslovkové údaje hore, dolu, áno, nie a iné namiesto slov (*expressis verbis*) sa signalizujú pohybmi, čím je prejav dramatickejší. Taký prejav sa nedá prepísať na pásku, lebo namiesto pohybov by boli prázdne miesta. Preto niektorí rečníci sa dobre počúvajú, ale zle čítajú. Hovoríme preto, že rečnícky prejav, ktorý vzniká v konkrétnej situácii, je neprenosný.

Súčasťou situačnosti je scéna rečníckeho prejavu s takými rekvizitami, ako ambóna, mikrofón, a všetko ostatné (svietidlá, vitráže, obrazy a i.). Dotvárajú situáciu a z prostredia ich nemožno odpočítať. Rečník namiesto pomenovania vecí, vlastností alebo deja môže použiť len deiktické slovo, ak má v blízkosti rekvizity.

Deiktické slová sú t - slová (ten, tá, to, tu, takto, odtiaľ, toľko a i.), ale ich treba používať s mierou. Nie sú vhodné do slávnostných prejavov a do prejavov adresovaných početnému publiku.

Niektoré rekvizity, pult, mikrofón a podobne veľkosť miestnosti určujú aj tempo reči. Vo veľkých miestnostiach, na voľnom priestranstve, pri otvorených oblokochoch, dverách a keď sa hovorí cez mikrofón, prejav musí byť pomalší.

5.5 Celkový pohľad na rečnícke žánre a klasifikáciu rečníckych žánrov

Žijeme v dobe, kedy sa viac kladie dôraz aj na jazykovú komunikáciu. Viac vystupuje do popredia sila slova v ústnom jazykovom prejave. Poslanie zostáva aj naďalej v prioritě rečníckeho angažovania. Rečnícke poslanie kladie dôraz tak na obsahovo – myšlienkovú náplň, pretože má čo povedať a preto jeho reč musí mať vnútornú logiku, usporiadanosť a bol kompozične ucelený. Reč musí byť pre poslucháča myšlienково zreteľná, adresná a prípadne aj emocionálna – esteticky účinná, teda celkovo presvedčivá. Rečník by nemal podceňovať techniku reči. Aj po rokoch by nemal podceňovať situáciu, kde prednesie svoju reč.

Spomínáme to preto, že všetky typy rečníckych prejavov môžeme zhruba rozdeliť do dvoch veľkých kategórií na vecné a slávnostné prejavy. Pretože uvedieme viac rečníckych žánrov je potrebné poznamenať, že najmarkantnejšia čiara je medzi tými, ktoré orientujú pozornosť na fakty, a tými, ktoré ju orientujú na city človeka.¹⁴³ Názorne by sa dalo povedať, že medzi nimi je taký rozdiel, ako medzi všedným dňom a sviatkom. Kým lektorské prejavy hovoria faktami, zatiaľ ceremoniálne prejavy hýria rozličnými básnickými ozdobami a v skutočnosti mnohé majú často umeleckú podobu. Ceremoniálne texty sú osobné, patetické, vzbudzujúce isté osobné nálady poslucháčov, lektorské prejavy sú racionálne, neosobné, objektívne a vecné. V slávnostných prejavoch sa graduje cit od začiatku tak, aby vyvrcholil na konci, lektorské prejavy sú členené vnútri logicky na úvod, jadro a zakončenie a potom ešte ďalej na odseky, exkurzy, príklady, doklady a podobne. Ceremoniálne prejavy sú postavené na slovách a na ich zvukovom stvárnení, lektorské sú stavené na vecných údajoch a realizované s uplatnením bohatých vizuálnych prostriedkov alebo atraktívneho zvukového stvárnenia. V oslavných textoch sa citujú aforizmy, úryvky umeleckých textov, v lektorských textoch sa citujú tézy, myšlienky, názory vedcov. Lektorská rétorika neznáša “krásne” reči, rečnícke figúry, neznáša beletristické alebo beletrizujúce frázy. Jej krása je vo vecnosti, v logike, v úspornosti, v adresnosti a v zrozumiteľnosti. Ceremoniálny rečník stojí blízko recitátora umeleckého textu, lektor stojí bližšie k hercovi, ktorý rieši problémy, zaujíma stanovisko, presviedča svojho partnera.

Rozdiely medzi týmito dvoma rétorikami sa čím ďalej tým viac cítia i naštávajú práve dnes. Lektorská rétorika osobitne zdôrazňuje potrebu hovoriť

¹⁴³ Porov.: J., MISTRÍK, *Kurz lektorskej rétoriky*, s. 10.

k veci, jadrne, nie zdĺhavo a nie “rečniť“. Lektor vlastne nie je rečník, ale učiteľ.

Rečnícky prejav je z hľadiska obsahového a formálneho kompaktným a uzavretým celkom. Takýto uzavretý celok sa niekedy nazýva útvar, inokedy žáner. Pri užšom chápaní je medzi nimi rozdiel v tom, že útvar je presne určený, adresný a konkrétny, zatiaľ čo žáner je abstraktné pomenovanie pre všetky útvary patriace do tej istej kategórie.

Prejav rečníka je uzavretý z obsahovej strany vtedy, keď sa sústreďuje na vytýčenú tému a povie o nej všetko, teda ju dokončí a uzavrie. Z formálnej stránky je uzavretým vtedy, keď sa používajú jednotné a primerané prostriedky a keď poslucháč zreteľne rozlíši stavbu prejavu (úvod, jadro, záver). Medzi jednotné a primerané prostriedky popri jazykových rátame aj zvukové a kinetické.

Klasifikácia rečníckych žánrov nikdy nebola jednotná a nie je ani v súčasnosti. V rozličných historických obdobiach a na rozličných miestach sa uplatňovali rozdielne klasifikačné kritériá. Aristoteles rozlišoval trojaké žánre: a/ judiciálne (súdne),

b/ deliberatívne (politické),

c/ epideiktické (slávnostné). Táto klasifikácia sa menila pod vplyvom spoločenskej situácie.

Stredoveku rozvinuli cirkevné žánre a ustúpili judicialne žánre. V súčasnosti klasifikáciu žánrov ovplyvňuje rozvoj technických rečníckych prostriedkov.

V starších maďarských rétorikách sa klasifikujú žánre podľa cieľa prejavu a predmetu.¹⁴⁴ Négyesy člení žánre z hľadiska cieľa na: 1. reči zasadnutí, 2. súdne reči, 3. slávnostné reči; z hľadiska predmetu a príležitostí na: 1. politické reči, 2. súdne reči, 3. cirkevné reči, 4. vedecké reči, 5. príležitostné reči, 6. didaktické reči.

Riedl člení žánre podľa obsahu a cieľa na: 1. politické reči, 2. súdne reči, 3. cirkevné reči, 4. vedecké reči, 5. príležitostné reči.¹⁴⁵

Juhoslovanský autor Vatovec člení žánre na: 1. súdne rečníctvo, 2. politické rečníctvo, 3. Cirkevné rečníctvo, 4. vojenské rečníctvo, 5. príležitostné

¹⁴⁴ Porov.: NÉGYESY, L.: *Rétorika. Prózai olvasmányok Emléket.* 2. vyd. (Budapest 1904)

¹⁴⁵ Porov.: MISTRÍK, J.: *Rétorika.* s.166.

rečníctvo, 6. oratio docens (výkladové rečníctvo, prednášky), 7. diskusné prejavy.¹⁴⁶

V slovenskej rétorike sa otázkou žánrov a ich klasifikáciou zaoberá Hora a rozlišuje.¹⁴⁷

A/ *Formy rečenia*: 1. politická reč, 2. slávnostná reč, 3. príležitostná reč: a/ spomienková, jubilejná, oslavná, b/ hodnotiaca, c/ sobášna, d/ pohrebná, e/ súdna; 4. náboženská reč (kázeň - homília).

B/ *Formy prednášania*: 1. populárno-vedecká vzdelávacia prednáška: a/ tematická podľa vedných odborov, b/ opisná, spomienková, c/ vysvetľujúca; 2. výklad, rozbor: a/ pri hromadnom vzdelávaní v kurzoch a pod.; 3. referát, správa (na porade, na schôdzke, na seminári, na zjazde); 4. besiedka, popularizačný rozhovor; 5. rozprava, 6. návrh, 7. úvaha, 8. komentár, 9. opis a pod.

C/ *Malé prednášateľské formy*: 1. prípitok, príhovor, 2. prívet (úvodný, privítací, otvárací, pozdravný), 3. hlásenie, rozkaz, 4. sprievodné slovo na výstave, exkurzii, 5. sprievodné slovo hlásateľa, uvádzača, konferenciera, 6. dialóg, individuálny rozhovor, 7. oznam, upozornenie, výstraha, výzva oznamovacím prostriedkom, 8. diskusný príspevok, polemika, debata, 9. rady pokyny v tzv. poradenskej a informačnej službe.

Základy rečníckeho slohu a klasifikácie žánrov sú uvedené tiež v práci Slovenská gramatika.¹⁴⁸

· Morfologické ústne prejavy: prednáška, prejav (príležitostný), referát, slávnostná reč, politická reč.

· Dialogické prejavy (ústne): diskusia, debata, polemika.

Samostatné klasifikačné kritériá použil J. Mistrík v Rétorike.¹⁴⁹ Pri nich berie do úvahy formálne prostriedky (jazykové i mimojazykové), situáciu, adresáta prejavu, tému a hlavne funkciu.

¹⁴⁶ Porov.: VATOVEC, F.: *Retorika – govorništvo*. Ljubljana : 1972.

¹⁴⁷ Porov.: HORA, Š.: *Základy prednášateľstva*. Martin :1955.

¹⁴⁸ Porov.: PAULINY, E.-RUŽIČKA, J.-ŠTOLC, J.: *Slovenská gramatika*. 5. vyd. Bratislava : 1968.

¹⁴⁹ Porov.: MISTRÍK, J.: s.169-170.

5.5.1 Agitačno-propagandistické prejavy:

- a) politické reči: zjazdový prejav, manifestačný prejav, parlamentný prejav, mítingov prejav, diplomatická reč, agitačný prejav
- b) súdne reči: obžaloba, obhajoba

5.5.2 Náučné prejavy:

- a) prednášky: školská, osvetová
- b) referáty a koreferáty: politický, vedecký, organizačný, sprievodcovský
- c) dialogizované útvary: diskusie, polemiky · cirkevné prejavy: homília, kázeň

5.5.3 Príležitostné a ceremoniálne prejavy:

a) verejné:

- 1 slávnostné: jubilejný, spomienkový, gratulačný
- 2 rámcové: privítací, otvárací, záverový, pozdravný
- 3 informačné: oznamovací, konferenciársky, upozorňovací, výstraha, výzva, rozkaz
- 4 rodinné: prípitok (toast), vítajúci novorodeniatko, sobášny, pohrebný

Šiesta kapitola

Formálna rétoria

6.1 Rétor a rétorické požiadavky

Úroveň účinku reči sa dá aproximatívne merať spätnou väzbou, ktorou bývajú reakcie poslucháčov. Prejavujú sa stupňom ticha, šumu, hluku, potleskom, pohybom, rozbaľovaním cukríkov, kašľaním alebo driemaním. Reakciou sú aj rozličné otázky, poznámky a pod. Príkladom, že sa dajú merať je ticho, ktoré sa dá zvyšovať. Napríklad vyšší stupeň ticha je, keď povie, že poslucháči ani nedýchali. Rečník pri prejave musí kontrolovať spätnú väzbu a prispôbovať jej svoj prejav.

Podľa participácie poslucháča na prejave, prejavy delíme na monologické a dialogické. Rečnícky prejav sa zdá byť na prvý pohľad monologickým prejavom a pritom ide o adresné dialógy, ale hovorom na ňom participuje iba jedna strana. Prítomný adresát prejavu potencionalne mlčí. Rečník si niekedy sám odpovedá na skryté otázky poslucháčov (virtuálny dialóg). O tom, že prejav je určitý druh dialógu, svedčí oslovenie. Uvažovať treba aj nad oslovením, aby bolo pre poslucháčov najvhodnejšie a najprimeranejšie. Oslovením sa reč člení a stupňuje. Nesmie byť veľmi často používané oslovenie, aby to nevyzeralo ako vtieravá maniera.

6.2 Dialógový prejav

Dialógový prejav má niekoľko charakteristických znakov. Rozhovor dvoch komunikujúcich ľudí sa skladá z replík, keď raz jeden a potom druhý hovoria. Striedanie replík môže byť symetrické, ale aj celkom nesymetrické. Záleží aj na temperamente partnerov a aj na tom, v akom pomere sa vymieňajú informácie. Môže sa stať, že jeden z nich sa takmer alebo vôbec nedostane k slovu. Je to aj vtedy dialóg? V rétorickej činnosti je to dôležitý moment. Uvedomme si, že aj neodpovedať je odpoveďou a dokonca niekedy veľmi silnou a výrečnou. Pre dialóg je teda príznačné používanie 1. a 2. osoby (ja - ty), v rečníckom dialógu sa vyskytuje druhá osoba plurálu (vy). Existujú však aj témy, ktoré sa stanovujú ako monológy hovoriace v tretej osobe. Čím

frekventovanejšia je druhá osoba, a teda dialogickosť, tým má prejav viacej črt súkromného rozhovoru, stojí teda bližšie k adresátovi.

Rozdiel medzi dialógovým a monologickým prejavom je aj v tom, že dialóg má živšiu a pestrejšiu modálnosť. V rečníckych textoch sa používa menej oznamovacích a viac žiadacích, zvolacích, opytovacích, kondicionálnych, prípadne nepriame vyjadrenie modálnosti. V monologických textoch je viacej oznamovacích viet. Podmienka sa môže vyjadriť nepriamo pomocou oznamovacej, žiadacej i opytovacej vety.

Plynulosť dialógu narúša aj fluktuácia poslucháčov alebo akýkoľvek pohyb a zvuk, ktorý sa neorganický vyskytuje počas prednesu.¹⁵⁰

Dialogizmus.

Rečník finguje dialóg, rozhovor medzi sebou a poslucháčmi, prípadne na scénu uvedie iné osoby, s ktorými vedie rozhovor. Figúra má priam dramatickú silu.

Dubitácia

Rečník sa stavia zdanlivo do neistoty, čo má povedať, alebo robiť. Po grécky: apória. Zdanlivá pochybnosť.

Komunikácia

Rečník si zdanlivo pýta radu od poslucháča, i dokonca od svojho protivníka, s ním spoločne uvažuje, čo robiť, ako sa rozhodnúť, čo podniknúť. Po grécky: anakoinósis. Porada.

Koncesia

Rečník dačo pripustí, čo hovorí proti nemu, alebo čo je zdanlivo proti nemu, aby tým viacej získal priazeň na svoju stranu.

Korekcia

Rečník zdanlivo berie späť čo povedal, aby namiesto toho dosadil čosi silnejšie. Je to sebaoprava.

Prolepsis (anteoccupatio)

Je to prednimanie námietky, aby ju rečník obral o jej silu. Uvedie ju známymi formami, napríklad: „Počujem, ako niekto namieta...“ Niekto by si

¹⁵⁰ Porov.: MISTRÍK, L.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s.27-29.

mohol pomyslieť...“ „Viem, čo si niektorí v tejto chvíli myslíte...“ „Vy si azda poviete...“

Táto figúra veľmi vzbudzuje pozornosť a podporuje virtuálny dialóg. Dobrý rečník sa bez nej neobíde takmer ani v jednej reči.

Rečnícka otázka

Pôsobivá metóda, ako oživiť pozornosť poslucháča je rečnícka otázka. Rečník sa obráti na poslucháčov s otázkou, na ktorú nečaká odpoveď, pretože ňou sleduje zmenu pasívneho uvažovania na aktívne. Rastie tak dramatický účinok reči. Táto figúra je vo virtuálnom dialógu neodmysliteľná.

Subjekcia

Je živá výmena otázok a odpovedí. Rečník na otázku dá vždy aj odpoveď. Považuje sa za veľmi účinnú v reči.

Sustentácia

Rečník najprv vystupňuje očakávanie a pozornosť poslucháča a potom povie niečo nečakané a čo prekvapuje. Uplatňuje sa s komunikáciou. V slovenčine sustácia znamená napätie.

Názornosť

Vedieť hovoriť na verejnosti vecne a správne, vyjadrovať sa k veciam, udalostiam i ľuďom, je dnes čoraz väčšia potreba. Neobstojí výhovorka, že nie som rečník. Je potrebné naučiť sa nielen rečniť, ale aj dosiahnuť primeranú úroveň svojho slovného prejavu. Poznať prostredie, byť odborníkom v danej problematike, mať základné vecné a odborné predpoklady, je už len krôčik k tomu, aby aj slovný prejav bol účinný a presvedčivý. Nezabudnime, že aj ústny prejav je umenie. Je potrebné nájsť si čas a spôsob a cvičením získame zručnosť a zbehlosť v hovorenom prejave. Kde a ako, akým spôsobom hovoriť, dá sa naštudovať.

Hypotypóza

Ak sa prirovnáva udalosť nie skutočná, ale fingovaná, vzniká figúra názornosti, zvaná hypotypóza. Uvádza sa slovami: Dajme tomu, žeby... Predstavme si, že by... Pomyslíme si, že by ... Kto by sa nezaradoval, keby videl, ako ... Komu by sa nepáčilo, keby sa stretol s človekom, ktorý ...

Konkretizácia

Jedná sa o znázorňujúcu figúru, ktorá spočíva v tom, že sa snažíme rodové, druhové, všeobecné pojmy nahradiť špecifickými názvami, ktoré sú konkrétnejšie a názornejšie. Rodové pojmy a všeobecné predstavy patria do oblasti myslenia, jednotlivé pojmy a názvy však patria už do oblasti skúsenosti, prístupnej každému človekovi. Preto nahrádzame všeobecné pojmy jednotlivými pojmami. Namiesto celku udáme časť. Časť je konkrétnejšia.

Príklad: ľudstvo – ľudia: človek – ja, bdiť: včera - dnes - zajtra,

Kontrapozícia

Je to prirovnanie dvoch protikladných ideí, aby ich rozdiel väčšmi vynikol a aby sa väčšmi zdôraznila ponúknutá hodnota. Je známe, že nikdy nevystúpi biela farba tak prenikavo a jasne, ako keď ju priložíme k čiernej. Je to azda najlepšia metóda predstaviť veci v pravom svetle. Musí ísť o protikladné veci, lebo ináč by z toho bola iba slovná hra. Veľmi úspešná je kontrapozícia v parafráze a pri mravnom znázornení.

Príklad: /por. Lk 7, 36-50 kajúca žena vo farizejovom dome/

Narácia

Rečník nemôže hovoriť v sentenciách, definíciách, abstraktných štruktúrach, pretože taká reč unavuje. Má povinnosť abstraktné poznatky podať naratívne, rozprávaním. Aj keď boli tí, ktorí sa domnievali, že narácia je akýmsi nižším druhom reči. Naratívnosť má dnes svoje miesto. Rečník si uvedomuje, že vedci, filozofi povinne hovoria o podstate, v všeobecných pojmoch, kazateľ, maliar, básnik a iní musí vidieť práve v akcidentoch prostriedok nevyhnutý k tvorbe. Dnes sa v narácii vidí jednoznačne prednosť pred vysokou úrovňou abstrakcie.

Parabola

Je vyrozprávaná udalosť, vzatá z prírody alebo ľudského života, či už skutočná alebo vymyslená, ktorou znázorňujeme nadprirodzené pravdy. Parabola teda obsahuje udalosť, podobenstvo nie, iba podobnosť. Niektorí pripočítavajú k parabole aj bátku, ktorá sa však líši od paraboly tým, že má vybájenú personifikovanú udalosť zo života zvierat a rastlín.¹⁵¹

Príklad: Milosrdný samaritán /por. Lk 10, 30-37/, márnotravný syn /por. Lk 15, 11-32/ a iné.

¹⁵¹ Porov.: JUNGSMANN – GATTER, *Theorie der Beredsamkeit*, Herder, 1908, s. 157.

Paralela

Je prirovnanie, pri ktorom rečník postaví vedľa seba dve podobné, príbuzné, analogické idey, z ktorých jedna je poslucháčom známa a druhá sa s tou známou porovnáva. Prirovnanie obyčajne zmyslovú vec postaví vedľa abstraktnej, aby nás podobnosť, ktorá medzi nimi jestvuje priviedla k lepšiemu poznaniu abstraktnej skutočnosti.

Príklad: Tak aj jazyk je to síce malý úd, ale honosí sa veľkými vecami. Pozrite aký malý oheň akú veľkú horu zapáli /por. Jak 3,5/.

Podobenstvo (similitudo)

Vieme, že prirovnanie stavia vedľa seba dve skutočnosti a jednu znázorňuje druhou. Tak podobenstvo rozvíja iba jednu ideu, takže jej abstraktnú formu oblieka do viditeľných črt. U podobenstva neplatí čo u prirovnania teda "a pari, a minori, a majori".

Príklad: „Nebeské kráľovstvo sa podobá kvasu, ktorý žena vezme a vmiesi do troch mier múky, až sa všetko prekvásí.“ /Mt 13,33/ Ale aj pšenica a kúkol' /por. Mt 13, 24-30/, horčičné semeno a kvas /por. Mt 13, 31-33/, poklad a perla na poli /por. Mt 13,44-45/, ryby v sieti /por. Mt 13, 47-49/, svetlo a svietnik /por. Mt 5,15/ a iné.

Priama reč

Ako sprítomnenie robí našu homíliu názornejšou, takisto i priama reč. Sväté písmo je plné úvodzoviek. Ako rečníci by sme sa dopustili omylu, keď by sme priame reči z rečí odstránili. Rečník sa nemá dať pomýliť dojmom inteligentnej dikcie. Priama reč totiž účinkuje živšie, než nepriama. Priama reč oživuje prednes reči. Priamou rečou sa stáva názornejšou.

Príklad (paradigma)

Rečnícka činnosť má charakter pedagogického procesu. Rôzny vek ale aj rôzne intelektuálne zloženie poslucháčov a iné kritéria poslucháčov nemôže kazateľ prehliadnuť, podceňiť a taktiež musí rešpektovať didaktické zásady i v rečníckom poslaní, ktoré je i pedagogickým procesom.

Základnou a prvou didaktickou zásadou je názornosť. Názornosťou sa sleduje prístupnosť rečníkovho výkladu. Uplatňuje sa vtedy, keď ide o vysvetľovanie zložitejšieho, abstraktného a vzdialenejšieho javu, ktorý treba istým spôsobom priblížiť a ukázať na konkrétnom príklade. Príklad v reči treba chápať ako most, ktorý uľahčuje prístup k porozumeniu veci. Príklad zohráva funkciu asociácie, synekdochy.

Najjednoduchší a najbežnejší príklad je porovnanie alebo prirovnanie. Ako príklad možno chápať osobné príhody, zážitky, známe udalosti, anekdoty, bájky, paraboly či podobenstvá.¹⁵²

Dejové príklady sú náročné na prednes. Žiadajú si trocha dramatizácie, i pátosu a herectva, aby boli zaujímavé nielen svojím obsahom, ale aspoň trochu aj prednesom. Pri prednese udalosti musí kazateľ myslieť na to, že ide iba o príklad, o krátku epizódu, ktorá nesmie prerásť nad text ktorý chce podať. Rovnako príklad nesmie text prerásť svojou kvalitou či časovou dĺžkou. Sú to neraz iba ilustrácie na lepšie pochopenie, osvojenie si textu.

„So slovami to býva ako so slnečnými lúčmi: čím viac sú sústredené, tým viac pália,“ Southey.

Základným jazykovým prostriedkom názornosti je príklad. Všeobecné tvrdenie poslucháčom mnoho nehovorí a to aj často vtedy, keď sa vec vysvetlí do podrobností. Naopak praktický príklad dodá teoretickým záverom rýchle pochopenie. Príklad môže byť vymyslený, ale osobný zážitok, príklad rečníka pôsobí oveľa prirodzenejšie. Chyby sa dopúšťa rečník, ktorý príklady a príbehy používa len pre ich zaujímavosť, keď nemajú vzťah k riešenej otázke.

Vlastnosti príkladu:

Príklad má pomôcť prednášané prijať a si ozrejmiť. Má obsahovať priamy vzťah k myšlienke, ktorú ilustruje. Príklad vtedy myšlienku ponára do pamäti poslucháčov. Príklad nemajú byť dlhé a nemajú sa zatŕažiť podrobnosťami. V reči môže rečník použiť len niekoľko príkladov, napríklad podľa dĺžky homílie, alebo reči náročnosti myšlienky, či podľa zloženia poslucháčov. Údaje v príklade majú byť pravdivé. Príklad nesmie urážať poslucháčov. Reč vyžaduje, aby bol príklad blízky poslucháčom. Použitím výrazov, titulov, okolností, doby a času. Taktiež vhodnosť príkladu nemožno podceňovať. Vychádza to z témy reči, skladby poslucháčov, okolností prednesenia reči. Chráňme sa, aby príklad neposlúžil nevlastnému cieľu.

Príklad má byť primeraný vedomostiam a vkusu poslucháčov. Má byť prirodzený a nie násilný, jednoduchý a dokonalý, vážny a nie ironizujúci poslucháčov. Primeraný k prednášanej téme. Rečník by nemal pri príklade preháňať vo svojom temperamente.

¹⁵² Porov.: J., MISTRÍK, *Kurz lektorskej rétoriky*, 1989, s.4 3.

Miesto pre príklad:

Miesto príkladu má spĺňať dynamičnosť reči. Samozrejme, že v reči ma byť príklad pozitívny, poučný a na správnom mieste. Príklad vsaďme tam, kde môže dosiahnuť hĺbku duše. Poslucháčov. Vhodné je príkladom začať. Najlepšie miesto pre príklad v reči je vtedy, keď je miesto a čas, že sa poslucháč zjednocuje s myšlienkou ktorú rečník vysvetlil. Nezodpovedne si počína rečník, keď príklad sa môže minúť účinku.

Psychologické odôvodnenie príkladu:

Abstraktná myšlienka je schopná zasiahnuť iba polovičku človeka, polovičku duše a rozumu. Myšlienka, ktorá sa vyjadruje obrazom, príkladom, zasiahne celého človeka, pretože obraz sa dostáva do najhlbšej vrstvy duše, až tam, kde je stred medzi dušou a telom. Tam sa nedostane nijaká abstraktná veta, výpoveď, ale jedine obraz. Psychológia túto vrstvu volá "obrazovou vrstvou duše". Reč sa teda skrze príklad, alebo pomocou príkladu dostane až do tejto hĺbky duše. To znamená, že zasiahne celú dušu a celého človeka. Z tejto najhlbšej vrstvy duše vychádzajú povely k ľudskému činu a to prostredníctvom rozumu a vôle. Stadiaľ rozum a vôľa prijímajú podnety a povely k činu. Odtiaľ naberajú predsavzatia a povely hĺbku a silu, aby sa zavŕšili činmi. Je známe, že povely, ktoré pochádzajú iba z rozumu, sú málo účinné, alebo vonkoncom neúčinné, lebo vedomosť a rozum nie sú tými autentickými terénmi, kde by vyrastali povely opravdivej hĺbky a účinnej sily.

Všetko abstraktné, teda aj reč, čo sa podáva poslucháčom, veľmi rýchlo stráca na účinnosti. Keď má rečník ťažkosť zapamätať si abstraktné veci, môže si ich zapamätať poslucháč? Nie! Obraz neminie cieľ. Príklad aj po rokoch znova poslucháčovi pripomenie niečo konkrétne, osobné, aktuálne pre život a s príkladom prichádza do mysle často aj to, čo bolo podané ako príprava k príkladu, exegéza.

Pramene príkladu:

Okrem zbierok príkladov, ktoré bývajú často už použité, nie vždy je to na škodu, je potrebné, aby rečník sa naučil dívať, počúvať a čítať primerane poslucháčom. Dianie okolo seba, svoje vlastné podujatia, účasť na živote prináša mnoho príkladov. Zvlášť denná tlač, rozhlas, televízia, internet a sú nevyčerpatelným prameňom príkladov. A keď rečník nie je sebec, naopak, keď vie sa podeliť so svojimi poslucháčmi, prameň príkladov nevysychá.

Nejeden rečník má aj spolupracovníkov, ktorý vedia ponúknuť rôzne osobné zážitky.

Prirovnanie (comparatio, analógia)

Jedná sa o dve veci postavené vedľa seba, keď obyčajne je jedná nadzmyslová a druhá prirodzená a zmyslová, a mu chceme na základe jestvujúcej podobnosti medzi nimi poznať veci nadzmyslové. Prirovnanie podáva aj dôkazy, a to veľmi účinné, keď z istoty alebo pravdepodobnosti veci známej a zmyslovej uzatvárame na istotu alebo pravdepodobnosť veci druhej. Preto prirovnanie môže byť a "a pari, a minori, a majori".

Príklad: „Beda ti Korozain! Beda ti Betsaida! Lebo keby sa v Týre a Sidone boli stali zázraky, ktoré sa stali u vás, dávno by boli robili pokánie v kajúcom rúchu a popole.“ /Mt 11,21/

Sprítomnenie

Axióma: „Praesentia moment animus“, čiže to, čo je v prítomnom čase, vie pohnúť ducha, je stále moderná požiadavka rétoriky. Rečník aj veci minulé vie podať v prítomnom čase, pretože reč vtedy znie živo, bezprostrednejšie a plastickejšie.

Znázornenie

Reč by mala byť bez abstraktných pojmov a preto aj odborné veci je potrebné podať, znázorniť v konkrétnych pojmoch, najlepšie vo forme obrazov. Väčšina poslucháčov má ťažkosti s abstraktným myslením, skôr majú bližšie s konkrétnym a materiálnym skutočnosťami. Názorným podaním sa vzbudí záujem o predmet, upúta pozornosť poslucháčov, pôsobí na fantáziu a preto napomáha pochopiť pravdu, vzbudzuje aj city, pôsobí na vôľu a podporuje pamäť. Názorne hovoriť znamená toľko, ako hovoriť o tom, čo sme videli a čo sme videli, vieme jasne vyjadriť. Doporučuje sa, aby rečník s otvorenými očami vnímal svet a všetko čo vidí, počuje sa usiloval použiť.

Znázornenie má mnohé znaky s amplifikáciou či virtuálnym pátosom. Dokonca výpočet a definovanie znázorňujúcich prostriedkov je u viacerých autorov odlišný. Taktiež ten istý autor môže tie isté obrazy a figúry zaradiť do rôznych kategórií.

Rečník si uvedomuje, že nech by hovoril akokoľvek názorne, rétoricky bezchybne, úspech nebude taký, ako keď jeho život je najlepším príkladom.

6.3 Rétorická pôsobivosť

Rečník by si nemal dovoliť klamať. To platí nielen o vypovedanom slove, ale aj o pôsobení na city a vôľu poslucháčov. Pretože nie je teoretik a ani filozof, ale má špeciálne poslanie a postavenie, musí správne, vhodne pôsobiť na city a vôľu poslucháčov. Ako pohnúť myseľ poslucháčov je najťažšia časť rétoriky. Nie je ľahké technicky pojednať o elemente, ktorý vyžaduje v najvyššej miere takt, osobnú rozvahu a individuálny prístup. I napriek tomu, rečník si má dať záležať na rétorickej pôsobivosti.

6.3.1 City v rétorike

Od rečníka sa právom žiada poznať podstatu citov. City alebo afekty pochádzajú zo zmyslovej potencie, nestotožňujeme ich s pudmi. Pudy sú zmyslové citové zážitky, ktoré vznikajú zo zmyslových vnímaní a sú fyziologickej povahy. Naproti tomu afekty sú nezmyslové pohyby letory, ktorých príčinou môže byť aj nie fyziologicko – zmyslový zážitok.

Pretože afekty sú spojené so zmyslovým životom, vystupujú s elementárnejšou silou, ako rozum a vôľa a majú na tieto nemalý vplyv. Aby city boli konštruktívnym prvkom v živote, má panovať nad nimi rozum a vôľa podľa vyšších mravných zákonov. Vtedy sú skutočne zdrojom a hybnou silou veľkých skutkov, čo je neodmysliteľné spojené aj s homíliou. City vplývajú na motívy vôle. City môžu mať dvojaký pomer k aktu vôle, alebo sú motívom samým, keď vidíme v nich hodnoty, ktoré nás pohnú k aktu vôle kladnému alebo zápornému, alebo sú iba psychickým sprievodom skutku, ktorý vôľa koná z iných motívov.

Rečník si má uvedomiť, že s citmi poslucháčov sa neslobodno zahrávať, pretože city sú zlými radcami rozumu a často hatia jasné a objektívne poznanie. Už Cicero poukazoval na to, že ľudia skôr usudzujú podľa citov, ako podľa pravdy.

6.3.1.1 Pôsobenie na city

Je potrebné si uvedomiť, že to závisí od predmetu reči, od charakteru rečníka a napokon aj od úrovne poslucháčov, ich charakteru, nálady, stavu či veku. Rečník si musí byť vedomí, že záleží aj od toho, pred kým hovorí, kedy hovorí, napríklad ako je sviatočná atmosféra, radostná, smutná, slávnostná a podobne.

Príprava citov u poslucháčov

Bez prípravy dá sa pôsobiť v takzvanom "nepriamom pátose", keď rečníkovi stačí rozvinúť určitú myšlienku alebo udalosť, ktorá sama o sebe, takmer bez pričinenia rečníka sa dotkne srdc poslucháčov. Napríklad pri pohrebe, svadbe, krste je to možné, keď rečník rozpráva ako svedok. Opisuje veci, udalosti chvíle, ktoré sú prítomným známe, blízke a aktuálne. Pôsobí na city nie rečník, ale priamo udalosť.

"Priamy pátos" je vtedy, keď rečník pôsobí na poslucháčov argumentáciou, živo, presvedčivo, dokazuje a tak vnika do srdc, zmýšľania a teda citov poslucháčov. Stavba reči vedie rečníka k tomu, aby pripravil poslucháčov na priamy rečnícky pátos. Noetická časť je položená pred pragmatickú. Noetická časť pripravuje pragmatickú.

Stupňovanie pôsobenia na city

Môže sa udiť dvojakým spôsobom:

1. Hromadením pocitov

Tajomstvo spočíva pôsobením kontrastujúcich pocitov vyvolaných tesne za sebou. Ide o akýsi vedomý útok, ktorým rečník sleduje presne vytýčený cieľ. Radosť strieda smútok, dôvera nedôveru, strach nádej, odvaha beznádej, povďačnosť nenávisť a podobne.

2. Rečníckou maľbou

Je to osvedčený prostriedok, keď rečník, ktorý je opravdivo zanietený za svoju vec, maľuje teplými precítenými črtami svoje rečnícke obrazy. Takáto činnosť dýcha životom a teplom. Rečník by sa mal vyvarovať réžií. Rečnícka maľba by mala byť osobnou vecou rečníka.

Nutne je potrebné pripomenúť, že citové pôsobenie musí mať hranice. Žiaden cit nemôže byť prídlhý. Poslucháč sa aj v citoch unaví a môže sa postaviť proti rozčítému rečníkovi. Apatii, vypnutiu, irónii a iným odpovedí od poslucháčov, nech sa rečník vyhne.

Afekty nadprirodzené

Sú tie, ktorých predmet je nadprirodzený a okrem toho pochádzajú aj z nadprirodzeného prameňa. Teda nielen z úsilia rečníka ako u prirodzených. Patria medzi ne: viera, bázeň, nádej a láska. Z nich sa dajú odvieť ďalšie. Napríklad: Útecha, sústrasť, úcta, poslušnosť, zbožnosť, oduševnenosť, pokora, opovrhnutie, odpor, nenávisť, povďačnosť, odvaha, ľútosť, úzkosť, strach, dôvera, túžba, radosť smútok a iné. Niektoré city môžu byť aj zložené, keď pozostávajú z viacerých.

Napríklad: Lútosť je láska a bôľ nad vlastnými hriechmi. Povďačnosť je láska a radosť nad obsiahnutými dobrodeniami...

Podľa sv. Tomáša máme jedenásť prirodzených afektov (*passiones*) a to láska, túžba, radosť, hnev, odpor, smútok, nádej, zúfalstvo, odvaha, strach a nenávisť.

6.4 Pôsobenie na vôľu

Reč nemá za iba cieľ vzbudzovanie citov. Skôr pôsobí na vôľu poslucháčov. Vôľa je kľúčom našej spásy. Hlavnou a konečnou úlohou rečníka je dobyť hrad vôle. Dobyť vôľu poslucháčov mal by byť cieľ rečníka. Už Cicero vyslovil túto zásadu a pomenoval ju víťazstvom rečníka. „Erit igitur eloquens is qui ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. Probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae.”¹⁵³ A túto zásadu prevzal už i sv. Augustín.¹⁵⁴ To je teda najvznešenejšou úlohou rečníckeho poslanca. Je však stále časová teoretika rétoriky Kepplera, že „kľúčom k oceleovej komôrky vôle, sa nachádza v predsieni citu.”¹⁵⁵

Z toho vlastne vystávajú otázky: Vlastne prečo rečník rozpráva? Čo je cieľom jeho reči? Kam smeruje rečníkova námaha, prípadne poučanie? A odpovede? Snáď pre vyvolanie nejakého dojmu? Pošteklieť nervy poslucháčov? Vzbudiť krátke vzplanutie citov a oduševnenia? Dojať niekoho k slzám? Dobrý rečník sa vždy vyhne obyčajným prostriedkom, ktoré by viedli len k rýchlemu cieľu. Nejde mu o efekt, ale o rozhodnutie vôle, ktoré má viesť k skutku. K dosiahnutiu tohto cieľa je možné použiť fantáziu.

Hektická doba, konzumná spoločnosť, si vyžaduje, aby rečník vychovával vôľu poslucháčov. Reč má zdôrazňovať sociálne, ale i hospodárske, spoločenské, občianske a iné prirodzené hodnoty, ktoré rečníkovi majú pomôcť k tomu aby jeho poslucháči dosiahli hodnotný cieľ.

Prvou úlohou rečníka by malo byť pôsobiť na rozum poslucháčov a presvedčiť ich o pravde. Následne ak chce rečník zosilniť dojem, pôsobí na fantáziu a city. Nesmie si však myslieť, že poučenie a potvrdenie pravdy je samo v sebe niečo chladného a neživotného a že preto je možné ho skrátiť v prospech afektov. Oba tieto ďalšie prostriedky sú rovnako dôležité a

¹⁵³ Porov.: CICERO, *Orator*,. cap. 1, n.69

¹⁵⁴ Porov.: AUGUSTIN, *De doctrina christiana*. 1.4. cap. 12, n. 27, Migne, PL 34. 101

¹⁵⁵ VRABLEC, J.: *Homiletika*,. s. 113.

pripravujú pôdu najbližšiemu prostriedku: motívom. Pretože ani sama pravda, samé city, nestačia pohnúť a získať vôľu. Pretože každá idea má vrodennú tendenciu premeniť sa v skutok, len čo vnikla do duše. Rečník si musí uvedomiť, že samé afekty nestačia vyvolať akt vôle. Áno, napomáhajú, ale nie všetky v rovnakej miere. Je potrebné si uvedomiť, že niektoré sú tak slabé, že pri ťažkých skutkoch, keď sa žiada sebazápor, obeta, nevedia vplývať na vôľu. Sama pravda a afekty nepohnú vôľou človeka. Rečník musí podať aj motívy, pohnútky či dôvody, aby získal víťazstvo u svojich poslucháčov. A aj keď urobil všetko, musí pripustiť, že možnosť pôsobenia na vôľu poslucháčov je obmedzená. Je potrebné počítať aj so subjektívnymi činiteľmi poslucháčov, ich dispozícií. Pôsobiť na vôľu iného je ťažká vec. Rôznosť poslucháčov tomu priam napovedá. Rečník nemôže pôsobiť na každého poslucháča v rovnakej miere. Predpokladá sa, že rečníkova misia je dlhodobá, cielená a preto vyžaduje od neho trpezlivosť, pravú lásku k svojmu povolaniu i lásku k poslucháčom.

6.5 Motívy a reči

Motív rečníka sa chápe ako činiteľ ktorý predchádza akt vôle a má s ním nejaký kauzálny súvis. Pravdou je, že nie každá príčina vôle je motívom. Dá sa hovoriť aj o takých príčinách vôle, ktoré nemožno pomenovať motívmi. S pojmu motív u psychológov nachádzame rôzny prístup. Niektorí tvrdia, že motív je asi toľko, ako "príčina vôle". Porovnávajú motív s tým, čo vo fyzike nazývame príčinou nejakého javu. /por. Heymans, Ribot, Schopenhauer/ Iný tvrdí, že motív je v širšom zmysle súhrn všetkých procesov, ktoré pripravujú skutok. V užšom zmysle motív sú vedomé dôvody nejakého skutku. /Neumann/ Je i taký názor, že motív je afektom, vzbudeným predstavou, cieľa, nie však afektom, aspoň nie vždy, vzbudeným predstavou, že po dosiahnutí cieľa budeme mať nejakú radosť, bolesť, alebo rozkoš. /Höfding/

Za správnu definíciu možno pokladať túto: Každý akt vôle má svoj objekt. Pre tento akt má človek motív, t. j., že je si vedomý nejakého dôvodu, pohnútky. Motív teda, pre ktorý niečo chceme je poznanie a vedomie, že len ten objekt vôle (skutok) je prostriedkom ku tomuto cieľu, ktorý chceme dosiahnuť. Motív teda, pre ktorý niečo chceme, je poznanie a vedomie, že ten

objekt, nejaká hodnota, ktorú chceme docieľiť skrze akt vôle, diktujúci nám konkrétny skutok.¹⁵⁶

Motívom teda nie je každá príčina vôle, ale iba dôvod, pre ktorý niečo chceme. Je to hodnota, ktorú chceme realizovať. Preto pud, ktorý bezprostredne strhne človeka k skutku, nie je motívom, iba príčinou. Rozdiel teda medzi príčinou a motívom je ten, že príčina musí jestvovať, keď účinkuje, naopak motív nie, lebo motív je poznanie hodnoty, ktorú chceme dosiahnuť. Motív nezapríčiňuje vlastne akt vôle, ale je iba ideovou podporou subjektu, ktorý sa rozhoduje. Osoba je úplne slobodná voči motívom. Motívom môže byť všetko, čo nám poskytuje nejakú výhodu.

6.5.1 Energia vôle

Od rečníka sa vyžaduje trvalé pôsobenie na vôľu poslucháčov, aby vytrvali, aby ich rozhodnutie vôle bolo účinné. Rečník si tak počína, že si uvedomuje, že záleží viac na sile motívu, ako na vrodenej energii vôle. Poslucháč ktorý si myslí, že je slabej vôle sa dopracuje k veľkým činom vôle, keď sa mu predloží správny motív a on v ňom spoznal pre seba skutočnú hodnotu činu. Aj slaboch sa môže stať silákom. To znamená, že rečník sa nemôže vyhovárať na slabosť vôle poslucháčov, ale vinu na slabosti vôle svojich poslucháčov musí pripisovať sám sebe, keďže podal v reči slabé motívy, ktoré sú príčinou neúčinného predsavzatia. Fantázia poslucháča po prvom rozhodnutí prináša rôzne prekážky, protimotívy a preto rečník nesmie v reči zostať len pri vysvetlení, ovplyvnení poslucháčov, ale musí ich rozhodne zjednotiť a vyzbrojiť pre život. Rečník ako človek vie, o množstve protimotívov, ktoré útočia na poslucháčov a preto svoje motívy nesmie podceňovať. Vyžaduje si to zo strany rečníka poznať situáciu svojich poslucháčov a on použije silnejšie argumenty, motívy, ako sú ich protiargumenty, protimotívy.

Aplikácia

Aplikácia je bezprostredným vzťahom pravdy k praktickému životu. Zasadí motív do konkrétneho života poslucháčov. Bez aplikácie motívy by boli nedokonalé a neúplné a preto každý rečník prízvukuje potrebu aplikácie. Jozef Vrablec zastáva názor, že stavba reči dovoľuje iba jednu aplikáciu,

¹⁵⁶ Porov.: LINDVORSKÝ: *Der Wille*, Barth, Leipzig, 1993, s. 243.

pretože reč má byť len na jednu vetu, myšlienku.¹⁵⁷ Kieffer zastáva názor, nevynechať aplikáciu, pretože si ju poslucháči sami neurobia a pretože delí reč na viac častí doporučuje aplikáciu umiestniť na konci každej časti.¹⁵⁸ Herr zastáva len jednu aplikáciu, ktorá nech plyní logicky z teoretickej časti, má byť na konci, avšak pri dlhých rečiach doporučuje na vhodných miestach urobiť kratšie aplikácie.¹⁵⁹ Jungmann zastáva názor, že aplikácie nemajú byť len na jednom mieste, ale majú sa ťahať cez celú reč.¹⁶⁰ Schubert aplikáciu chápe, že nemá byť novou čiastkou reči a nemá byť len na konci a keď je na konci má byť podaná emfaticky.¹⁶¹ A Stinger kladie aplikáciu všade tam, kde reč skrze pátos dospela k vrcholnému bodu.¹⁶² Napokon Scheleiniger je za jedno praktické predsavzatie, ktoré je aplikáciou pravdy na život, nech je to vynikajúcim mementom reči, nech je podrobná a rečník nech stanoví aj prostriedky, ktoré poslucháči majú upotrebiť, aby uskutočnili svoje predsavzatie.¹⁶³

Každý má svoj názor. Z toho plyní, že vo väčšine prípadov je lepšie vytýčiť iba jedno praktické predsavzatie, ktoré je aplikáciou pravdy na život. Praktická aplikácia motívu na život nech je vynikajúcim momentom reči a nech je podrobná. Rečník má udať aj prostriedky, ktoré majú poslucháčom pomôcť, aby uskutočnili svoje predsavzatie.

Aplikácia môže byť teda rôznej povahy:

a) napomínajúca, b) karhajúca, c) potešujúca, d) poučná, e) odmieta námietky, f) môže mať viac spoločných momentov.

Aplikácia predpokladá, že rečník pozná svojich poslucháčov, ich postoje a vie ako konkrétne a prakticky a stručne stanoviť motív.

6.6 Figúry pôsobnosti

Pôsobenie rečníka má mať jasnú líniu motívu. Začne pôsobiť na rozum poslucháčov, čím si pripraví pôdu pre pôsobenie na ich cty a keď ich už vzbudil, optimálne môže zapôsobiť na ich vôľu a to prostredníctvom motívov.

¹⁵⁷ Porov.: VRABLEC, J.: *Homiletika*, s.134.

¹⁵⁸ Porov.: KIEFFER, *Predigt u. Prediger*, Paderbon, 1924 s. 261-266.

¹⁵⁹ Porov.: HERR, *Praktischer Kursus der Homiletik*, Schönnigh, Paderborn, 1926, s.63-65.

¹⁶⁰ Porov.: JUNGSMANN, *Theorie der geistl*, s. 93.

¹⁶¹ Porov.: SCHUBERT, *Grundzüge Homiletik*, Moser, Graz – Leipzig, 1934, s. 58.

¹⁶² Porov.: STINGER, *Wo steht unsere Predigt?*, Pressvereins. Linz a d. Donau 1910, s. 136.

¹⁶³ Porov.: SCHLEININGER, *Bildung des jungen Predigers*, Herder, Freiburg, 1908, s. 295.

Psychológovia podstatu motívu objasňujú, že každé "chcieť" má svoj objekt alebo cieľ. Ciele za uskutočnením určitého vnútorného alebo vonkajšieho činu. Rozhoduje sa preň. Preto toto "chcieť" má poslucháč motív. Uvedomuje si rečníkom ponúknutú pohnútku alebo dôvod pre svoje "chcieť". Motív je poznanie hodnoty, ktorú chceme dosiahnuť. Motív nespôsobí priamo akt vôle. Keby tomu tak bolo, nastolenie motívu by znamenalo v každom prípade strhnutie človeka ku skutku. Motív iba ideovo podporí človeka, ktorý sa rozhoduje. Avšak človek zostáva voči motívu stále slobodný.

Amlifikácia

Je rečnícke rozvinutie myšlienky alebo pravdy za tým účelom, aby urobila hlboký dojem na poslucháčov, zapôsobila na ich rozum alebo city či vôľu.

Mnohé pojmy i pravdy obsahujú veľké bohatstvo myšlienok a preto môžeme ich rozvinúť podľa rôznych relácií a skúmať z viacerých strán. Možno ju prirovnať k prizme, ktorá rozloží biele svetlo slnečného lúča na nádherné farby, ktoré ináč nevidíme. Aj amplifikácia otvára krásy myšlienky, ktoré by sme ináč nevideli. Možno ju prirovnať i k mikroskopu, ktorý umožňuje vidieť to, čo voľným okom nevidíme.

Je potrebné vedieť kde a kedy amplifikáciu použiť. Teoreticky všade, kde treba urobiť dojem na poslucháčov. Preto amplifikujú pravdy a myšlienky, keď vykladajú, dokazujú a podávajú motívy. Amplifikovať treba i dôkazy i motívy. Cicero k významu amplifikácie hovorí: „Summa laus eloquentiae est amplificare rem ornando.“¹⁶⁴

Amplifikácia je psychologický odôvodnená. To preto, že potreba rečníckeho rozvoja plynie z nedokonalosti ľudského rozumu. My nepoznávame veci a pravdy naraz, ale postupne a diskurzívne. Preto je potrebné poznať vec z každej strany, alebo aspoň z viacerých strán, aby na nás urobila dojem. Rečník predstaví poslucháčom pravdu z viacerých pohľadov a vtedy poslucháčovi sa otvorí silnejší motív vôle. Prirovnať to možno zberateľovi minerálov. Keď ma minerál v rukách, pozerá ho z každej strany. Všíma si jeho krásu a nechá ju pôsobiť. Poslucháč potrebuje aby poznal hodnotu faktov. Avšak ani to nestačí a je potrebné ich amplifikovať, to znamená opakovať, aby urobili hlboký dojem. Opakovať sa majú nie pomocou tautologických výrazov, ale vecných prostriedkov, ako sú prirovnanie, podobenstvá, príklady, metafory, rečnícke definície, príčiny, účinky, gradácia atď., ktoré sú prostriedkami znázorňovania a virtuálneho pátosu. Všetky tieto

¹⁶⁴ CICERO, *De oratore*, 1. 3.c. 26, 104-c. 27. N. 105.

prostriedky treba opakovať, teda nie jeden príklad, nie jednu definíciu, nie jednu príčinu atď. Uviesť, ale dva – tri razy zopakovať, aby pravda tým lepšie pôsobila.

Psychológia núti rečníka, aby pri podávaní pojmov a pravd užíval hojnosť a bohatstvo myšlienok, aby hromadil myšlienky a podával ich názorne.¹⁶⁵

Amplifikácia má aj nebezpečenstva.

a) *tautológie*

Rečník by nemal upadnúť do rečníckych bombastov. Dochádza k tomu vtedy, keď rečník nemá obsažné myšlienky a reč príde na akúsi križovatku reči. Amplifikácia predpokladá dôslednú znalosť rečníka o tom čo hovorí. Rečník musí podrobne premýšľať a uvažovať o svojom predmete. Iba obsažné myšlienky sú predmetom amplifikácie

b) *neslobodno amplifikovať všetko*

Prázdne slová škodia reči. Rečník by mal zachovať mieru slov. Nezachádzať do podrobnosti.

c) *dbať na cieľ reči*

Čo nevedie k cieľu, aj keď je to pekné a zaujímavé, treba to vynechať.

d) *miera prostriedkov*

Zachovať potrebnú miernosť amplifikačných prostriedkov.

e) *poukázať len na potrebné*

Od rečníka sa čaká, že vie čo chce docieľiť, či vec vysvetliť, znázorniť, dokázať alebo pôsobiť na city či vôľu. Podľa toho využije dotýčný prostriedok.

Z figúr pôsobnosti najznámejšie pre rečnícku činnosť je potrebné uviesť:

Anafora

Opakovanie, pri ktorom viaceré členy reči začínajú tým istým slovom. Napríklad: Kríž je dar... Kríž je znamenie... Kríž je nádej... Kríž je výzva...

Epifora

Opakovanie, pri ktorom viaceré členy reči končia tým istým slovom. Napríklad: Pýtame sa, čo je pre nás najväčší dar? Ježiš! Kto je znamením spásy? Ježiš! Kto je naša nádej? Ježiš!

¹⁶⁵ Porov.: FEITH, Š.: *Kazateľské rečníctvo*. s. 138-140.

Komplexia

Opakovanie, pri ktorom viaceré členy reči tým istým slovom začíname i končíme.

Napríklad: Čo odpovieme Ježišovi? Že veríme! Čo od nás čaká naše okolie? Že veríme! Čo je pre nás vzácnym pokladom? Že veríme! Čo si dnes zvlášť musíme uvedomiť? Že veríme!

Konduplikácia

Opakovanie toho istého slova vo viacerých slovách.

Napríklad: Uverili sme láske. Ježiš je Boh. Táto Láska sa stala nám podobnou vo všetkom okrem hriechu. Kto by neprijal Eucharistiu?

Polysyndeton (coniunctio)

Vznikne tým, že opakujeme veľa spájajúcich častíc, čím súvetie získa plnosť a pohyb.

Napríklad: K jasliam kde leží Dieťa Ježiš kľakne dieťa a miništrant, slečna a mladý muž a starena, aby sa poklonili svojmu Bohu.

Asyndeton

Vznikne tým, že vynecháme obvyklé spájajúce častice:

Napríklad: Muži, mládenci, chlapci, vstaňte!

Elipsa

Vznikne tým, že vynecháme niektoré slovo, alebo vetu, ktorú si môže poslucháč ľahko doplniť.

Napríklad: Čím sa preslávilo dnešné ráno? Uvedomujeme si čo si každú nedeľu pripomíname? Ježiš predpovedal čo sa stalo.

Litotes

Je dvojnásobný zápor, ktorý zdanlivo zoslabuje ideu, ale v skutočnosti jej dáva silu.

Napríklad: Nemôžeme nespomenúť pri dnešnej slávnosti patróna kostola.

Klimax

Je to stupňovanie. Nie hocaké. Iba vtedy môžeme pokladať stupňovanie za klimax, keď jeho stupňovanie je aj navonok viditeľné tým, že sa vždy zopakuje predošlý stupeň.

Napríklad: Pekný! Nie pekný, krajší! Nie krajší, najkrajší!

Chiazmus

Je to krížové umiestnenie štyroch vetných členov.

Napríklad: „Lebo kto seje pre svoje telo, z tela bude žať porušenie. Ale kto seje pre ducha, z ducha bude žať večný život.“ (Gal 6,8)

Konkatenácia

Je to zreťazenie v ktorom jedná myšlienka zapadá do druhej, ale až posledná objasňuje zmysel súvetia.

Napríklad: „Táto hora je nám drahá, hora ku ktorej obraciame svoje pohľady, hora kde aspoň raz v roku putujeme, hora mariánska, hora nad Levočou, putne miesto k naše Panne Márii levočskej.“

Antitéza

Spočíva v protikladnom položení jednotlivých slov alebo celých vetných členov.

Napríklad: Tu si uvedomuje hriešnik svoju svätosť, boháč svoju nahotu, sýty tohto sveta hlad po Bohu.

Paraleipsis (praeteritio - obídenie; occultatio – ukrývanie)

Pod zámienkou, že niečo chceme spomenúť, obísť, zakryť, zamlčať, práve to vyzdvihneme.

Napríklad: Nemyslíme už na to čo patrí pred sviatkami. Zabudnime, že to patrilo nie iba k zvyku a tradícií pred sviatkom Narodenia Pána. Nové tisícročie šepká, odložme to stranou, čo patrilo minulosti. Sviatosť zmierenia ustanovil Ježiš, sviatosť žije a bude až do konca čias v srdciach veriacich kresťanov katolíkov.

Rečnícke zvolanie

Je to výkrik duše, ktorá nemôže udržať svoju radosť, svoj žiaľ, svoje city...

Napríklad: Matka, Mária, zachráň nás!

Deprekácia

Je to neobvyklá prosba na poslucháčov, naplnená citmi. V nemčine sa volá Beschwörung, čiže zaprisahanie.

Napríklad: Pod krížom ho matka zaprisahala, aby sa vrátil k rodine, žene a deťom a prestal piť! Syn môj zaprisahávam ťa na lásku s ktorou som ťa počala pod srdcom spamätaj sa!

Optácia

Ako jestvuje rečnícka otázka pri figúrach virtuálneho dialógu, takisto sa používa v reči pôsobivá figúra rečníckeho želania.

Napríklad: Dnes na sviatok Márie Goretty mučenice za čistotu počujme všetci: Želám vám každému stavu, starým i mladým, dospievajúcim, aby ste aj vy raz mohli sa tešiť z víťazstva nad hriechom nečistoty v Božom kráľovstve. Prosím Boha za každého kto sa usiluje o čistotu stavu. Vyprosujem vám od Boha síl odolať zvodom pokušenia.

Apostrofa

Figúrou sa rečník odvracia od poslucháčov a oslovuje jednotlivú osobu, ho aj neprítomnú alebo dokonca aj neživý predmet. Je to figúra uchvacujúca, ale vyžaduje, aby šlo o veľkú vec a aby sám rečník bol v hlbokom cite.

Napríklad: Každý sám Ján, Pavol, Mária, Angelika pozrite na ukrižovaného. Vy chorí doma a v nemocniciach, pozrite na toho, pre ktorého sa oplatí trpieť, ktorý je vašim vzorom. Pozri celý svet, pevnina a moria, zem a nebesia, zomiera Boh, Ježiš, Boží Syn na kríži.

Prosopoia (fictio personarum)

Figúra uvádza osobu ako priamo hovoriacu k poslucháčom, alebo neživé veci predstavuje ako živé, hovoriace a dokonca konajúce.

Napríklad: Som Tomáš. Nazvali ste ma neveriacim. Ja som však uveril keď som videl jeho ruky a bok. O vás však Ježiš povedal, že blaženejší sú tí čo nevideli a uverili. Môžete sa chlúbiť, že takými ste?

Ethopoia (imitatio morum)

Predstavuje charakter alebo spôsob jednania určitej osoby grafický, maliarskymi, verne zobrazujúcimi črtami.

Rečnícky portrét sa líši od historického líčenia charakteru. Historik musí brať ohľad na všetky črty charakteru, rečník si zvolí iba to, čo zodpovedá cieľu jeho reči.

Napríklad: Peter chce tasiť meč. Kristus ho upozorní, že ho Peter zaprie. Peter vytasil meč a bránil Krista. A predsa zaprie pred obyčajnou slúžkou. Po speve kohúta Peter plače.

6. 7 Špecifické rečnícke prostriedky

Filozofi k elementom krásy zaraďujú: symetriu, harmóniu, dokonalosť, jednotu v mnohorakosti častí, život a pohyb. Rečník ktorý svoju reč umocní takýmito prvkami stane sa nielen obľúbeným, ale jeho reč bude príjemným pokrmom. Rečník sa má usilovať, aby jeho reč bola krásna. Pravda ktorú hlása sa má páčiť.

Či sa má rečník usilovať, aby sa páčil, hovoria:

Sv. Pavol: „Keby som sa ešte chcel páčiť ľuďom, nebol by som Kristovým služobníkom.“ (Gal 1,10) Pavol si uvedomuje, že keď sa ako rečník snaží o to, aby sa páčil z rozumnej motivácie, aby si totiž vzbudil a udržal potrebný záujem a dôveru poslucháčov, je to v poriadku.

Sv. Augustín, ktorý poznal do hĺbky človeka a rovnako poznal rétoriku, hovorí: „Lahko zavedieš, kam chceš, človeka, ktorý je potešený krásou tvojho prejavu. Nikoho nepohneš, keď je mu nepríjemné počúvať ťa. Preto chceme, aby nás počúvali ľudia nielen pre náš rozum, ale aj pre krásu našej reči.“

Sv. František Xaverský, patrón misii: „Presvedčíš, o čom chceš presvedčiť, ak ťa majú radi tí, čo ťa počúvajú. A keď nikoho od seba neodpudíš, mnohých privedieš k Bohu.“

Sv. Ambróz: „Je veľmi ťažké, aby ľudia počúvali ochotne toho, ktorého nemajú radi, hoci ohlása pravdu.“

A ešte raz sv. Pavol: „Nech sa každý z nás páči blížnemu na jeho dobro a budovanie.“ (Rim 15,2)

Nie je to aj bod k zamysleniu?

Obraz: Obraz môže byť akokoľvek krásny a v očiach diváka bude až vtedy hodnoverný, keď ho uvidí primerane zarámovaný. Obraz v trezore nevidieť. Obraz potrebuje určitý priestor aby ho bolo vidieť. A obraz potrebuje určitý rám v ktorom vynikne.

Rečník by mal vedieť významné témy i určitého menšieho významu vhodne a včas predostrieť poslucháčom a primeraným spôsobom. Téma dostane svoje miesto medzi poslucháčmi a primeraným spôsobom prezentovania rečníkom ktoré to umocní, téma sa dostane do myšlienok a života poslucháčov.

Napríklad: Zlé vzťahy rečník preniesie na pozitívnu potrebu veľkého významu. Poukáže na krásnu ideu.

6.7.1 Maľované partie:

Poslucháči môžu byť unavení. Rečník si počína tak, ako keď maliar pomaly štetcom milo, názorne, ľahko nanáša obraz na plátno. Kto sleduje maliara vžíva sa do jeho cítenia, uvažovania a pritom sa divák cíti uvoľnene. Rovnako rečník si tak počína, aby sa u poslucháčov nie vypol úsudok, ale aby v pohode pracoval s rozumom a namiesto namáhavého sledovania, podporovaného vôľovou koncentráciou, aby na chvíľočku nastúpilo pokojné, príjemné, oblažujúce, uvoľnené zbieranie vnemov. Čiže tak akoby poslucháč stal pred obrazom a v pohode ho vnímal.

Možno takúto činnosť poslucháča pri počúvaní rečníka, ktorý si počína tak, že rozpráva uvoľnene, prirovnať k pozeraniu na hviezdnatú oblohu či na záhon ruží.

Napríklad: Zmŕtvychvstanie Krista, nepodáva iba dogmaticky, fundamentálne, ale jeho význam prenáša na konkrétny život.

6.7.2 Vznešené miesta:

Rečník si dá záležať na tom, aby na poslucháča tak pôsobil, aby ho povzniesol a povzbudil, vzbudil v ňom obdiv, úžas, bázeň, úctu..., aby u poslucháča vyvolal určitý druh slasti. Môže to dosiahnuť tým, že predstaví poslucháčom dajaký predmet impozantnej veľkosti alebo majestátnej sily. Pritom dá pozor, aby dojem vznešenosti a majestátu nevyvolal predimenzovanými slovnými konštrukciami.

Napríklad: „Tu povedal Boh: Buď svetlo!“ a bolo svetlo.“ (Gn 1,3) Svätopisec akým jednoduchým slovným výrazom, akoby jedným ťahom, líči sa všemohúcnosť Božia. Keby sme k týmto slovám prikladali ďalšie, v snahe väčšmi zdôrazniť Božiu všemohúcnosť, pravdepodobne by sme obrali text o charakter vznešenosti.

6.7.3 Pôvab novosti:

Na predmety alebo myšlienky homílie musíme obliecť pôvab novosti. Spravidla nie sú naše myšlienky a predmety, o ktorých hovoríme v homílii, samy v sebe nikdy nové. Tu ide o hľadisko poslucháčov, aby sme totiž poslucháčom ponúkli nové pohľady na známe pravdy, aby sme v nich prebúdzali nové predstavy a dojmy. Už sv. Hieronym na túto zásadu upozorňuje: „In vetere via novam semitam quaerimus, ut nec aedem sint, et

aedem sint.“ Čiže: „Na starej ceste hľadáme nový chodník, aby to nebolo stále to isté, a zároveň aby to bolo to isté.“¹⁶⁶

Napríklad: Nepekne si počína rečník, ktorý stále používa tú istú šablónu, večné rovnaké delenie a dokonca stále jeho vlastný stereotyp slov a gest.

6.7.4 Efekt zneznámenia:

Položili sme si otázku: Prečo denne počúvame správy? Dnešný človek je poznačený ustavičným prijímaním informácií. Budúcnosť si nevieme predstaviť bez informácií. Kresťansko – biblická zvesť sa dostáva do konkurencie s inými zvestami, ktoré doliehajú na človeka.

Je potrebné aby si rečník uvedomil, že známe samozrejmosti nemajú ovplyvňujúcu silu. Efekt zneznámenia je technika, s pomocou ktorej dosiahneme, že niečo, čo je človeku známe, javí sa mu ako cudzie, ako neznáme, a môžeme to znova spoznávať. Pre reč platí, že nemôže zostať pri neustálom opakovaní abstraktných, nemenných, nečasových obsahov, ale musí formálnymi novosťami to staré urobiť novým.

Historicko – kritická metóda umožňuje rečníkovi viac a aktívnejšie využiť efekt zneznámenia.¹⁶⁷ Rečník vie, že ani jeden biblický autor nemal na mysli inú dobu než svoju, iných poslucháčov než tých, ku ktorým hovoril.¹⁶⁸ Preto si dnes nemôže rečník dovoliť podceniť poslucháčov a využíva pre biblickú zvesť zneznamujúci efekt.

Rečník nie je reštaurátor minulosti. Texty, ktoré poslucháči poznajú, treba osvetliť z nového pohľadu. Bastián zastáva názor, že vovádzanie nezvyklých podôb do reči je potrebné. Ani program odmytologizovania ani existencialná interpretácia nám nestačia k tomu, aby sme homíliu vystrojili natoľko, žeby ju veriaci počúvali ako biblickú zvesť. Musíme rozpoznať mocnosti ako sú tradícia, zvyk, etos, ktoré zneostroujú, zmierňujú, brzdia pôsobenie biblickej zvesti. Patria sem aj hermeneutické očakávania poslucháčov.

Keby rečník starú vec zvonka obtiahol nový povrchom, alebo to čo je dávno známe iba pristrihol a pričesal alebo dajako zmanipuloval, to by si pomýlil efekt zneznámenia. To by iba obrátil nohavice. Zneznámenie je kategória sociálne didaktická. Chce spôsobiť zmenu v spoločnosti, vyžaduje nové

¹⁶⁶ VRABLEC, J.: *Homiletika*. s.144-149.

¹⁶⁷ Porov.: *Interpretácia Biblie v Cirkvi*, Katolícke biblické dielo na Slovensku, Spišská Kapitula 1995.

¹⁶⁸ Porov.: BÖLL, H., KOLAKOWSKI, L.: *Der Himmlsschlüssel, erbauliche geschichten*, Müncher, 1965.

postoje, premenu postojov. Jeho sila sa neopiera o dajaký formalizmus. Nehrá sa s dajakými rečovými formulami. Zneznámenie ktoré nemá čo ukázať, ktoré neprebojáva nijakú zvesť, je zneužitie. Kto chce použiť kvantum pôsobivosti zneznámenia, musí vedieť, že sa to smie iba v záujme premien v spoločnosti. Je to veľká metóda, ktorá umožňuje spoznať vo veciach procesy a použiť ich. Učí postaviť otázky, ktoré umožňujú konanie.

6.7.5 Páčivá reč:

Segneri sa priznáva: „Vynakladám veľa námahy na to, aby moja reč vynikala pekným štýlom. Učím sa tomu na príklade sv. Leva, sv. Hieronyma, sv. Jána Zlatoústeho, sv. Cypriána a mnohých iných otcov, ktorí vážne a krásne hovorili. Keď svoju reč ozdobujem prvkami krásy, nerobím to preto, aby som zalichotil ušiam poslucháčov, ale aby som dosiahol lepšie prijatie svojej reči u poslucháčov a preto mi nepripadá ťažké, ponamáhať sa o krásu výrazu.“

Rečník musí použiť všetky prostriedky, aby poslúžil veci, teda aj krásu reči.

Napríklad:

1. Správnosť slohu: Slová ktoré označuje Slovník slovenského jazyka za nesprávne, zastaralé, knižné, rečník nepoužíva. Rovnako sa vyvaruje nesprávnych gramatických konštrukcií a nesprávnych vetných stavieb. Teoretici rečníctva tvrdia, že nesprávnosť v reči viacej poškodí reči ako nesprávna myšlienka alebo nesprávne dokazovanie. Od rečníka sa právom žiada, aby rozprával spisovnou slovenčinou. Rečník by mal mať po ruke Pravidlá slovenského pravopisu.
2. Eufónia slohu: Už pri príprave reči rečník dbá o to, aby reč príjemne znela. Sulzers tvrdí, že ucho je citlivejšie na chyby než oko.¹⁶⁹ Rečník by teda nemal vystavovať neúspechu svoju námahu a preto nebude zanedbávať starosť o eufóniu reči.
 - a) rečník sa vyvaruje ťažko vysloviteľných slov už pri písaní, (najnevypočítateľnejší)
 - b) dbá o priaznivý pomer medzi spoluhláskami a samohláskami vo svojej reči,
 - c) chráni svoju reč od slovných skupín, v ktorých sú nahromadené samohlásky, (Ja vám dávam sám...)

¹⁶⁹ Porov.: VRABLEC, J.: *Homiletika*. s. 150.

- e) jednoslabičné slová nestavia vedľa seba, (Ó, ty, čo si dal nám to, čo my sme...)
- f) rovnako znejúce slová nestavia vedľa seba, (Si si istý silou, svojich slov?)
- g) nepoužíva za sebou viaceré genitívy,
- h) nepoužíva za sebou viaceré neurčitkové tvary alebo priechodníkové tvary,
- i) často neopakuje to isté slovo, (Však viete, že však to bolo, však...)
- k) pred podstatné mená nepredkladať ukazovacie zámená, (Ten daroval, ten kríž, ten čo dostal.)
- l) chráni sa zbytočného stereotypného opakovania významovo podobných slov, (Zbadal ho, pohliadol hore, pozrel okolo seba.)
- m) nepoužíva stereotypne prikrášľujúce prídavné mená, (Milá Matka Božia, milý Ježiš, najdrahší veriaci,...)
- n) nepoužíva bombastické výrazy, (veľkolepé, fascinujúce, jedinečné slová)

3. Harmónia slohu: V reči rečník venuje pozornosť rytmu vety. Je správne, že na sluch pôsobia ľubozvučné. Každá veta i celkom jednoduchá má podliehať zákonu harmónie. Slovenčina je jazyk syntetický, to znamená, že dovoľuje ľubovoľne zoskupovať slová vo vete a pritom uchovať ten istý zmysel vety.

4. Vsuvky: Rečník sa musí vyvarovať rozličných vsuviek, ktoré narúšajú harmonickú jednotu vety. A rovnako spôsobia, že kazateľ môže zabudnúť čo na začiatku vety chcel povedať. Najmä keď je nepripravený. Nepripravená vsuvka neprinesie úžitok. Vsuvky často nesprávne rozvíjajú jeden vetný člen a tým sa pokazí v súvetí rovnováha.

Učitelia slohovej harmónie poukazujú, že pocit krásna vzbudzuje u poslucháčov taká periodická stavba, pri ktorej používame predvetie a závetie tak, že sú oddelené dvojbotkou a stoja k sebe v určitej závislosti. Závetie má byť dlhšie než predvetie. Nikdy nesmie byť kratšie. Predvetie i závetie môžu pozostávať opäť z viacerých členov. Hoci je periodická stavba krásna v reči, predsa nesmie budovať reč z vetných períód. Pretože aj v stavbe viet a períód musí byť harmónia a to znamená, že vety nesmú byť ustrihnuté podľa jedného vzoru. Pre kazateľa to znamená nepoužívať vety rovnako dlhé alebo rovnako krátke. Keby sme reč zostavili z períód, nebola by krásna. Skôr sa dnes doporučujú vety kratšie.

6.8 Chyby pri prednese

Nestačí len poznať špecifické rečnícke prostriedky a iné doporučované rétorické hodnoty, ale rovnako aj nedostatky, chyby, ktorých sa máme vyvarovať.

Do zoznamu základných nedostatkov je potrebné zaradiť: nejasný obsah, zlá vecnosť, nepremyslený text, nedostatočné argumenty či dôkazy. Poslucháč nevie čo mu chce rečník povedať. Reč má mať svoj cieľ, to predpokladá logický sled myšlienok.

6.8.1 Fráza

Frázy prezrádzajú povrchnosť prípravy. Frázista spravidla stavia formu nad obsah, nedostatok vecnosti a vnútornú chudobu sa usiluje obratne zastierať vyčítanými a vypožičanými slovnými obratmi. Škodí reči, keď pochybné myšlienky rečník upravuje a podáva ako nové, prípadne svoje názory či chybné názory iných podopiera.

Chybou prednesu sú nič nevraviace slová, ktoré sa často opakujú. Rovnako nech sa neopakujú lacné rečnícke obraty, ktoré ochudobňujú výklad o fakty a vecné poznatky.

6.8.2 Nespisovnosť jazyka

Zle si počína, keď nerešpektuje spisovnosť jazyka. Priestupky proti štylistike, nespisovné tvary, nárečové prvky, slangy a najmä vulgarizmy keď sa opakujú sú závažné chyby prednesu reči.

6.8.3 Zlá stavba viet

Stavba viet si rovnako zasluhuje pozornosť. Najmä rozsiahle súvetia so zložitými vzťahmi závislosti spôsobujú, že takto prednesené poznatky ostávajú často mimo poslucháčovho vnímania. Tieto chyby spôsobujú, že poslucháč prednášanému textu nerozumie a vypína rečníka, čiže stráca záujem o reč. Rečník, najmä ten, čo si text pripravuje písomne, by nemal zabudnúť, že písaný prejav pôsobí inak, ako hovorený. Doporučuje sa mať na pamäti pri písaní reči, aby bol text jasný, zrozumiteľný, plynulý a konkrétny. Najmä dať pozor na spodstatnené prídavné mená, ako aj hromadenie podstatných mien.

Rečník by sa mal vyvarovať neosobného pôsobenia. Doporučuje sa skôr priame oslovenie. Je to často osobná záležitosť a závisí to od jeho autority a rešpektu, ktorý má u poslucháčov a tiež od kontaktu, aký si vytvorí od začiatku vystúpenia.

Rečník ktorý číta text nemal by zabudnúť na tempo. Stáva sa, že po voľnejšom úvode postupne zrýchľujú tempo, dochádza k monotónnemu prednesu, jednotvárnemu, strácajú ak vôbec mali kontakt s poslucháčmi. Dojem z takéhoto prednesu je trápny.

6.8.4 Rutina

U rutinéra, ktorý opakovane hovorí tú istú reč sa stáva, že nesprávne diferencuje poznatky, pri modulácii podlieha naučenému charakteru a ich prejav možno vyznieva ako prejav sprievodcov v múzeách. Rečník trémista sa zvykne na začiatku prerieknuť, začne strácať súvislosť, viac ako je potrebné hľadá vhodný výraz, rozrušenie sa dá sledovať v ich mimike, gestách, ako sú chvenie rúk, nervózne pohyby, úprava vlasov, pokašľávanie, pot na čele a iné. Pri obťažnejšej téme sa doporučuje voľnejšie tempo, dôležité poznatky zopakovať, voliť častejšie primerané prestávky, nehovoriť trhane a ťažkopádne. Nevhodné je, ak pri hľadaní vhodného výrazu nahlas premýšľa „Ako by som vám to vysvetlil?“, „Nenachádzam vhodný výraz“, „Dúfam, že viete, čo tým chcem povedať a podobne.“

6.8.5 Pátos

Častou chybou u rečníkov je preexponovaný pátos. Reč si vyžaduje prirodzený a jednoduchý prejav. Falošný úsmev, sladkasté slová, reč na jednom tóne, zvýšený hlasom prednášaný text a iné prejavy pátosu vyvolávajú u kazateľa pokles pozornosti.

Chybou pri hovorení sú aj gestá a mimika, keď sa nezachová vhodná umiernenosť. Zvlášť príliš živí, nespokojní i nerôzni kazatelia majú dať pozor na motorickú disciplínu. Stáva sa, že ich motorický nepokoj sa môže preniesť aj do oblasti myslenia. Myšlienkový proces prebieha i nich rovnako rýchle a v ich myšlienkach sa zraží akýsi nepokoj, ktorý sa prejavuje odbiehaním od jadra problému a roztrieštenosťou myšlienok.

Rečník si má často pripomenúť, že prirodzenosť, nenápadnosť a umiernenosť pri vystupovaní sú požiadavky ktorých sa nesmie zrieknuť.

6.8.6 Iné chyby

Medzi časté chyby patria:

- reč príliš rýchla,
- tichá,
- nezrozumiteľná,
- prednášaná príliš hlasno,
- keď sa hltajú slová a koncovky,
- nepripravená,
- monotónna,
- ktorá sa číta,
- chýba dobrý vzťah k poslucháčom,
- namyslenosť,
- nedotklivosť a rýchla rozčúlenosť,
- improvizácia,
- nedostatočná slovná zásoba slov,
- slabá logika myslenia,
- dĺžka,
- všetko čo sa preháňa, podceňuje, zaznáva zdravému citu a rozumu.

Aj skúsený si vie nájsť čas, aby prehodnotil z času na čas svoj prednes, prípadne analyzoval poznámky svojho okolia, najmä dobre mienené a odporúčané. Prípadne sa doporučuje vypočúť si či vidieť svoj prejav na technickom zariadení, čo dnes nie je problém. To predpokladá aj následnú prácu na sebe, ak chce zvyšovať, a mal by zvyšovať aj napriek vyššiemu veku i chorobe účinnosť živého prednesu. Rovnako prehodnotiť tak obsahovú stránku reči, ako aj časovú hodnotu.

6.9 Hlasové cvičenia

Rečníkovi musí záležať na tom, aby jeho hlas bol k dispozícii v službe ohlasovania radostnej zvesti. Môže sa však stať, že hlas ho „sklame“, alebo zlyhá. Okrem známych chorôb, ktoré môžu postihnúť hlasové ústroje, môžu to byť aj „nečakané“ výpadky. Môže sa stať, že hlas zaznie neprirodzene, stiahnuto, chrapľavo, vysoko, ticho a pod. Nastane nepríjemná situácia, ktorá môže vážne narušiť kazateľskú prácu.

Dnes je už vytvorený kvalitný tréningový systém, ktorý má pomôcť k tomu, aby za niekoľko mesiacov mohol rečník zdokonaľiť hlasový fond

natolko, že sa môže naň spoľahnúť. Jeho hlas potom môže pôsobiť zdravo, suverénne a predovšetkým účinne. Tréningové úsilie je prejavom tzv. *pozitívneho vzťahu* k vlastnému hlasu. Zasahuje tri hlavné aparáty, ktoré tvoria našu reč. Prvým je aparát *rezonančný* a tvorí ho mäkké a tvrdé podnebie, jazyk, ústna a nosná dutina a hrdlo. Druhým je aparát *fonetický*, ktorý tvorí hrtan a hlasivky. Tretí je aparát *dychový* a tvoria ho pľúca a priedušnica.

6.9.1 Cvičenia pre podnebie

Ak je podnebie správne nastavené, tak hlas má dobrú rezonanciu a znie naplno. Dosahuje sa to špeciálnymi cvičeniami.

Na prvom mieste sa treba naučiť, aby naplno zneli spoluhlásky „M“ a „N“. Cvičiteľ sa nadýchne a naplno dovolí zaznieť: MMMMMMMMM. Opakuje to dovtedy, pokiaľ na perách necíti jemné šteklenie. Ak sa tak stane, podnebie je dobre pripravené. Podobne je to s konsonantom „N“. Nadýchnuť sa a nechať zaznieť: NNNNNNNN. Treba to dovtedy opakovať, pokiaľ necítiť chvenie na špičke jazyka.

Nasleduje použitie vokálov – samohlások: „I – E – A – O – U“ medzi MMMM a NNNN. Teda: MMMMIMMMM MMMMEMMMM MMMMAMMMM, MMMMOMMMM MMMMUMMMM. Má to znieť podobne ako zvuk zvonu. To isté potom so spoluhláskou „N“: NNNNINNNN NNNNENNNN NNNNANNNN NNNNONNNN NNNNUNNNN. Priaznivý účinok pre prácu podnebia sa dosiahne aspoň po piatich minútach denného cvičenia.

Pomocou samohlások dostáva naša reč harmonický účinok, ktorý sa koncentruje v určitých častiach nášho tela.

- „I“ pôsobí na oblasť mozgu.
- „E“ pôsobí na hrdlo a štítnu žľazu.
- „A“ pôsobí na priestor pľúc.
- „O“ pôsobí na oblasť srdca.
- „U“ pôsobí na oblasť panvy.

Ak necháme zniesť dlhšie IIIII, a pritom položíme ruku na hlavu, mali by sme pocítiť určitú rezonanciu. Podobne je to aj s inými vokálmi a oblasťami tela.

Hlasoví pedagógovia odporúčajú rečníkom, aby si pred vystúpením precvičili svoje hlasivky. Môžu to robiť napr. tichými cvičeniami bez rozprávania: vdychovaním a vydychovaním vzduchu; masážou tváre;

pohybmi pier (ako kapor). Alebo cvičeniami spojenými s rozprávaním. K tým najjednoduchším patrí rada slabík: „DY, DE, DA, DO, DU, DY“. Hláska „D“ je tvorená na d’asnovom výstupku, blízko ťažiska stredných rezonančných dutín, a preto dáva nášmu prejavu určitosť a konkrétnosť. Striedajúce samohlásky pri hláske „D“ pomáhajú aktivizovať jazyk, čeľuste a rozozvučanie hlasu.

6.9.2 Dychové cvičenia

Základom pre dobre znejúci hlas je dýchanie. Dýchanie je sila, ktorá riadi hlas. Pokiaľ dobre nefunguje, spôsobuje hlasové problémy. Prejavuje sa to zovretím hlasu a vnútorným napätím. Cítiť to v oblasti hlavy, tyla, pliec, rúk a bedrovej panvy. Kvalitné dýchanie má vplyv na činnosť mozgu a s tým súvisiaci tlak a koncentráciu. Ideálne dýchanie spočíva v pokojnom dvíhaní a klesaní v hrudnej oblasti. Vzduch prúdi pokojne do pľúc, bez toho, že by ich preťažil. A vychádza von. Nasleduje krátka pauza. A opäť: nádych – výdych a pauza. Pohyb hrude hore – dole – a na okamih pokoj. Tvár je uvoľnená. Správne sa naučíme dýchať nasledujúcimi cvičeniami:

Postavíme sa na obidve nohy. Ruky pokojne visia pozdĺž panvy. Dýchame pomaly cez nos. Pomaly hýbeme bokmi. Plecia a kľúčna kosť sú pokojné. Neprijímame viac vzduchu ako je potrebné. Pokojné dýchanie nás naplňa pocitom spokojnosti. Tento pocit by sa nikdy nemal pri dýchaní stratiť.

Nadýchneme sa na jednu sekundu, necháme vzduch v pľúcach, a potom ho cez ústa vydýchneme. Pery a zuby sú jemne otvorené. Nesmie to byť sprevádzané krikom alebo odľukovaním. Podľa požiadavky tela si doprajeme pauzu, nie však dlhú, a opäť sa nadýchneme. Treba to robiť s určitým pôžitkom a bez napätia.

Opakujeme toto cvičenie tak, že necháme jednu ruku voľnú a druhú položíme na brušnú stenu. Cítíme, že brušná stena sa hýbe do vnútra a navonok. Sme bdelí, stojíme a pokojne dýchame ako pri spánku. Je to hlboké dýchanie, ktoré by sme mali denne precvičovať, až pokiaľ si naň nezvykneme.

Dýchanie je náš rečový „kapitál“. Musíme sa naučiť s ním pracovať. Zavrieme ústa. Dýchame cez nos pomaly a jemne. Nechajme vzduch prúdiť a po čase môžeme pociťovať akoby rozširovanie nášho vnútra.

Prestávku medzi dychovými cvičeniami môžeme využiť na precvičenie so sykavkou „s“. Nadýchneme sa a pomaly vypúšťame vzduch na sykavku „s“. Zvuk je podobný tlakovému hrncu.

Užitočné cvičenie na uvoľnenie svalov a celkového napätia je aj zívanie. Najprv zívame s otvorenými ústami, ale lepšie je neskôr zívať so zatvorenými ústami. Cvičenie pomáha celej ústnej dutine.

Každý človek môže prostredníctvom cvičení dosiahnuť kvalitnú hlasovú úroveň s použitím minima energie a námahy. Je to stav určitej hlasovej pohody. K uvoľneniu pomáha aj žuvačka, keď žujeme a zároveň rozprávame. Nie však pri verejnom prejave, ale predtým, napríklad doma žuť žuvačku a nahlas čítať telefónny zoznam.

S kvalitou nášho hlasu je úzko spojená naša vnútorná dispozícia. Hlasu veľmi pomáha dobrá nálada. Pred vystúpením si môžeme pomôcť aj šálkou vlažnej vody alebo ovocného nápoja. Existujú aj cukríky, ktoré blahodarne pôsobia na hlasivky. Niekoľko sekúnd pre vystúpením pomáha aj hlboký nádych a výdych. Pokiaľ má človek problémy s hlasom, napríklad horúčku alebo silné nachladnutie, je lepšie nerozprávať ako šepkať. Šeptanie viac namáha, ako normálna reč.

Aj dýchaním dávame poslucháčom informácie o sebe. Homílii napríklad nepomáha tzv. bolestné vzdychanie. Akoby sa kazateľ trápil sám so sebou, s ľuďmi a so svetom, v ktorom žije. Poslucháči čakajú od neho posilu a nie, aby počúvali jeho vzdychy a povzdychy. Nepomáha mu ani tzv. zadychčanie. Niekedy je to spôsobené dlhodobou chorobou alebo hmotnosťou. Aj kazateľ potrebuje dobrú kondíciu.

6.9.3 Cvičenia pre jazyk

Jazyk je najpohyblivejšia časť nášho tela. Stav jazyka „hovorí veľa“ o našom celkovom duševnom stave. Vnútorná strnulosť a napätie má vplyv aj na jazyk. Ak sme v pohode, tak aj jazyk pracuje pokojne, čo sa prejavuje v správnom vyslovovaní, alebo spievaní, samohlások a spoluhlások.

Pomocou *zrkadla* môžeme zistiť, kde sa jazyk nachádza v danej chvíli. Či je hore, alebo dole. Či sa pohybuje, doprava, alebo doľava. Či sa dotýka vrchných, alebo spodných zubov. Ústna dutina je pre jazyk jeho „domovom“, v ktorom sa stále pohybuje. Podľa toho, čo jazyk „robí“, dá sa zistiť stupeň jeho uvoľnenia.

Najprv špičkou jazyka zisťujeme, či je ústna dutina pokojná a uvoľnená a či je v nej dostatok tepla a vlhkosti. Takzvané. „sucho v krku“ nepôsobí

priaznivo na činnosť jazyka. Ústnej dutine pomôžeme aj tak, keď jazyk vysunieme von a krúžime asi minútu dookola. Toto cvičenie môžeme nazvať čistenie ústnej dutiny. Potom jazyk necháme „oddychovať“. Ak si predstavíme, že užívame *citrón*, tak nám to pomôže zbaviť sa nepríjemného sucha v ústach.

K uvoľneniu jazyka pomáha aj jemné dotýkanie sa špičkou jazyka kútikov pier, čo má trvať asi jednu minútu. Podobne pôsobí asi minútové cvičenie cez tzv. „lallen“, pomocou rozličných vokálov: lilililili – lelelelele – lalalalala – lololololo – lululululu.

Aj hlasné mľaskanie ovplyvňuje činnosť jazyka. Položme si pred seba obľúbené jedlo a požívačne opakujme: mmmmmmmmmmm. Alebo opakujme často: rrrrrrrrrrrrrr.

Vysuňme jazyk a hneď ho aj schovajme. Alebo sa ním snažme čo najviac sa priblížiť k brade. Alebo meniť smerovanie raz k pravému uchu a raz k ľavému.

Postaviť jazyk smerom k podnebiu. Vydržať niekoľko sekúnd. Pustiť ho dole. Alebo pomocou špičky jazyka „pečiatkovať“ podnebie. Iným cvičením sa snažiť jazyk dostať čím najďalej do pažeráka.

Medzi rečové problémy patrí aj šušlavosť. Vzniká tak, že špička jazyka sa dotýka spodných zubov a tým sa reč znehodnocuje. Cvičenie spočíva v tom, že sa snažíme jazyk vsunúť čím najďalej do ústnej dutiny. Tam ho podržíme čo najdlhšie. Potom pohybujeme ľahko špičkou jazyka dopredu a dozadu. Robíme to, pokiaľ je to možné, častejšie v priebehu dňa. Tým sa nám môže podať naučiť sa udržať jazyk v takej polohe, aby sa pri reči nedotýkal zubov.

Medzi ďalšie cvičenia patrí vytvárať pomocou jazyka „most“ medzi ním a spodnou čeľusťou. Alebo krúžiť špičkou jazyka medzi perami a obidvoma radmi zubov.

6.9 4. Cvičenia pre nos

Aj keď navonok sa nám to tak nejaví, napriek tomu je nos dôležitým orgánom. So svojou nosnou trubicou ho možno prirovnať k palácu s mnohými miestnosťami. Pre dýchanie, a teda aj pre celkové zdravie, má nos dôležitý význam. Na prvom mieste plní funkciu „filtra“ a „ohrievača“ vzduchu, ktorý prúdi do pľúc. Jeho zásluhou sa do nášho vnútra nedostávajú nečistoty a infekcie.

Vedieť dýchať nosom je pre rečníka nevyhnutnosťou, lebo je prirodzenou funkciou tohto procesu, ktorý dáva do pohybu všetky reflexné zóny, súvisiace s činnosťou hlasových orgánov. Kto by chcel dýchať len ústami, tak týmto reflexom vytvára bariéry. Dýchanie ústami môže byť doplňujúce v prípade namáhavej práce alebo športového výkonu.

Nosu pomáhame vtedy, keď ho zaťažujeme a čistíme. Robíme to prostredníctvom prstov a ich činnosťou v nosnej dutine. Prípadne pomocou vreckovky a hygienických obrúskov. Masážou nosa zvonka. Hýbaním nosných dierok, ich otváraním a zatváraním, dvíhaním nosa hore a dole.

Prirodzené formy, ktoré pomáhajú dýchaniu cez nos: vzdychanie, zívanie, plač, smiech, čuchanie, kýchanie, kašľanie, fúkanie, pískanie a spievanie. Celkovej telesnej kvalite pomôžeme aj vtedy, keď často v priebehu dňa pretiahneme svoje telo. Uvoľňuje to napätie v celom tele.¹⁷⁰

6.10 Tréma

Rečník sa neubráni tréme. Tréma sa nazýva aj javiskovou horúčkou. Časom a cvikom sa dokáže trémy pozbaviť. Niekedy sa definuje ako tieseň, ako bázeň ako špecifický strach, nie fóbia, pred verejným vystúpením, prípadne obava pred kritikou či negatívnym hodnotením. Prejavuje sa napätím svalov, čo sa prejaví strnulým postojom, trasením rúk i nôh, neistým pohľadom, zaťatými päsťami, krčovitým držaním, iný sa hrá s knihou apod.. Okrem viditeľných reakcií sú aj počuteľné prejavy trémy.

Pri tréme preskakuje hlas, odkašľáva sa, je rýchla reč a skoro bez prestávok, a keď je prestávka v reči vyplňa sa rôznymi vzdychmi. Niektorí trémista má sucho v hrdle, stráca dych, zajakáva sa, hltá slová. Tieto a iné pocity prechádzajú v silné žalúdočné kŕče i závraty. V takejto tiesnivej situácii vzniká chaos v myslení a reč je konfúzna. Tréma sa dá nazvať začarovaným kruhom.

Vzniká najmä vtedy, keď človek vstupuje na neistú pôdu, pred anonymný kolektív ľudí či neznámom prostredí. Je to zvláštny vnútorný pocit, ktorý si nie každého rovnako, nie každého vždy, no predsa ako tak, alebo veľmi podmaňuje. Rečník má strach, pretože si uvedomuje, že sa trasie a podobne a má trému a má strach. Na pôvod a príčinu trémy sú rôzne názory, avšak za najracionálnejší treba pokladať ten, že je to vnútorný výraz skromnosti a úcty

¹⁷⁰ Porov. WIEDENMANN, R.D.: *Der Rhetorik – Trainer*, s. 102 – 118.

pred autoritou. Nutne v takom prípade je, aby si trémista analyzoval príčinu strachu. Som nepripravený? Nedôverujem poslucháčom? Keď viem z čoho a pred čím mám strach, je potrebné konať. Skôr ako vystúpim uvoľním sa. Relaxácia zabráni kŕčovitému napätiu. Pred vystúpením sa dovoľuje niekoľko ráz natiahnuť či zívnuť si. Rozhodne nehovor o svojich obavách pred vystúpením s nikým. Za svoju nervozitu sa nehanbí.

Začiatočníkom sa radí sústrediť sa pred vystúpením. Keď ide trémista na miesto kde bude prednášať reč, ide pokojne, nenáhli sa, pokojne sa pozrie okolo seba, nadýchne sa a až po chvíli začne hovoriť. Zaujmi pohodlný postoj, začni pokojne dýchať, usmej sa, voľní si ruky a začni rozprávať. Si pripravení. Ľudia ti nechcú ublížiť, naopak čakajú tvoje povzbudivé slová... Ak si myslíš, že si trémista, snaž sa často vystupovať pred ľuďmi. Nevyhýbaj sa ľuďom. Rozprávaj s nimi o všetko čo cítiš, čo ich zaujíma... Uvedom si, že poslucháči rečníka posudzujú už podľa toho, ako ide na miesto kde bude rozprávať. Kráčaj pokojne. Rovnako je dôležité ako odchádza z miesta kde rozprával. Dôstojne a zároveň vážne, pokorne a úctivo.

Tréma vzniká najmä na začiatku vystúpenia, keď sa človek ocitne sám v strede pozornosti, keď sú naňho sústredené všetky oči a keď každý zvedavo načúva jeho prvé slová. Platí teda zásada: čím skôr sa odosobniť a odcudzme od konkrétnej situácie, tým je tréma menšia a postupne sa vraciame do normálneho psychosomatického stavu. Keď sa tréma opakuje, vracia je potrebné si stav a udalosti rozanalyzovať. S čím tréma súvisí a ako sa postaviť proti nej. Môže to byť počet poslucháčov, že čím je ich viac, tým je väčšia. Súvisí aj s tým, že medzi poslucháčmi je niekto, ktorého prítomnosť má negatívny vplyv na kazateľa. V takom prípade sa tým smerom nepozerať, viac venovať pozornosť iným poslucháčom, prípadne sa usmiať, nadýchnuť, nenápadne zovrieť päsť, chytiť sa amba, pozrieť si pokojnejšie poslucháčov. Ak je to len možné, treba sa postarať o to, aby bol čerstvý vzduch v priestore kde rozpráva.

Tréma súvisí aj s temperametom a charakterom. Sú rečníci suverénni, možno až surovo suverénni či očividne bezohľadní. Sú takí, ktorí nepoznajú bázeň a rešpekt pred kolektívom, ale sú aj takí, ktorí majú vnútorný pocit úcty voči inému. Netreba sa za trému hanbiť, ale treba poznať jej príčiny, tým aj cesty k jej regulovaniu.

6.11 Strach

Pokiaľ chce rečník dosiahnuť to, čo sa od neho právom očakáva, nesmie prešľapávať na mieste, musí prekročiť to, čomu hovoríme “prach odvahy“. Jednoducho sa musí zbaviť strachu. Ak chce zvýšiť úroveň svojho poslania je potrebné pracovať na sebe. Nesmie zostať stáť tam kde je dnes. Je potrebné, aby zväčša prekonal určité obavy – dosť zásadné a meritórne. Aj keď sa to u rečníka len zriedka stáva, že sa obáva prehovoriť, je potrebné, aby získal sebadôveru, ktorá ovplyvní jeho činnosť vo všetkých smeroch.

Siedma kapitola

Kinetika

7.1 Kinetická zložka (*Akcia*)

U niektorých národov je sila alebo stupeň gestikulácie väčšia (Francúzi, Taliani) u iných menšia (Angličania a príslušníci severských národov Európy).

Zakladateľom náuky o pohyboch živých bytostí, čo je súčasťou zo semiotiky, je americký vedec R. I. Birdwhistell. Náuku o pohybe nazval kinetikou (z gr. kinésis = pohyb).

Každý pohyb alebo stav jedinej časti organizmu alebo tela, tváre nazval **kinou**. Je to pohybová jednotka, ktorá sa ďalej už nedá členiť. Pohybová jednotka, ktorá má istý pohybový výraz a význam (napr. spôsob vyjadrenia súhlasu, záporu, prekvapenia a i.) sa volá **kinéma**, podobne ako fóna fonéma, morfa morféma. Najjednoduchšia pohybová póza zložená z kín sa nazýva **kinemorfa** a trieda navzájom zameniteľných kinemorf je **kinemorféma**.

Mozgové centrum riadiace pravú ruku leží v tesnej blízkosti centra riadiaceho pohyby hovoridiel, z čoho niektorí fyziológovia vyslovujú tvrdenie, že obidve centrá si navzájom vypomáhajú, navzájom sa podporujú. Rečníci si preto pri prejave vypomáhajú predovšetkým pohybmi pravej ruky. Pohyby rúk a tela súhrne nazývame gestikuláciou, pohyby tváre mimikou. Pre rétoriku je závažným momentom, že gesto vidieť ďalej ako mimiku.

7.2 Proxemika

Žiadny živočích nie je ľahostajný k tomu, keď sa k nemu približujeme. Každý má svoj teritoriálny imperatív, to znamená osobný priestor, ktorý si chráni a svojším spôsobom reaguje, keď mu do tohto priestoru vkročí cudzinec. Aj človek je citlivý na to, v akej vzdialenosti je partner, s ktorým komunikujeme. Vzdialenosť, čiže proxemika, je jedným zo základných a prvých prostriedkov, ktorými sa človek vyjadruje. Proxemika je súčasť nášho jazykového prejavu, zložka reči.

Antropológ E. T. Hall rozlišuje štyri odlišné pásma proxemiky: Intímne pásmo, osobné pásmo, spoločenské pásmo a oficiálne pásmo. Každé z nich sa prezentuje inou rečou a v inej situácii. Každé z nich skrýva alebo odkrýva

svoje vlastné komunikačné zámery. Rečník musí vedieť, ako pri svojom vystúpení poxemiku uplatňovať.

Intímne pásmo platí do vzdialenosti asi 45 cm. Je to vzdialenosť, v ktorej komunikujú najbližší rodinní príslušníci, veľmi dobrí priatelia, milenci, ošetrovateľ a lekár a ďalší dôverne blízky ľudia. Teda aj pri sviatosti zmierenia. V tejto vzdialenosti sa pri rozhovore v značnej miere uplatňujú mimojazykové prostriedky, ako je mimika, pohľady očí a dôverné zvukové prostriedky, napríklad šepot, dlhšie pauzy atď.

Osobné pásmo platí do vzdialenosti od 45 cm do 120 cm. Je to pásmo, v ktorom sa vedú ešte osobné rozhovory. V rozpätí tohto pásma sa zhovárame so známym na ulici, niekedy so spolupracovníkom v úrade, pri osobných konzultáciách atď. Pre rozpätie tohto pásma platia v rozličných kultúrach rozličné uzancie. Napríklad Severania – v Európe i v Amerike – dodržujú pri osobných rozhovoroch väčšie vzdialenosti ako južania.

Spoločenské pásmo platí od vzdialenosti 120 cm do vzdialenosti asi 3,6 m. Menšia vzdialenosť v tomto pásme /do 2,10 m/ sa uplatňuje v rozhovoroch pri pulloch, väčšia vzdialenosť pri formálnych spoločenských a obchodných rokovaníach. V spoločenskej vzdialenosti od 2,10 cm do 3,6 m sa už nekomunikuje dotykom, a aj oči tu už hrajú inú úlohu. Do tejto vzdialenosti sa praktický dostáva už aj rečník. V tejto vzdialenosti ešte môže rečník podľa potreby uplatňovať aj expresívne vyjadrovanie, avšak veľmi citlivo, aby sa jeho prejav nezvrhol na úroveň osobnej komunikácie. Rečníkova činnosť v tomto pásme nemusí byť príliš náročná, ak je dobrý pripravený. Tu sa totiž neunaví hlasové a môže popri jazykových prostriedkoch ešte dobre využívať aj gestikuláciu, mimiku, plastiku tela a zvukové variácie reči.

Oficiálne pásmo menšie asi od 4 do 7,5 metrov a väčšie je na vzdialenosť vyššie 7,5 metrov. Kazateľské vystúpenie sa koná spravidla v takomto pásme. Čím je vzdialenosť medzi rečníkom a poslucháčmi väčšia, tým viacej je rečník odkázaný iba na klasické jazykové prostriedky. Verejná reč neprináša expresívnu lexiku, ale ani nadbytočné nejazykové prostriedky. V pásme oficiálnej vzdialenosti sa už nekomunikuje mimikou, pohľadom, a ani jemnými gestikulačnými fintami. Reč pôsobí dojmom strohosti, knižnosti, niekedy oficióznosti. Je úsporná, pretože čím väčšia je vzdialenosť medzi rečníkom a poslucháčom, tým chudobnejší je výrazový potenciál, ktorý sa vlastne zúži iba na suchý odborný jazyk. Inými slovami: kazateľ viacej povie a problematiku lepšie vysvetlí v okruhu spoločenského pásma ako v okruhu oficiálneho pásma. Oficiálna vzdialenosť zvädza rečníka, aby svoj

prednášajúci štýl zmenil na rečnícky štýl. V rečníckom štýle sa využívajú citácie, aforizmy a typické rečnícke figúry.

Skôr ako rečník začne pripravovať svoje vystúpenie, musí mať presnú predstavu o tom, v akom pásme sa bude pohybovať, lebo proxemika je prvý a základný signál štýlu našej reči.¹⁷¹

7.3 Gestikulácia

Niet živej reči bez gesta. Gestá vznikajú z vnútorných obrazov našich myšlienok a preto sprevádzajú myšlienky. Aj vtedy, keď gesto je neviditeľné, potenciálne existuje.

Prejav nie je možné analyzovať bez toho, aby sme si nevšimli jeho pohybovú zložku. Gesto je rovnakou zložkou, organickou zložkou výpovede ako zvuk. My robíme gestá preto, lebo sme predtým v posunkoch rozmýšľali. Verbálny text skracuje, dopĺňa význam slov a výpovedí neraz dodáva aj nové významy. Rečník, ktorý zostáva bez pohybu pôsobí neprirodzeným dojmom. Činnosť úst musí byť doprevádzaná aj činnosťou tela. Pre rečníka platí, že čím intenzívnejšie sú jeho city, tým živšia je i reč jeho tela. Niektoré zvukovo realizované výpovede stratia úplne zmysel, ak z nich odpočítame gesto.

Príklad: *Chod' tam! Takto sa musíš otočiť* a pod.

Výskumy viacerých vedcov (G. V. Kolšanskij, R. Cowden, G. Graband) tvrdia, že v prejavoch je okolo 50% nadbytočných a duplicitných vyjadrovacích prostriedkov. Tieto na druhej strane pomáhajú pri komunikácii v hlučných priestoroch a pri komunikácii ľudí s rečovými chybami.

7.3.1 Vlastnosti akcie

Prirodzenosť

Vlastnosti prednesu posunkového sú príbuzné vlastnostiam prednesu hlasového. Prvou požiadavkou je prirodzenosť. Rečník má byť prirodzený nielen v hlase, ale aj v gestách. Gestá majú byť spontánne, nie křčovité, nechať spolupracovať telo zo slovami. Akcia musí vyjadrovať vnútro rečníka a preto musí byť pravdivá a prirodzená. Rečník sa nemusí cvičiť robiť gestá, skôr by mal venovať pozornosť tomu, ktoré gestá by nemal používať. Najmä

¹⁷¹ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s. 64 - 65.

neobvyklých gest a pohybov tela je potrebné sa vyvarovať, pretože môžu priťahovať pozornosť poslucháčov nevhodným spôsobom, že zabudnú počúvať a pozorujú jeho gestá. Rečník by sa mohol vyvarovať toho, aby nezačal a neukončil náhlým gestom. Najmä na začiatku nie je gesto vhodné, pretože nemá žiadne odôvodnenie. O tom ako majú gestá vyzeráť nie sú predpisy. Platí zásada, že nemajú odvádzať pozornosť od obsahu reči.

Všetky úmyselné a schválne naštudované a pripravené gestá pre určitú reč, sú zlé a neprirodzené, ak keď sú dobre naštudované, aj keď sú správne a príjemné. Na čo je vidieť, že je to naštudované, pripravené, to je zlé a neprirodzené. Platí zásada, že nie štúdiom aprioristickým, ale cvik je potrebný.

Základom prirodzenosti akcie je akcia v každodennom živote. Je to analogicky, ako pri rečníckej dikcii. Pravda, každodenná akcia, aj keď je prirodzená, musí byť zjemnená.

Každá myšlienka má svoje správne gesto, práve tak, ako každé slovo má správny prízvuk. To závisí od významu, ktorý vo vete má. Fyziológia človeka nás učí, že centrum riadiace pravú ruku leží v mozgu vedľa centra, riadiaceho pohyby hlasiviek. Obidve tieto centrá sú v takom blízkom vzťahu, že sa navzájom výdatne podporujú a fungujú v ideálnej vzájomnej harmónii. Preto si hovoriaci pri rozhovore pomáhajú pohybmi predovšetkým pravej ruky. Gesto má pre rétoriku veľký význam hlavne preto, že je dobre a naďaleko viditeľné a čitateľné. Keďže človek vníma viac ako 80 % javov práve očami, gestikulácia je v podstate agresívny, a tým zanedbateľný element reči. Gesto skracuje, obohacuje a dopĺňa verbálny text, reč robí bohatšou, plnšou a podporuje jej tempo. Gestikulácia odsúva niektoré jazykové výrazy do úlohy nadbytočných prvkov, a teda zdvojením výrazu sa stáva retušujúcim prvkom, ktorý podporuje čitateľnosť reči.

Nesprávne by bolo keby tam prízvukoval posunkom, kde slovo alebo veta nemá prízvuk. Každé slovo vo vete nemôže mať prízvuk, ani gesto.¹⁷² Taktiež v gestách nemožno iných napodobňovať, lebo gestá má si formovať duša rečníka. Gestá, zdá sa, sú ešte viac osobné a individuálne, ako štýl kazateľov. Pravda, chyby treba odhodiť, čo sa sebaopozorovaním a stálym cvikom aj podarí.

¹⁷² Porov.: KIEFFER, *Die äussere kanzelberedsamkeit*, s. 196.

Miernosť

Má zachovávať miernosť, čo do počtu, šírky a tempa posunkov. Rečník si uvedomuje kto je, nie je herec a tiež nie deklamátor, preto nepoužíva toľko gest, ako títo. Jeden gestikuluje chytrejšie, druhý pomalšie. Čo je jednému prirodzené, to druhému nie. Všeobecnou zásadou je, že čím vzdelanejší sú poslucháči, tým viac treba zachovať miernosť a tým menej gest užívať. Seriózne odborné práce tvrdia, že slovník gest obsahuje 700 000 výrazov¹⁷³, čo je viac ako slovná zásoba najväčších slovníkov na svete. Túto tézu pochopíme vtedy, ak za gestá nepokladáme iba najčastejšie a najviditeľnejšie gestá typu to, takýmto, tam, nech, nie, prečo.

Estetická krása

Pekná akcia pozostáva z pekných línii a figúr. Línie sú rovné, oválne, vlnovité, hadovité. Z pomedzi figúr je kruh a elipsa. Niektorí sú proti symetrickým pohybom, že to nie je estetické. Dve ruky nesmú sa symetricky pohybovať v jednej výške, v jednej línii. Keď je tvár obrátená hore, ramena musia smerovať dolu. No, bude to niekedy na mieste a vtedy dobre bude užiť tieto "protivné gestá" (contrastus gestorum).

Napríklad: Poklona je najvýraznejšia, keď hlava je sklonená a ruky vyzdvihnuté. Invokácia je lepšia, keď ramená sú spustené a oči obrátené k nebu.

Avšak často bude na mieste symetria a paralelizmus gest, podľa ktorého tým istým smerom má ísť hlava, ktorým idú ruky ramená atď. Výnimka je pri odpore! Takýto paralelizmus mám konečne aj v liturgii.

Aby posunky boli estetické, ruka sa má pohybovať ľahko. Nepekne je ramená a ruky v jednej línii ďaleko od tela vystierať alebo dvíhať vysoko nad hlavu, ramená v meravej línii opierať o ambónu, prsty široko rozťahovať, vždy iba jednou rukou gestikulovať, ramenami pohybovať, ako pri šermovaní, či dvíhať sa stále počas reči na špičky spôsobom neestetickým, kolísať sa a podobne.

Gestom je každý pohyb prstami, pažou, každá kombinácia pohybu rúk vrátane smeru, rýchlosti, vzdialenosti, každý nepatrný pohyb jediným prstom, teda všetko to, čím sa dá dokresliť verbálny výraz.

¹⁷³ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*, s.70.

7.3.2 Klasifikácia gest

Gestá musia doprevádzať a dopĺňať hovorené slovo.

Príklad: *Zostaňte všetci ticho* - tu nie je potrebné gesto. *Zostaňte všetci* - tu je gesto potrebné, inakšie by bola veta pre nás nezrozumiteľná.

Pohyby svalov v tvári, zvlášť okolo úst a očí, povedia viac o stave rečníka a jeho povahe, ako slová. Z týchto gest sa dá mnohé vyčítať z vnútra rečníka. Pre poslucháčov, ktorí majú vo zvyku pozorne sledovať reakcie rečníka je nepríjemné, keď neprejavuje svoje reakcie.

Podľa toho, či gesto má v sebe istý obsah, sémantiku, rozdeľujeme gestá na: synsématické a autosématické.

a) Synsématické gesto je mimovoľné, zautomatizované, sú to pohyby, ktoré si autor neuvedomuje. Nedajú sa neutralizovať, človek na ne nemyslí, a keby sa im chcel vyhnúť, dalo by mu to veľa námahy a odpútalo by ho to od textu. Najčastejšie sú to pohyby prstov, predlaktia, pokyvovanie hlavou, nenápadné úklony alebo záklony a pod. Výraznejšie sa prejavujú u pedagógov, skúsených rečníkov, menej výrazné sú u vedeckých pracovníkov, ktorí pracujú prevažne s písaným textom. Nápadnosť synsématických gest závisí do značnej miery od zamestnania. V týchto prípadoch kinetika gest a kinetika artikulácie prejavu sú výsledkom aktivity, vzruchu, jedného mozgového centra. Táto synchronia javov sa volá rytmogestom, čiže zviazanie intonémy s kinémami.

Synsématické gestá možno bez narušenia zmyslu výpovede navzájom zamieňať, nahrádzať, vypúšťať. To isté možno robiť so slovami, ktoré majú nulovú sémantiku, pretože sa častým používaním veľmi vzdialili od svojho pôvodného významu, ako napr.: ale nevrať, ale nepovedz, počuj, predstav si a podobne. Z hľadiska expresívnosti môžu byť synsématické gestá nociálne a expresívno emocionálne.

Prvý druh gest sprevádza vecný význam slova, expresívno emocionálne gestá sprevádzajú citové výrazy. Synsématické gesto nie je nositeľom informácie, iba ilustrátorom, prípadne dokumentátorom živosti a prirodzenosti ústneho prejavu.

b) Autosématické gesto je také, ktoré si človek uvedomuje a je schopný nahradiť ním reč. Tieto gestá sa delia na: deiktické (ukazovacie), ikonografické (zobrazujúce), symbolické (naznačujúce) a kontaktné.

1/ *Deiktické slová* sú to obyčajné ukazovacie zámená alebo príslovky typu: ten, tá, to, tí, tie, títo, tieto, tu, tam, odtiaľ, potiaľ. Podľa nich sa aj gesto nazýva deiktickým (ukazovacím). Ukázanie (deixu) možno vyjadriť rukou, ukazovákom, ale aj pohybom hlavy, pohľadom a pri prednáškach aj pomocou takých predmetov, ako je palica, krieda a ceruzka. Rečník deiktické gesto môže realizovať aj pomocou očí, alebo hlavy, ak ich pohyb hovorí namiesto rúk. Deiktické gesto kazateľ používa aj vtedy, keď nevie presne pomenovať podobu vecí.¹⁷⁴

2/ *Ukazovacie gesto* možno spájať aj s náležitým predmetom, napr. Koniec reči a pozrie sa na náramkové hodinky. Gesto sa môže používať aj vtedy, keď rečník nevie presne pomenovať vec alebo jej vlastnosť a použije iba slovo: Taký, takto, tam, týmto spôsobom.

3/ *Ikonografické gesto* priamo zobrazuje, imituje, zjednodušuje "kreslí" vec alebo jej vlastnosti. Je teda bohatšie ako deiktické. Má často hodnotu synekdochy pars pro toto alebo totum pro parte. Používa sa niekedy paralelne so slovom, inokedy namiesto slova. Napríklad pohybom rúk sa môže naznačiť postava ženy, srdce, ale aj imitovať rozličné veci alebo činnosti: pribíjanie kladivom, pílenie, písanie na stroji, veľké brucho a i. Ikonografické gestá sú nápadné a silno expresívne a preto ich nemožno vo vážnych prejavoch nadmerne využívať.

4/ *Symbolické gesto* je v porovnaní s predchádzajúcim abstraktné. Vyjadruje sa ním istý obsah, často vzdialený od podoby gesta. Príklad na arbitrérnosť (odtrhnutosť symbolu od veci): u Slovákov je gestom pre "áno" kývnutie hlavou zhora nadol a pre "nie" kývnutie zľava doprava. U Bulharov naše "nie" je u nich "áno". Symbolické gestá môžu mať platnosť iba na niektorom území alebo v niektorom odbore. Najbežnejšie symbolické gestá sú pre významy: áno, neviem, poď sem (kývnutie ohnutým prstom), pst (ticho - prst na ústa), strelený (pokrútenie ukazovákom na čele a podobne.). Je to gesto, ktoré nemá všeobecnú alebo až internacionálnu hodnotu ako napríklad deiktické gestá.

5/ *Kontaktové gesto* je špecifické rečnícke gesto, pomocou ktorého rečník stimuluje, člení svoj prejav, zdôrazňuje a dynamizuje. Príklady: pohyb vyjadrujúci silný osobný vzťah (ruky preložené na hrudi), nemám nič (ruky

¹⁷⁴ Porov.: MISTRÍK, J.: s.70.

obrátené dlaňami nahor), gesto podčiarkujúce výpoveď (zdvihnutý ukazovák) a pod. Niektorými kontaktnými gestami sa môže názorne hyperbolizovať, napr. gestá sprevádzajúce výrazy typu: nikto, nikdy, nikde, ťažký, plný, prvý, druhý, po prvé, po druhé a pod.

Každé gesto má príchut' atraktívnosti, a preto ho treba starostlivo a šetrne používať. Čím je publikum väčšie, tým decentnejšia musí byť gestikulácia. Gestá niekedy klesajú na úroveň barličiek a obžalávajú rečníka z neschopnosti vyjadrovať sa presne jazykovo.

Osobitnú skupinu gest tvoria tie, ktoré hraničia, alebo sa prekrývajú s onomatopoickými citoslovcami. Sú to zvuky, ktorými sa v konkrétnom rečníckom prejave napodobňujú, symbolizujú alebo nahrádzajú pravé zvuky. Za gestá ich pokladáme preto, že sa nemusia realizovať vyslovene jazykovou formou.

Príklady: napodobňovanie šumenia lístia, konského dupotu, tikotu hodín; pleskotom rúk, klepaním prstami po stole a podobne.

Sústavné používanie expletívnych, do homílie nepatriacich zvukov, slov, pohybov rušia prejav a diskvalifikujú rečníkov. Napríklad rečník si musí uvedomiť, že tak ako nesmie na verejnosti používať bez výberu slovné a zvukové výrazy, takisto nesmie bez výberu používať také pohybové prvky, ktoré rušia poslucháča. To si môže dovoliť herec.

7.3.3 Chyby gestikulácie

Neprirodzené gestá najmä pohyby rúk a prstov sú častou chybou. Pri neorganickej gestikulácii sa zvyknú opakovať pohyby pliec, vysúvanie lakt'ov, stereotypné sekanie päšťami do prázdna, niekedy mechanickým otáčaním dlane smerom dole a hore, mechanické poklepkávanie rukou o ambón a podobne. Veľmi viditeľné i na diaľku sú pohyby prstov, žmolenie, poklepkávanie, vytváranie rozličných prstových figúr, poškrabkávanie prstami po ambón, lúskanie prstami. Nápadné pohyby rukami a prstami sú také, keď sa opiera rukou hlavu, keď si neustále bradu, fúzy, krk alebo jednou rukou škrabe druhú, keď v nervozite ruky alebo prsty často kreslia po ambón. Medzi časté zlozvyky patrí hladenie vlasov, ohrýzanie nechtov, čistenie nechtov, otáčanie prsteňa na prste /ruženca/, či časté narovnávanie okuliarov. Za gestikulačné pohyby treba pokladať aj ťukanie nohou, kolísanie, dvíhanie sa na špičky či zasúvanie prstov za golier.

Aj keď do gestikulácie nepatrí mľaskanie, dá sa zaradiť do zlozvykov. Rovnako bezdôvodné odfukovanie, vsúvanie nepotrebných slabík a hlások, vydávanie zvukov nosom či pukanie prstami. Chýb je oveľa viac, rečník si uvedomí svoje, prípadne požiada iných o upozornenie na to, čo zle robí.

Niekedy treba veľa síl na to, aby sme sa zaužívaný stereotyp odučili. Akýkoľvek znervózňujúci zlozvyk však ide proti kultúre, a tým proti kvalite prednesu.

7.3.4 Držanie tela

Rétorika má veľa partikulárnych predpisov a triedi gestá podľa rôznych hľadísk, ako sú zvyky krajín národov.

Uved'me len najhlavnejšie gestá:

Celé telo má mať účasť na celej akcii. Postoj tela má teda tiež veľký význam, hoci je najmenším prostriedkom výrazu afektov. Niektorá poloha tela alebo pohyb tela je výborným prostriedkom, prezradiť vnútro našej duše. Poloha tela nech je dôstojná. Nech je postoj dôstojný, avšak nesmie byť namyslený a povýšenecký. Treba sa chrániť dvoch extrémov: stáť ako socha a stále sa pohybovať. Nie je správne s matematickou presnosťou sa pohybovať raz na jednu a raz na druhú stranu. Rovnako hlboko sa nachyľovať.

Nohy nedržať príliš pri sebe a ani moc od seba. Ťarcha tela môže spočívať na jednej nohe, ktorá je položená dozadu, a druhá mierne vpredu. Odporúča sa stáť na ľavej nohe, pretože sa pravou rukou najviac gestikuluje.

Čo hovoria postoje:

- a) *rovný a pevný postoj* znamená pevnosť a odhodlanosť,
- b) *sklonené telo* vyjadruje úctu,
- c) *dozadu hodený postoj* naznačuje pýchu,
- d) *dozadu sa odťahovať*, znamená odpor, strach,
- e) *dopredu sa natiahnuť*, znamená túžbu, smelosť, zvedavosť.

Profánny rečník žne úspechy aj svojou krásou..

7.3.5 Držanie hlavy kazateľa

Rečník drží hlavu prirodzene a voľne. Hlava sa pohybuje na krku a preto má byť krk voľný. Niektorí tvrdia, že hlavu treba držať na bok, že je to znak zbožnosti. Takýto názor neobstojí.

Rovnako len hlavou gestikulovať, nie je dovolené. Smer hlavy nech súhlasí so smerom rúk, iba pri odpore, nenávisti a ošklivosti je výnimka. Hádzať hlavou a najmä keď má dlhé vlasy, už Quintilián pokladá za fanatizmus.¹⁷⁵

7.4 Mimika

O tvári sa hovorí, že je zrkadlom duše (imago animi vultus).¹⁷⁶ Keď komunikujeme na menšie vzdialenosti, bez ťažkosti môžeme na tvári partnera prečítať hnev, radosť, prekvapenie, nadšenie a mnohé ďalšie výrazy, ktoré nazývame výrazmi obličaja, tváre. Každý človek bez toho, aby sa osobitne cvičil, od narodenia má schopnosti pomocou mimiky a pohľadov dávať najavo svoj duševný stav, schopnosť pomocou mimiky a pohľadov dávať najavo svoj duševný stav, city, pocity náhľady i vzťahy okoliu. Že je mimika spontánna, nenaučená, dokonca podvedome realizovaná reč, to dokazujú napríklad tváre ľudí, ktorí telefonujú.

Mimika tváre je bohatá, lebo na tvári je 22 párov svalov, ktoré sa môžu pohybovať rôznymi smermi. Už Cicero napísal,¹⁷⁷ že tvárou ťažko robiť výrazné pohyby. Tvár musí byť vždy uvoľnená, nesmie byť napnutá, lebo len tak je schopná vytvoriť výrazy, prispôbené myšlienkam.

Preto je potrebné poznamenať, že každý človek nosí určitú masku. Niektorí ľudia sú zvyknutí v určitých situáciách si nasadiť nielen určitý výraz tváre, ale aj zaujať určitý postoj. Masku zas v určitých chvíľach vedome i nevedome odkladajú. Pri únave maska sa dočasne stráca. Podľa masky je možno posúdiť duchovný stav človeka.

Určitú výpovednú hodnotu má i výraz tváre a pohyby jej častí, čo si ľudia už dávno uvedomovali, ako svedčí o tom Aristotelova kniha *Physiognomia* s prílohou venovanou chironymii, čiže náuke o kinetike rúk. Štúdiom ľudskej tváre sa zaoberali aj iní antickí filozofi (Sokrates, Platón, Cicero, Caesar), ale len z hľadiska fyziologického. Ďalšie práce prinášali na

¹⁷⁵ Porov.: KIEFFER : *Die äussere kanzelberedsamkeit.* s.213.

¹⁷⁶ Porov.: CICERO : *De oratore*, 1. 3. C. 59, n. 222.

¹⁷⁷ Porov.: CICERO : 1. 3. C. 59, n. 222.

túto problematiku širší pohľad. Boli to práce nasledovné: *De humana Physiognomia* od Johanna Baptistu Porta (1593), *Anatómia a filozofia výrazu* od anglického fyziológa Charlesa Bella (1806), *Physiognomické fragmenty na poznávanie ľudí* od Johanna Kaspara Lavatera (1775). Východiskom a zdrojom teoretických prác o výrazových schopnostiach a vlastnostiach človeka sa stala pionierska práca nemeckého spisovateľa, herca a riaditeľa berlínskeho kráľovského divadla Johanna Jacoba *Engela Ideen zu einer Mimik* (vyšla prvý raz 1785), prvá metodická učebnica hereckej techniky. Po Engelovej práci vyšlo viacero závažných diel. (N. Piderit, K. Noghe, D. Kruckenberg, A. Borée), avšak najvýznamnejšou bola práca Ch. Darwina *Výraz citov u ľudí a zvierat* (1872). Po ňom to boli práce K. Búhlera *Ausdrucktheorie* (Jena 1933) a K. S. Stanislavského.

Make up hercov sa preto kontúruje a až karikuje, aby pri komunikácii na javisku vynikli črty tváre, ktoré sú pri intímnej a osobnej reči nepostrádateľné. Herci komunikujú v bezprostrednej blízkosti a divák ich reč niekedy až z enormnej vzdialenosti.

Vyšetrovatelia, a ľudia ktorí sú poverení z kontaktu s ľuďmi niečo dôležité, sa profesionálne zdržujú pohybov tváre, mimiky i gestikulácie. Človek niekedy nemá ani predstavu o tom, čo všetko naňho prezradila mimika a pohľad.

Mimika je relevantná v situáciách, keď hovorí s adresátom v osobnej a niekedy v spoločenskej vzdialenosti. Mimika pomáha pri vyjadrovaní jeho osobného vzťahu k tomu, o čom sa hovorí.

7.4.1 Tvár

Rečník nech má skromný, šľachetný a dôstojný pohľad. Nepristanú grimasy.

Kazateľovi sa nedoporučuje behať očami hore – dolu. Nepozerať dlho a meravo na jeden bod, nepozerať ostro na osoby, ako by ich chcel očami prebodnúť, zvlášť pohľad na ženu si musí uvedomiť a nefixírovať ich, zbytočne nezatvárať oči, nepozerať do diaľky, do prázdna, ponad hlavy. Pohľad do tvári poslucháčov mnohé napovedajú. Moc sa poručuje, aby si všímal tváre svojich poslucháčov.

Vysoké percento rečníkov pri prednese zle využíva svoje oči.¹⁷⁸ Napríklad. kazatelia žmurkajú, príliš otvárajú oči, iní majú kamenný pohľad, krčovitý.

Prostriedky mimiky:

Oči, najvýraznejšie časť obličaja, zvyrazňujú pohľady označované slovami: pohľad mdlý, pohnutý, energický, mäkký, neistý, vyjavený, napätý a i. Rečníci sa dopúšťajú chyby, že nepozerajú na svojich poslucháčov. Pozerat' ponad hlavy spôsobuje stratu virtuálneho dialógu. Častejšie sa človek díva na druhého keď počúva, ako keď rozpráva.

Pri zložitejších slovách sa na čas nemusí pozerat' na poslucháčov, aby nebol rozptýlený. Keď nepozerať na poslucháčov, oveľa skôr sa bude rozptyľovať. Je potrebné aby nepozeral len do očí poslucháčov, ale všímal si celú ich tvár, prípadne i reakcie tela. Jedná zásada hovorí, že ľudia ktorí nehovoria pravdu, sa vyhýbajú pozeraniu do očí spoločníka. Výnimku tvoria ľudia machiavelliovského typu, ktorý práve vtedy, keď nehovoria pravdu, sa dívajú druhému priamo do očí. Je dôležité zachytiť vo svojich očiach reakcie poslucháčov. Doporučuje sa, aby rečník dlhšiu dobu nevenoval len jednému poslucháčovi.

Ústa a pery hrajú tiež dôležitú úlohu v mimike, lebo sú schopné veľkých premien, pohybov a tvarov. Výrazy úst sa kvalifikujú slovami: trpký, sladký, skúmový, pohľadavý, vzdorovitý a pod. Pomocou nosného okolia, rozšírením nosných dierok a jemného pohybu nosa možno vyjadriť pohrdanie, iróniu, výsmech. Pery vedia presne vyjadriť súhlas i nesúhlas.

Lícami sa dá vyvolať tajnoskársky, huncúcky, ironizujúci, ale aj zosmiešňujúci pohľad.

Vráskami na čele sa vyjadruje starosť, radosť, smútok a i.

Bradou sa najčastejšie deformujú pohyby úst.

Čelo keď sa pohybuje avizuje hĺbku a šírku problému, ako starosť, bezradnosť, nerozhodnosť, váhanie, či uvažovanie.

Obočie vedie povedať o stupni zainteresovanosti človeka.

¹⁷⁸ Porov.: SERTILLANGER, *Verkünder des Wortes*, s. 327 – 328.

„Mimika je vynikajúci prostriedok, ktorým počúvajúci sekunduje partnerovi počas jeho prejavu. Mimika v dialógu prítomných je asi to, čo sekundovanie hlasom, mrnkanie, pri telefonickom rozhovore in absencia. Mimika je účinný protihráč, určitý štváč, ktorý skryto a ticho skanduje za alebo proti. Mimika hovorí tam, kde nestačia slová.

Spolupôsobením viacerých prostriedkov vznikajú symbiotické výrazy označované slovami: pasívne utrpenie, zlostné rozhorčenie, odmietavé rozhodnutie, desivá hrôza, pohľadový úsmev, trpký smiech, úškl'abok, plač a ďalšie.“¹⁷⁹

„Fungovanie prostriedkov mimiky je automatické, podvedomé, preto sa nedá ovládať a nie je potrebné osobitne ich nacvičovať. Napriek tomu, že kinetické prvky vystupujú v pevnej symbióze s verbálnymi a zvukovými prostriedkami, nemusia byť vždy v súlade. Ich hodnota závisí od rozličných okolností, hlavne od proxemickej situácie, t.j. od vzájomnej vzdialenosti a vzájomného vzťahu poslucháčov, ale aj od obsahu a funkcie textu. Kinetické vyjadrovacie prostriedky sú väčšinou medzinárodné.“¹⁸⁰

Pohľad ako prostriedok reči je na tej istej úrovni ako mimika. V niektorých odborných prácach sa dokonca zaraďuje do problematiky mimickej reči. Experimentálne sa zistilo, že dvaja ľudia počas rozhovoru sa dívajú jeden na druhého asi 30 – 40 % času. Jeden pohľad trvá asi tak dlho ako jedná veta, teda jedná výpoveď. Je to asi 1 – 7 sekúnd. Počas dialógu viacej času na divanie vyčerpáva ten, kto počúva. Hovoriaci sa vtedy pozerá ostro a adresne na počúvajúceho, keď text zdôrazňuje, keď adresáta evokuje, keď ho oslovuje. Keď hovoriaci odvráti svoj pohľad, vtedy rozmýšľa, „chce byť sám, nerušený“, nechce sa dať rozptýliť. Je celkom prirodzené, keď dieťa, ktoré sa usiluje klamať, odvracia oči a pozerá sa najčastejšie do zeme. Keď sa hovoriaci zdôveruje, keď hovorí úprimne svoje názory, keď sa žaluje, keď svoj prejav akcentuje expresívnymi prostriedkami, čo sa často vyskytuje v diskusii-, vtedy by sa mal človek odvrátiť, aby hovoriaci mal možnosť slobodne vyjadriť svoj názor, svoju pravdu. Je totiž prirodzené, že v takýchto situáciách sa práve hovoriaci sústredene pozerá na lektora a silný proti pohľad ho mohol rušiť.

Pohľad má tú zvláštnu výpovednú hodnotu ako proxemika hovorí ešte skôr, ako sa začne skutočne hovoriť; pohľad avizuje, signalizuje obsah reči alebo repliky. Nebude nezaujímavé pripomenúť si aj to, že vo vzťahu medzi mužom

¹⁷⁹ MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s. 66 - 67.

¹⁸⁰ GALLO, J.: *Rétorika v teórii a prax*. s.51.

a ženou alebo podriadeným a nadriadeným plní pohľad aj inú funkciu. Ak totiž pohľad v takýchto vzťahoch trvá dlhšie ako je obvyklé, to znamená, že divajúci sa zaujíma viacej o osobu, než o to čo hovorí.

Mimika a pohľad sú prostriedky takzvaného skrytého jazyka. O to je však tento jazyk aj v práci kazateľa účinnejší. Kazateľ s ním musí rátať.

7.4.2 Chyby kazateľskej mimiky

Keď každý prednes a teda i homília, sú verejnou komunikáciou, právom sa kladú vysoké nároky nielen na odbornú úroveň, ale i vystupovanie. Vystúpenie už samo osebe je náročnou psychickou prácou, pri ktorej nie je dovolená dopúšťať sa takých chýb, ktoré by sa mu ináč nemuseli prihodiť. Moment vystúpenia je aj preto náročný a ťažký, že kazateľ v tom čase nesmie opustiť introspekciu, sebaopozorovanie.

Nie je správne, keď pri homílii kazateľ pozerá ponad hlavy poslucháčov, či do zeme, rovnako nie je správne, keď pozerá len na jedného človeka či jedným smerom, keď prehľadá, neprirodzene pracuje s mimikou tváre. Ako aj olizovanie perí, hryzenie do perí, časté otvorené ústa a následne chvíľa ticha, vyplazovanie jazyka, výrazné pohyby jazykom v ústach, zamračený pohľad, mramorová tvár, neprítomnosť prežitého slova v tvári, či prílišné prežívanie toho čo hovorí na tvári, úškľabky, grimasy, časté zatvorené oči počas hovorenia, mrkanie očami, žmurkanie na niekoho, pohyby nosom, posmrkávanie a iné.

7.4.3 Gestikulácia kazateľa rukami

Rétorika podáva obširne pravidlá gestikulácie rukami. Rozoberá podrobne všetky možné polohy, pohyby, tvary a obsah myšlienkový, ako aj citový týchto posunkov. Napríklad homiletika to nepotrebuje.

Obmedzíme sa iba na najdôležitejšie, ktoré sa menej vyskytujú.

Posunky podľa formy.

Rétorika rozoznáva tri polohy rúk:

- a) *nižšiu po prsia,*
- b) *strednú po tvár,*
- c) *vyššiu*

Tvary posunkov rukou sú tieto:

- a) *otvorená ruka*, dlaň obrátená k tvári kazateľa znamená: dávať, chcieť mať, príjemný pocit, rozpravu, otázku, súhlas.
- b) *Zakrytá ruka*, povrch ruky je obrátený k rečníkovi, znamená neprijemný pocit, odpor, zápor, odpustenie atď.
- c) *Zatvorená ruka*, výraz prudkého odporu a hrozby,
- d) *Prsty zakrytej ruky rozprestreté*, výraz veľmi neprijemného pocitu,
- e) *Ukazujúca ruka*, ľahko zatvorená, ale ukazovateľ vystretý,
- f) *Zložené ruky*, prsty zložené, ako pri modlitbe.

Druhý posunkov podľa obsahu.

Podľa toho, že čo vyjadrujeme posunkami, môžeme ich zadeliť do viac tried, z ktorých dôležitejšie sú tieto:

- *Menzurálne*: ktoré vyjadrujú výšku, hĺbku, šírku, pohyb, plochu, vzdialenosť, všeobecnosť.
- *Myšlienkové*: ktorými vysvetľujeme myšlienky a ktoré sú obyčajne spojené s citmi:
 - a) *vysvetľujúce*, pravá ruka otvorená pohybuje sa vpravo.
 - b) *opytovacie*, pravá ruka otvorená (alebo obidve), v strednej polohe vystretá, hlava troška vpred naklonená.
 - c) *odpovedajúce*, pravá ruka otvorená, podávajúca, pohybujúca sa od prs k poslucháčom.
 - d) *súhlasné*, pravá ruka vystretá, pohybujúca sa zhora dolu, hlava zdola nahor.
 - e) *záporné*, zakrytá ruka s ľavou na pravo, hlava smerom opačným.
 - f) *ukazovacie*, ruka otvorená alebo zakrytá, vystretá vpred.
 - g) *generalizujúce*, obidve otvorené (pri zápore zakryté), pohybujú sa zo stredu na obe strany, hlava nasleduje.
- *Citové*: ktoré vyjadrujú afekty, ako obdiv, radosť, bolesť, túžbu, lásku, hrozbu, hnev, nenávisť, opovrhnutie, zúfalstvo, atď. Niektoré z nich majú túto formu:

- a) *radosť*, obidve ruky dvihnuté v strednej polohe, rozpäté na obidve strany, pritom v tej istej línii pohybujú sa späť a spoja sa v oblasti brušnej.
 - b) *obdiv*, obidve ruky v nižnej polohe rozpäté a telo trochu dozadu nachýlené.
 - c) *bôle*, pravá otvorená a dvihnutá (alebo obidvoje), pomaly klesá.
 - d) *hrozba*, pravá vystretá a výstražne vyzdvihnutá.
 - e) *rozkaz*, pravá ruka (zakrytá) vystretá, alebo ukazujúca smerom dolu.
- *Napodobňujúce*: (imitatívne), ktorými sa v šľachetnej forme a zodpovednej slušnosti napodobňujú akcia, pohyb, postava nejakej osoby alebo veci.

Týmito posunkami dajú sa vyjadriť aj abstraktné pojmy.

Napríklad: pojem "sila", "tvrdosť" vyjadrujeme tak, že napodobňujeme akciu alebo účinok. *Silu* znázorňujeme tak, že stisneme ruku a napnutím ramenných svalov ukazujeme silu,

Tvrdosť vyjadrujeme zatvorenou rukou (päťou).

Pri imitácii cudzích akcií sú ustálené úzke hranice. Ako pri tónovom procese nie je dovolené kazateľovi takzvané "tónové líčenie", tak pri gestikulácii musí sa chrániť takých posunkov, ktoré by boli na kazateľnici groteskné.

Kazateľ si pri týchto slovách nech si spomenie na svojho profesora rétoriky, ktorý zaiste kládol na srdce ešte ako študentom

7.5 Najčastejšie chyby pri posunkoch rukou a hlavou

- 1) *Pohyby, ktoré zakrývajú tvár*, ako ruky pred tvár, hlavu hlboko skloniť, zavrieť oči, atď.
- 1) *Nemiernosť vo vyjadrovaní citov*: nohami búchať, rukami tliekať, biť po ambón, vyhrážať sa päťou poslucháčom, plakať, hlavou triasť, žmurkať, atď.
- 2) *Vulgárne pohyby*: ruky položiť dozadu, podpierať si boky, otierať jednu o druhú, česať si vlasy, hladkať sa po tvári, v nose, ušiach, hrať sa s hodinkami, dečkou na ambón, vreckovku klásť na ambón, olizovať sa, hrýzť si pery atď.

- 3) *Pohyby, ktoré prezrádzajú rozpaky*: kašľať, hrdlo si brúsiť, keď nepríde slovo na um, hnevať sa v tom istom prípade, pri pristupovaní a odchode od amba, obzerať sa na všetky strany, ukradomky si pozeráť poznámky, atď.
- 4) *Neestetické posunky*: rukami siať, šermovať, muchy chytať, ramena nechať visieť, držať sa amba, ruky nechať visieť dolu cez ambón, ramena dvíhať až nad hlavu, ruku položiť na plece, palcom dolu ukazovať, ruky nad hlavou spojiť atď.

Krátky významový slovník rétorických a s nimi úzko spätých pojmov z textu¹⁸¹

a

adynatón	- básnická figúra vyjadrujúca nemožnosť
akcelerácia	- zrýchľovanie tempa (reči)
agogika	- zmena tempa
alúzia, narážka	- nepriamo vyjadrené vlastnosti osoby alebo veci protikladom
anatomázia	- prezývka podľa význačnej historickej osoby
anekdota	- krátky vtipný príbeh
antikadencia	- stúpanie melódie
antitéza	- porovnanie protikladom
apoftegma	- krátky poučný výrok, sentencia
apológia	- obrana náboženských ideí
apozio péza	- syntaktický jav, keď vo vete chýba obyčajne hlavné slovo
aranžmán	- úprava prostredia pri prejave
archaizmy	- zastaralé slová
artikulácia	- tvorenie hlások
asimilácia	- prispôbovanie, spodobovanie hlások
astenik / leptozóm /	- typ osobnosti s vlastnosťami: vyťahnutý, chudý, s dlhými končatinami, úzkym hrudníkom a slabým svalstvom
atletik	- silná kostra, svalstvo, široké ramená, silné a dlhé končatiny
autokratický	- samovládny
autosémantické gesto	- gesto, ktoré si človek uvedomuje a je schopný nahradiť ním reč

b

bájka	- alegorické rozprávanie, v ktorej vystupujú personifikované zvieratá alebo veci
barok	- umelecký smer v 17. a 18. storočí
beseda	- priateľský rozhovor
bibilizmy	- slová z Biblie
burza nápadov /brainstorming/	- diskusia v malej skupine s cieľom - vyprodukovať čo najviac nápadov

c

captatio benevolentiae	- uchádzať sa o priazeň poslucháča
cezúra	- prerývka uprostred stopy vo verši
cyklotóm	- typ osobnosti s vlastnosťami: otvorenosť, spoločenskosť, priateľskosť, srdečnosť, nenútenosť

d

debata	- vážnejší rozhovor, výmena názorov
--------	-------------------------------------

¹⁸¹ Porov.: GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. Dominanta. Prešov : 1966, s.86-92.

deiktické slová	- t-ové slová (ten, tá, to a iné)
deklamácia	- prednášanie, recitovanie
demokratický štýl	- štýl riadiaceho pracovníka, ktorý v riadení dodržiava riadenia
demokratické zásady	
dialektizmy	- nárečové slová, výrazy
dialóg	- rozhovor dvoch alebo viacerých osôb
dialogizmus	- rečník si položí otázku a sám na ňu odpovie
diaplazma	- zdvojenie niektorej hlásky v slove
diskusia	- rozhovor, ktorý súvisí s prednáškou
dispozícia	- druhá fáza prípravy rečového prejavu (utriedenie myšlienok a materiálu)
dišputa	- diskusia na stredovekých univerzitách

e

ektáza	- predĺženie krátkej slabiky v hneve
elipsa, výpustka	- vynechanie najmenej dôležitého slova z vety
elokúcia	- tretia fáza rečového prejavu, štylizácia textu
enumerické oslovenie	- oslovenie každého zvlášť, najmä význačné osobnosti
epideiktický prejav	- slávnostný, parádny prejav
epitaf	- náhrobný nápis
exkurz	- odbočka vysvetľujúca vec alebo jav, ktorý súvisí s témou základného textu
exordium	- začiatok príhovoru
expresívny	- výrazový, citovo zafarbený
extravertovaný typ	- obrátený navonok
eufónia	- ľúbozvučnosť, opak kakofónie

f

familiárny	- rodinný, dôverný
flegmatik	- silný, vyrovnaný, pomalý, inertný typ
filipika	- ostrá polemika

g

gestikulácia	- pohyby rúk a tela pri reči
gnómický čas	- nevymedzený, neobmedzený čas

h

haplológia	- vynechanie akejkol'vek hlásky v slove
hiát	- stretnutie dvoch samohlások na hranici slova alebo viet
homílie	- výklady biblických textov aplikované na život
humanizmus	- ideové hnutie v 14.-16. stor., usilujúce sa o obnovu antickej vzdelanosti
hyperbola, nadsádzka	- nadmernosť vo vyjadrovaní
hyperocha	- skrátená výpoveď
hyperonymia	- nadradené pomenovanie

hyponymia	- podradené pomenovanie
ch	
cholerik	- silný, nevyrovnaný typ s prevahou vzruchu nad útlmom
i	
ikonografické (gesto)	- gesto, ktoré zobrazuje, imituje vec alebo jej vlastnosti
imidž	- obraz, povest' o osobe, organizácii, firme a pod.
intonácia	- výškový pohyb, znižovanie alebo zvyšovanie hlasu, hlasové
vlnenie	improvizovaná reč - ústny prejav bez prípravy
intonéma	- intonačná jednotka, súbor prvkov intonácie schopných vyjadriť
istý	obsah
introvertný (typ)	- typ obrátený do vnútra, do seba
invencia	- nápad, príprava rečového prejavu
k	
kadencia	- klesanie hlasu, záver
kakofónia	- dve ťažko vysloviteľné alebo príbuzné spoluhlásky vedľa seba
kapuciniáda	- druh strašidelných homílií
kina	- každý pohyb alebo stav jedinej časti organizmu alebo tela
kinéma	- pohybová jednotka, ktorá sa ďalej už nedá členiť
kinemorfa	- najjednoduchšia pohybová póza zložená z kín
kinetika	- veda o pohybe
kohéznosť / textu / kolokvium	- silnejšie alebo voľnejšie spojenie viet alebo odsekov - vedecký rozhovor s menším počtom bádateľov
komerčná rétorika	- komunikácia v obchodnej sfére
konferencia	- poradná schôdza s väčším počtom ľudí so spoločnými záujmami
konferencier	- uvádzač jednotlivých čísel programu
kompozícia	- skladba
kondenzované	- zhustené vetné väzby (syntaktické konštrukcie)
kongres	- hromadné stretnutie ľudí spoločného povolania alebo zamestnania, často na medzinárodnej úrovni
kontaminácia	- falošné kríženie dvoch väzieb vo vete
kontaktné gesto prejav	- gesto, ktorým rečník člení, zdôrazňuje alebo dynamizuje svoj
konzultácie	- odborná porada, na ktorej odborník poskytuje odborné rady, pokyny súčasť vyučovacieho procesu na vysokej škole
kraza	- vynechanie slabík, a tým zdeformovanie slova
1	
laudatio funebris	- kázeň, oslavná reč za zosnulým
liberalistický (štýl riadenia)	- tzv. neriadiaci štýl, riadiaci pracovník nechá všetko voľne bežať

m

manifestácia	- oslavné verejné zhromaždenie, najčastejšie pri významných historických a štátnych príležitostiach
melancholik	- slabý temperamentálny typ
melioratívum	- slovo so zlepšujúcim významom
melódia	- nápev, zvuková línia reči
metafora	- obrazné, nepriame, prenesené pomenovanie v textoch, najmä umeleckých
metalepsia, zámena	- na pomenovanie nejakej činnosti sa použije nástroj tejto činnosti
metóda- postup, cesta, prostriedok vo vedeckom bádani	metóda Phillips 66 - metóda, pri ktorej sa vytvoria 6-členné diskusné skupiny a majú po 6 minút času na prípravu diskusného príspevku
metonymia	- pomenovanie vlastníka pojmu pojmom asociovaným alebo príbuzným na základe miestnej, časovej, vecnej a inej súvislosti
mimika	- pohyby tváre
mítíng	- stretnutie veľkého počtu ľudí s cieľom vyjadriť verejnú
mienku, solidaritu, postoj	
monológ	-samovrava, rozhovor jedného

n

nekrológ	- článok o význačnej osobe napísaný po jej smrti
nocionálny	- pojmový, neexpresívny

o

opozícia	- zdvojenie výrazu pomocou protikladu
ortoépia	- náuka o správnej výslovnosti

p

panegyrický prejav	- chválorečný prejav
parabola	- podobenstvo, širšie prirovnanie
par excellence	- z franc.-par excelans(výborný, vynikajúci, typický, kutočný, ozajstný)
paradigma	- základný jazykový prostriedok názornosti
príklad	- podobnosť, obdoba
paralela	- výpoveď alebo komentár k myšlienke, ale z iného hľadiska
parentéza, vsuvka	- otcovský, familiárny štýl riadenia
paternalistický štýl	- slovo so zhoršujúcim významom
pejoratívum	- archaický názov pre koniec prejavu hlavného rečníka
perorácia	- básnický výraz
poetizmus	- expresívny rozhovor s prvkami emfázy
polemika	- polozáver, menšie klesanie hlasu
polokadencia	- zbierka kázni
postilla	- slová, ktoré sa intonačne "predkláňajú" patria k slovám, ktoré idú po nich
proklitiky	

proxemika	- využívanie priestoru a času pri prejave
r	
rečnicke figúry	- špecifické rečnicke jazykové prostriedky
rektifikácia, oprava	- text, ktorým sa rečník vracia dozadu a koriguje to, čo vyslovil skôr
rekvizity	- predmety, pomôcky pri rečovom prejave renesancia,
obnova	- umelecký smer v 14.-16. stor., usilujúci sa o obnovu antického umenia
retardácia	- spomaľovanie tempa reči
rétor	- rečník
rétorik	- teoretik rétoriky
rétorika	- veda o rečníctve
rokoko	- umelecký smer, na Slovensku vrcholil v období rokov 1670-1740
rytmus	- pravidelné striedanie určitých jazykových prvkov
s-š	
sangvinik	- silný, vyrovnaný, rýchly a pohyblivý typ, temperament
seminár	- forma praktického vyučovania na vysokej škole alebo forma odbornej prednášky spojená s diskusiou
semiotika	- veda o znakoch (z gr. sémion-znak)
schizotýmny typ	- typ osobnosti s vlastnosťami: uzavretý do seba, odmeraný, rojčivý, disciplinovaný, prísny, pedantný
signál	- znamenie, nosič informácií
slogan	- reč reklamy
symbol	- znak, obrazné vyjadrenie niekoho alebo niečoho
symbolické gesto	- vyjadruje sa ním istý obsah, často nepodobný gestu
sympóziu	- vedecká rozprava s väčším počtom účastníkov
synkríza	- vášnivý, bojový a ostrý rozhovor so zvadou a vzájomným
hanením	synsémantické gesto - mimovoľné, zautomatizované gesto
situačnosť	- znamená, že každý rečový prejav sa
/pri rečníckom prejave/	realizuje v konkrétnom prostredí a čase
synekdocha	- prenášanie pomenovania z celku na časť alebo opačne
synkopa	- vynechanie polohlásky, neprízvučnej hlásky alebo slabiky v slove
štýl, sloh	- súhrn charakteristických čŕt rečníka
v	
valedikcia	- pohrebné rozlúčkové verše (archaicky)
veliteľský štýl riadenia	- prísny, odmeraný, požadovačný spôsob riadenia
vigilancia	- dlhodobá sústredená pozornosť
virtuálny dialóg	- rečník sám odpovedá na predpokladané skryté otázky poslucháčov
temperament	- súhrn duševných vlastností, dynamická stránka osobnosti ktorá sa prejavuje v impulzívnosti a určitom tempe psychickej
činnosti	
tempo	- rýchlosť reči
timbre	- zvukové zafarbenie hlasu

tiráda	- dlhá, rozťahnutá veta
Z	
zasadanie	- oficiálne stretnutie predstaviteľov organizácie alebo inštitúcie, je zväčša slávnostného rázu
zeugma	- násilná elipsa, výpustka z vety
zjazd	- stretnutie delegátov spoločenských a politických organizácií, najvyšší orgán organizácie, hnutia, strany ¹⁸²

¹⁸² Porov.: GALLO, J.:*Rétorika v teórii a praxi*, s.86-92.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- ADAM, Anton. 1999. *Svätý Tomáš Akvinský ako teológ*, Duchovný pastier, Bratislava, 1999, č. 1, ISSN 0139-861.
- ADAM, Anton. 1999. *Oslávenie duše i tela*, In: *Zborník, Perspektívy nádeje*, CMBF-UK, Bratislava 1999, ISBN 80-88696-19-4.
- ADAMEK, Zbigniew. 1992. *Homiletyka*, Biblos, Tarnów 1992, 256 s. ISBN 83-85380-08-6.
- ADAMER, *Predigtkunde*, Mainz, 1937.
- ADAMER, *Predigtkunde*, Mathias Grünewald, Mainz, 1937.
- AQINSKY, S. Th.III.q.67. a 2, ad 1.
- ARGALÁŠ, Dušan. 1998 *Ty Otec, chcel si nás a miluješ nás*, Duchovný pastier, Bratislava, 1998, č.10, ISSN 0139-861.
- ARISTOTELES, *Rétorika*, Laichterová filozofická knihovna, Praha 1948, s.26.
- AUGUSTIN, *De catechizandibus rudibus*, c. 2, n. 3.
- AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 1.4. cap. 12, n. 27, Migne, PL 34. 101.
- BARTH, Church dogmatics. T.1 cz. 1. Tlm.G.T. Thomson, Edinburg 1936 s. 57.
- BIEĽAK, *Úvodné slovo*, In: L., STANČEK, *Nedeľa s Božím slovom*, Spišská Kapitula, 1996, 227 s., ISBN 80-7142-010-7.
- BÖLL, L., KOLAKOWSKI, *Der Himmlsschlüssel, erbauliche geschichten*, Müncher, 1965.
- BOROWSKI, Andzej. 1997. *Kazateľ ako rétor*, In: *Sluha slova*, Krakov 1997, 248 s. ISBN 83-86473-9.
- BLOCH, A. 1993. *Murphyho zákon*, Svoboda, Praha, 1993.
- CASSIER, *An Essay on Man*, New York, 1953.
- CICERO, *De oratore*, 1. 3.c. 26, 104-c. 27. N. 105.
- ČÍŽEK, *Synaxár, Spolok biskupa Petra Pavla Gajdiča*, Prešov 1998.
- DIAN, Daniel. 2000. *Albert Masár*, Duchovný pastier, Bratislava, 2000, č. 1, ISSN 0139-861.
- DIAN, Daniel. 2000. *Jozef Buday*, Duchovný pastier, Bratislava, 2000, č. 1, ISSN 0139-861.
- DIAN, Daniel. 1999. *Významné životné jubileum Mons. Jozefa Vrabieca*, Duchovný pastier, Bratislava, 1999, ISSN 0139-861.
- DLUGOŠ, František, 1999. *Štefan Klubert*, Duchovný pastier, Bratislava 1999, č. 9, ISSN 0139-861.
- DOUGLAS, a i., 1996 *Nový biblický slovník*, Praha 1996, 1243 s. ISBN 80-85495-65-1.
- DROŽDŽA Boguslaw. 1998. *Duszpasterstwo specjalne*, Lublin 1998, 391 s. ISBN 83-868882-11-5.
- FABIÁN, Anton. 1998 *Evanjelizácia v masmédiách*, Duchovný pastier, Bratislava, 1998, č. 6, s.267. ISSN 0139-861.
- FAITH, Štefan. *Kazateľské rečníctvo*, SSV, Trnava, 275 s. 1941.
- FASSBENDER, *Wollen eine königliche Kunst*, Herder, Freiburg, 1918.
- FABIAN, Anton . 1999. *Laici môžu kázať, ale nie homíliu*, Duchovný pastier, Bratislava, 1999, č. 10, ISSN 0139-861.
- FILKORN, V. *Pojem metódy*, In: *Filozofia*, č.27, 1972, 3.

- FILKORN, V. *Veda a jej predmet*. In: Filozofia, 26, 1971, 6.
- FINDRA, Ján. 1989. *Stavba a prednes rečníckeho prejavu*, Bratislava, SNP, 1989, 168 s. SAP 70-003-89.
- FINDRA, Ján. 1974. *Umenie prednesu*, Bratislava, SNP, 1974.
- FOLTYNOVSKÝ, Jozef. *Duchovní řečníci*, Matice Cyrilometodějská, Olomouc, 198 s. 1932.
- GALIS, Tomáš. 1998. *Permanentná formácia kňazov vo svetle "Pastores dabó vobis"*, Badín 1998, 257 s. ISBN 80-967172-9-4.
- GALLO, Ján. 1996. *Rétorika v teórii a praxi*, Dominanta, Prešov 1966, 150 s. ISBN 80-967349-1-1.
- HAGÈGE, Claude. *Človek a řeč*, Karolínium, Praha, 1998. 311 s. ISBN 80-7184-331-8.
- HÁLA, B., 1958. *Technika mluveného projevu z hlediska fonetiky*, SNP, Praha 1958.
- HÁLL, E., T., *The Silent Language*, New York, 1959.
- HARENBERG, Bodo. *Kronika ľudstva*, s Výhľadom do budúcnosti od Roberta Jungka, Fortuna Print., Svornosť Bratislava 1993, 1264 s. ISBN 80-7153-075-1.
- HERDER LEXIKON, *Symbole*, Herder Friburg - Basel - Wien, 1978.
- HERR, *Praktischer Kurzus der Homiletik*, s.14. Podobne podáva aj JUNGSMANN Theorie der geistl, Beredsamkeit, s.42, In: Š., FEIT, *Kazateľské rečníctvo*, SSV, Trnava 1941.
- HERR, *Praktischer Kurzus der Homiletik*, Schönnigh, Paderborn, 1926.
- HETTINGER, H., *Aphorismen über Predigt u Prediger*, Herder, Freiburg, 1918.
- HORA, Štefan. *Základy prednášateľstva*, Osveta, Martin, 1955.
- HORNÍK, Ján. 2000. Ako oslovovať kňazov a cirkevných predstaviteľov. Katolícke noviny č.9. s.8. 2000, Bratislava, ISSN 0139-8512.
- HRABOVSKÝ, Jozef. 1996. *Marcus Tullius Cicero prvý najlepší rečník v Európe*, 1996, 163s. ISBN 80-224-0453-5.
- HRYNIEWICZ, Waclaw, 1998. *Hermeneutika w dialogu*, Opole 1998, 287 s. ISBN 83-86865-60-1.
- HYHLÍK, F. 1972. *Kapitoly z rétoriky*. Bratislava, Obzor 1972.
- CHAIM, Wladyslaw, 1997 *Kazateľ ako terapeut*, In: *Sluha slova*, Krakov 1997, 248 s. ISBN 83-86473-33-9.
- CHOVANEK, Marián. 1997. *Ježiš Kristus – Pán časov*, Duchovný pastier, Bratislava, 1997, č.1, s.3: ISSN 0139-861.
- CHOVANEK, Marián. 1999. *Žiť v nádeji*, Duchovný pastier, Bratislava, 1999, č. 1, ISSN 0139-861.
- JACOBS, *Still Small Voice*, London, 1990.
- JANÁČ, Pavel. 1998. *Duch Svätý evanjeliom zošľachťuje kultúru človeka*, Duchovný pastier, Bratislava, 1998, č. 9, ISSN 0139-861.
- JARAB, Jozef., RADA, Břetislav. 1995. *Ako znie dnes reč Cirkvi*, Duchovný pastier, Bratislava, s. 25 - 30. ISSN 0139-861. ISSN 0139-861.
- JARAB, Jozef. 1996. *Novokňazom na cestu*, Duchovný pastier, Bratislava, 1996, č. 6, ISSN 0139-861.
- JUNG, *Der Mensch und Symbole*, 1968.
- JUNGSMANN – GATTER, *Theorie der Beredsamkeit*, Herder, 1908.
- JUNGSMANN, G., *Theorie der geist*, Beredsamkeit, Herder Freiburg, 1908.
- Katechizmus katolíckej Cirkvi*, SSV, Trnava 1998, ISBN 80-7162-253-2.

- KADUČAKOVÁ, H., *Podiel ošetrovateľstva v starostlivosti o mentálne postihnuté deti*. Olomouc 2004, ISBN 80-247-1156-7.
- KADUČAKOVÁ, H., *Syndróm týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa z pohľadu ošetrovateľstva*. Hradec Králové 2004, ISBN 80-86225-60-7.
- KAMIŇSKI, Ryszard. 1997. *Duchpasterstwo w społeczeństwie pluralistycznym*, Lublin 1997, 278 s. ISBN 83-86882-01-8.
- KIEFFER, *Äussere Kanzelberedamkeit*, Paderbon, 1926.
- KOHOUT, Jaroslav. 1999. *Rétorika umění mluvit s lidmi*. 3. vydání. Managment Press Praha, 1999, 160 s. ISBN 80-7261-002-3.
- KOLIVOŠKA, Pavel. 1998. In: L. STANČEK, *S Máriou ku Kristovi*, Úvod, Spišská Kapitula, 1998, 234 s. ISBN 80-7142-058-1.
- KOLIVOŠKA, Pavel. 1996. *Slávnosť Krista Kráľa*, Duchovný pastier, Bratislava, 1996, č. 8, ISSN 0139-861.
- KONEČNÝ, Anton. 1999. *Liturgia na Slovensku v období totality*, Duchovný pastier, Bratislava, 1999, č. 3. ISSN 0139-861.
- KRÁĽ, A. 1988. *Slovenská výslovnosť*, Bratislava, SNP, 1988.
- KRAUS, Jiří. 1998. *Rétorika v evropské kultúře*, Academia, Praha 1998, 182 s. ISBN 80-200-0659-1.
- KRIEG, *Encyklopedie der theolog, Wissenschaften*.
- KRUPA, Jozef. 1999. *Pravoverný obsah ako dôležité kritérium pravosti Mariánskeho zjavenia*, Duchovný pastier, Bratislava, 1999, č. 7, ISSN 0139-861.
- KŘÍŽ, *Aristoteles pedagóg*, Strážnice, 1931.
- KUDASIEWICZ, J., 1997. *Kazateľ ako prorok*, In: *Sluha slova*, Krakov 1997, 248 s. ISBN 83-86473-33-9.
- LAICHTER, *Aristoteles Rétorika náuka o řečnictví a slohu*, Praha 1948.
- LEWEK, Antoni, 1995. *Nowa ewangelizacja w duchu soboru Watykańskiego II.*, 2. tom., Katowice 1995, 276 s. ISBN 83-7030-151-7.
- LINDVORSKÝ, *Der Wille*, Barth, Leipzig, 1993.
- MELANCHTON, *Rapsódiai en Paulú ad Romanos, 1529*, ed E. Birer, 1966.
- METZGER, *Katholische Seelsorge der Gegenwart*
- MISIASZEK, Antoni . 1996. *Zagroženia moralne mlodzieży wyzwaniem dla duszpasterstwa*, Pelplin 1996, 243 s. ISBN 83-86491-31-0.
- MISIASZEK, Antoni . 1996. *Podstawowe prawa dziecka troską duszpasterską*, Pelplin 1996, 150 s. ISBN 83-86491-34-5.
- MISIASZEK, Antoni . 1996. *Przegląd referatów i artykułów pastoralnych*, Gdańsk 1996, 153 s. ISBN 83-86491-35-3.
- MISIASZEK, Antoni . 1996. *Zarys teologii pastoralnej biblijnej*, Pelplin 1996, 80 s. ISBN 83-86491-37-.
- MISTRÍK, Jozef. 1977. *Kapitoly zo štylistiky*, Obzor, Bratislava 1977, 247 s. 65-006-77.
- MISTRÍK, Jozef. 1989. *Kurz lektorskej rétoriky*, SÚV Socialistickej akadémie ČSSR, Bratislava, 1989.
- MISTRÍK, Jozef. 1978. *Rétorika*, Bratislava, SPN , s.208. 1978, 67-447-78.
- MISTRÍK, Jozef, 1989. *Štylistika*, SPN Bratislava 1989, 585 s. 067-055-89 STY.
- MORDEL, Štefan, 1996. *Genéza Písma*, Duchovný pastier, Bratislava, 1996, č. 7, ISSN 0139-861.

- NAUMAN, *Die kunst der Rede*, Reimer Verlag, Berlin, 1914.
- NOWAK, Mieczysław, 1994, *O nową wizję parafii*, Więź, Warszawa 1994, 138 s. ISBN 83-85124-17-9.
- OPATRŇÝ, *Kvalita kázání*, Katolícky týdeník, č. 31/1999, Praha. ISSN 0862-5557.
- PÁPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISIA, *Interpretácia Biblie v Cirkvi*, Spišská Kapitula, 1995, 138s. ISBN 80-7142-024-7.
- PARDEL, I., *Písaná reč, jej vývin a poruchy u detí*, Bratislava, SPN, 1966.
- PEKERČÍK, Ľubomír, 1998. *Kňaz dnes a zajtra*, Duchovný pastier, Bratislava, 1998, č. 6, ISSN 0139-861.
- PLATON, *Faidros* 267B, In: F. NOVOTNÝ, *Platónove dialógy*, Praha 1921.
- PRACZ, Jan. 1997. *Kazateľ ako tlmočník a interpretátor*, In: *Sluha slova*, Krakov 1997, 248s. ISBN 83-86473-33-9.
- PRZYCZYNA, Wiesław. 1997. *Kazateľ ako herold*, In: *Sluha slova*, Krakov 1997, 248s. ISBN 83-86473-33-9.
- PRZYCZYNA, Wiesław. 1993. *Z zagadnień współczesnej homiletyki*, Kraków 1993, 240 s.
- PRZYCZYNA, Wiesław, 1994, *Fenomen kazania*, Kraków 1994. 214.s.
- QUINTILIAN, *Prediger u. Katechet*, Roč.87,č.12.
- RENGSTORF, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, s. 415-460;E., SCHWEIZER, *Lordship and Discipleship*, 1960;M., HENGEL, *Machfolge und Charisma*, Berlín, 1968; J.D. DOUGLAS, a i., *Nový biblický slovník*, Praha 1996, s.1061.
- ROSENBAUM, kol., *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, Obzor, Bratislava 1984.
- RYBÁR, L. 1980. *Základy rétorickej komunikácie*, Bratislava, Obzor 1980.
- RYBÁR, Ján. 1992. *Sociálno – psychologické úvahy o povahe reči a jej živote*, Letera & Line, Bratislava 1992, 91s. ISBN 80-85513-02-1.
- SIWEK Gerard, 1992, *Przepowiadać skutecznej*, Kraków 1992, 216 s.
- SIWKA, Gerard, 1991, *W drodze na ambonę*. Kraków 1991, 181 s.
- SEČKA, Štefan. 1996. In: Ľ., STANČEK, *Všedné dni s Božím slovom I. diel.*, Spišská Kapitula, 1996, 264 s. ISBN 80-7142-043-3.
- SCHLEININGER, *Bildung des jungen Predigers*, Herder, Freiburg, 1908.
- SCHUBERT, *Grundzüge Homiletik*, Moser, Graz – Leipzig, 1934,.
- SCHURR,V. *Die Kirche als Zusage Gottes an die Welt*, In: *Theologie der Gegenwart* 8 (1965).
- SCHÜTH, V. *Theorie des mündlichen Vortages*, Herder, Freiburg, 1915.
- SIMON,Herbert. 1997. *Kazateľ ako teológ*, , In: *Sluha slova*, Krakov 1997, 248 s. ISBN 83-86473-33-9.
- SINGER, *Aus der Predigttheorie für die Predigtpraxis*, Verlag des kaht, Linz, 1924.
- SIWEK, Gerard1997. *Kazateľ ako svedok*, In: *Sluha slova*, Krakov 1997, 248 s. ISBN 83-86473-33-9.
- SPUCHLAK, Juraj. 2000. In: Ľ., STANČEK, *On je Slovo*, Spišská Kapitula, 2000, 197 s. ISBN 80-7142-073-5.
- STANČEK, Ľubomír. 1997. *Homiletika Jozefa Vrabieca*, Spišská Kapitula , 1997, 221 s. ISBN 80-7142-047-6.
- STANČEK, Ľubomír. 1997. *Homiletika v novej evanjelizácii*, Spišská Kapitula, 1997, 230 s. ISBN 80-7142-048-4.

- STANČEK, Ľubomír . 1997. *Malá metóda a najplnšia forma kázne*, Spišská Kapitula, 1997, 209s.ISBN 80-7142-046-8.
- STANISLAV, *Slovenská výslovnosť*, Martin, 1953.
- STINGEDER, *Wo steht unsere Predigt?*, Pressvereins. Linz a d. Donau 1910.
- STOLÁRIK, Stanislav 1999. *Kresťanská filozofia v stredoveku*, Duchovný pastier, Bratislava, 1999, č. 5, ISSN 0139-861.
- STUDENÝ, *Kresťanské symboly*, Olomouc, 1992. 369 s.
- SWETS, *The Art of Talking so that People will Listen*. A. Spectrum Book, Prentice Hall, Englewood Cliffs N.J. 1983.
- ŚWIERZAWSKI, Waclaw. 1997. *Kazateľ ako mystagóg*, In: *Sluha slova*, Krakov 1997, 248 s. ISBN 83-86473-33-9.
- ŠALING, M.,IVANOVÁ – ŠALINGOVÁ, Z.,MANÍKOVÁ, *Veľký slovník cudzích slov*, Bratislava – Šariš, 1997, 1310 s. ISBN 80-967524-0-5.
- SCHWARZ, Alois. 1993, *Jak pracować nad kazaniem*, Warszawa 1993, 188 s. ISBN 83-85706-24-0.
- ŠKVARENINOVÁ, Oľga. 1995. *Rečová komunikácia*, SPN, Bratislava, 1995. 165 s. ISBN 80-08-02228-0.
- ŠURÁB Marián. 1999. *Hlásaj slovo*, Prešov 1999, 290 s. ISBN 80-7165-5.
- TARNOWSKI, Janus. 1997. *Kazateľ ako vychovávateľ*, In: *Sluha slova*, Krakov 1997, 248 s. ISBN 83-86473-33-9.
- TILLICH, *Symbol und Wirklichkeit*, Göttingen, 1966.
- TOMAN, , Praha 1974, s.48; B. HÁLA, *Technika mluveného projevu z hlediska fonetiky*, SPN, Praha 1958.
- TOMAN, *Jak dobře mluvit*, Svoboda, Praha 1974.
- TYROL, Anton. 1999. *Aktualizácia Božieho slova*, Duchovný pastier, Bratislava, 1999, č. 9, ISSN 0139-861.
- TYROL, Anton. 1999. *Poznámky biblickej exegézy*, KBD Svit, 1999, 103 s. ISBN 80-968263-2-8.
- TYROL, Anton. 1999. *Teológia cesty*, Spišská Kapitula, 1999, 112 s. ISBN 80-7142-064-6.
- VÍTKO, Štefan. 1997. *Duchovný život kňaza Štefan Kluberta*, Spišská Kapitula 1997.
- VITKO, Štefan. 1998. In: Ľ., STANČEK, *Návrat k Otcovi*, Spišská Kapitula, 1998, 233s. ISBN 80-7142-061-1.
- VOJTKO, Stanislav. 2000. *Stála aktuálnosť Pavlovho modelu evanjelizácie aj na prahu tretieho tisícročia – II.*, Duchovný pastier, Bratislava, ročník, LXXXI., 2000, č. 2, ISSN 0139-861.
- VOLEK, Peter..1998. *Medzinárodné sympóziu o biskupovi Moyzesovi vo Viedni*, Duchovný pastier, Bratislava, 1998, č. 4, ISS 0139-861.
- VRABLEC, Jozef. *Homiletika*, SSV, Trnava, 1977.
- VRABLEC, Jozef. *V službe slova*, SÚCM, Rím 1991.
- WALLASCHEK, *Psychologie u. Technik der Rede*, .
- ZÁBORSKÝ,V. *Výslovnosť a prednes* (skriptum). Bratislava 1965.
- ZDUNKIEWICZ – JEDYNAK, Dorota. 1996. *Językowe środki perswazji w kazaniu*, Kraków 1996, 126 s. ISBN 83-864773-28-2.
- ZERFAS Rolf. 1995. *Od aforyzmu do kazania*. Kraków 1995,181 s. ISBN 83-864773-150.

Ľubomír S T A N Č E K
Marián Š U R Á B

Rétorika dnes

Prvé vydanie

Vydal
Rektorát Katolíckej univerzity
V Ružomberku
2006

ISBN 80-8084-110-1
EAN 9788080841102